

Pekkasen perintö

Yrjö Varpio
(toim.)

Pekkasen perintö

Copyright © 2003 Tampere University Press

Myynti

Tiedekirjakauppa TAJU

PL 617

33014 Tampereen yliopisto

puhelin (03) 215 6055

fax (03) 215 7685

taju@uta.fi

www.uta.fi/taju

<http://granum.uta.fi>

Taitto ja kannen typografia

Maaret Young

ISBN 951-44-5759-5

ISBN 951-44-5843-5 (pdf)

Cityoffset Oy

Tampere 2003

Sisältö

Yrjö Varpio <i>Uuden vuosituhannen Pekkanen</i>	7
Kalevi Sorsa <i>Kuin kalliosta louhittu</i>	15
Kari Sallamaa <i>Toivo Pekkanen</i> <i>– realismista elämänfilosofiaan</i>	25
Pekka Himanen <i>Työn etiikka</i>	45
Mari Möro <i>Kauan vaivainen lapsi muistaa</i>	55
Hannu Raittila <i>”Hiki tulee herraksi opetellessa”</i> <i>– kirjailijuus ja sosiaalinen nousu</i>	65
Jari Järvelä <i>Pekkanen kirjailijapörssissä</i> <i>– evergreen vai päiväperho</i>	75

Matti Mäkelä
Vanhempi Toivo Pekkanen 99

Paavo Lipponen
Toivo Pekkanen – työväen nousun kirjailija..107

Jorma Savikko
Syvyyden ääniä
Toivo Pekkasen kuumassa kesässä..... 119

Eila Nieminen
Kolme katkelmaa monologista Esterin kirjat ..131

Aarne Laurila
Miten ihmisten käy? 141

Yrjö Varpio

Uuden vuosituhanen Pekkanen

Toivo Pekkasen teokset ovat päässeet nykylukijoilta jossakin määrin unohtumaan. Näin on käynyt, vaikka Pekkanen oli kirjailijanuransa huipulla ihanne vailla vertaa: kansan keskuudesta kirjallisuuden eturiviin noussut, paljon lukenut, kirjallisissa tavoitteissaan vaativa, yhteiskunnallisissa kannanotoissaan armon ja oikeuden mies. Miten aikanaan juhlistua kirjailijaa pitäisi katsella uuden vuosituhanen perspektiivistä? Vieläkö löytyy uutta särmää?

Tämän julkaisun artikkelit pohjautuvat Kotkassa syyskuussa 2002 järjestetyn Pekkas-seminaarin alustuksiin. Niissä tartutaan 100-vuotisjuhliaan viettäneen kirjailijan elämään ja tuotantoon nykypäivän näkökulmasta. Teoksen kantavia ajatuksia on, että Pekkanen loi maltillisen vasemmistolaisuuden aatteellisen sisälön ja kehitteli jo 1930-luvun teoksissaan eheytetyn hyvinvointivaltion ohjelmaa.

Viime vuosien talouslamassa on jotakin yhteistä sen laman kanssa, jota Pekkanen kuvasi. Toisaalta 1930-luvun alun köyhyyttä ei enää ole, ja nykyinen yhteiskunta ja työelämä ovat muo-

vautuneet niin monilonkeroisiksi, että Pekkasen tarjoamat mallit soveltuvat niihin vain soveltaen, kuten Pekka Himasen artikkelista käy ilmi. Mutta Pekkasen pitkäaikaista vaikutusta suomalaisen yhteiskunnan muotoutumiseen ei käy kiistäminen. Kuten Matti Mäkelä kirjoittaa *Leveäharteisessa ajattelijassaan* Pekkanen on merkinnyt työväenluokalle samaa mitä Tuusulan rantatien taiteilijat suomalaiselle sivistyneistölle ja keskiluokalle, ja työväestön menestyksen ja vaikutusvallan kasvun myötä Pekkasen ihanteet ovat saaneet tärkeän sijan koko yhteiskunnassa. Ilman Pekkasen yhteiskunta-analyyseja Suomi olisi nyt erilainen kuin mitä se on.

Pekkasen kirjailijakuvaan on liitetty pitkään työläiskirjailijan laatumääre. Kuten tiedetään eräät Pekkasen seuraajat, varsinkin Väinö Linna, eivät omalla kohdallaan pitäneet tästä leimailusta. Sen saattoi kokea ikään kuin hyväntahtoiseksi pään silittelyksi ylhäältä päin: kelpo kirjailija vaikka työväestöstä lähtöisin. Työläiskirjailijaksi leimaaminen olikin osa Tulenkantaja-polven strategiaa, jolla Pekkanen nostettiin kirjalliseen julkisuuteen 1920-luvulla ja 1930-luvulla. Nimittely jatkui pitkälle sotien jälkeen, kun Annamari Sarajas esitteli Pekkasen työläisindividuaalistina ja Olavi Siippaisen, Lauri Viidan ja Väinö Linnan kirjailijantyön edeltäjänä.

Pekkasen klassisella työväestönkuvauksella *Tehtaan varjossa* on lähes sadan vuoden takaisista historiallisista sidoksistaan huolimatta kiinnekohtia tämän päivän yhteiskuntaan. Samuel ei kaipaakaan vallankumousta, mutta hän ei kaipaakaan myöskään tavaroiden vallankoumousta, josta ihmiset hänen ympärillään unelmoivat. Hän on yksinäinen etsijä ja kilvoittelija poroporvarillisessa maailmassa. Konepajatyö vaatii ”vain osan hänen aivojaan”, ja ajatuksissa pyörii toinen, vaihtoehtoinen ja vapaampi maailma. Työympäristöön liittyy modernia koneromantiikkaa: sorvit, porakoneet ja jyrsimet ikään kuin tervehtivät, nyökkäävät

päätä, kun hän tulee työhön. Hän kokee, että vanha Eurooppa mätäneee hänen silmiensä edessä. Unelmista syntyy huomispäivän todellisuutta. Myös teollisuustyö on hänelle osa kehityksen mahdollisuutta, ”Kone ja kirja ovat kulttuuria”, hän ajattelee. Häinkin osallistuu rakentamaan laitteita, joiden varassa maailmasta tulee entistä monimutkaisempi.

Tehtaan varjossa nosti Suomessa ensimmäisen kerran näyttävästi esiin työväenluokan elämänmuodon ja samalla ihmisen yksilöllisen elämän ja toiveiden ristipaineet. Tehdas ja toisaalta työväenliikkeen järjestötoiminta sanelivat elämänmenoa ja tavoitteita yhä yksityiskohtaisemmin, yksilö oli osa suurta tuotantokoneistoa. Mutta toisaalta kohti kirjailijanuraa kehittyvä päähenkilö haluaa ajatella omilla aivoillaan ja tehdä omia ratkaisujaan.

Pekkasen teokset saivat aikanaan tavattoman suuren merkityksen suomalaisessa aaterakennelmassa sen vuoksi, että niistä tuli kanava työväestön maailmasta keskiluokan maailmaan. Kansalaissota oli rikkonut yhteydet, luonut epätoivoa, ja nyt tuli kirjailija, joka kertoi, miten työväestö elää ja ajattelee, mitä se toivoo. Ja kenties Pekkasen menestys heijasteli myös sitä, miten keskiluokka toivoi työväestön elävän, ajattelevan ja toivovan. Joka tapauksessa kirjallisuus muodostui tässä yhteiskunnan sisäisen keskustelun loistavaksi kanavaksi.

Pekkasen karsinointi ja lukijoiden yhteiskunnallisista intresseistä lähtevä hyväksyntä on ollut myös eräänlainen historiallinen välttämättömyys. Kun jalouden korostamisessa nähtiin Pekkasen työläiskirjailijuuden ydin, se oli myöhemmän kehityksen välttämätön esivaihe. Vasta Pekkasen kuvauksia vasten Linna saattoi kuvata työläiset toimimassa ja Hannu Salama renttuilemassa, kuten Matti Mäkelä on osuvasti kirjoittanut.

Yhteiskunnallisen komennon ja yksilöllisen vapauden ristiriita on nykyisin yhtä todellinen kuin ennenkin, Pekkasen teema

ei ole vanhentunut. Moderni työ ja elämänrytmi toisaalla, yksilöllisyyden kehittäminen toisaalla eivät niin vain sovi yhteen.

Elämä kuljetti Pekkasta Kotkasta Helsinkiin, pajasta kirjoituspöydän taakse, sota-ajan propagandatehtäviin ja 1950-luvun akateemikoksi. Alkuvuosien työläisnaturalismi ja siihen lomitunut ekspressionistinen särmikkyys ja hurmio vaihtuivat myöhemmin laveampaan yhteiskuntaepiikkaan. 1930-luvun lopun lakkoromaanissa *Isänmaan ranta* kulminoituu Pekkasen kirjailijantyön perusajatus kuvata oikeudenmukaisesti ja ilman kaunaa kaikkia yhteiskuntaluokkia – ”vain totuus tekee oikeutta kaikille”, kuten Pekkanen itse asian määritteli. Sodanjälkeinen, kesken jäänyt *Kotka*-eepos tuntuu yrittäjämaailman kuvauksena heittävän esiin ajatuksen, onko Suomen historia sittenkään niin keskeisesti valtio-ohjattua historiaa kuin on haluttu nähdä. Pekkasella saattoi olla erilainen, perusteltu näkemys asiasta. Kuten Matti Mäkelä sanoo *Leveäharteisessa ajattelijassa*, Nokian kansalaisina meidän on helpompi ymmärtää, että Suomi muotoutui aikanaan myös yhtiöiden mukana.

Sodan jälkeen Pekkanen siirtyi paitsi realistiseen Kotka-historiointiin myös kirjallisiin kokeiluihin, jotka ovat kaukaista sukua Suomeen rantautuneille psykoanalyttiselle realismille ja modernismille. Pekkasen näytelmiinkin – joita on yleensä pidetty kutakuinkin näyttämökelvottomina – on uusin tutkimus löytänyt kiinnostavan näkökulman. Esimerkiksi *Demonissa* ja *Täyttyneiden toiveiden maassa* pyritään irti realistisesta teatterista. Pekkanen oli jollakin tapaa oivaltanut, että elämää kopioivien ihmisten kuljettaminen näyttämölle ei ollut enää nykyaikaa, vaikka vasta sellaiset teatterintekijät kuin Ionesco tai Beckett toteuttivat näitä näkemyksiä muuttaessaan järjen varassa toimivat ihmiset mielentiloiksi, tunteiksi ja tilanteiksi. Pekkasessa oli merkittävä modernistinen ulottuvuus, vahvempi kuin mitä on aikaisemmin nähty.

Loppuvuosien mestariteos, lapsuudenmuistelmät *Lapsuuteni*, syntyi vaikean sairauden jälkeen, puhtaana kaikesta mahtipontisuudesta ja patetiasta, yksinkertaisena kielen taiteena, jolla silläkin on selvät yhteytensä modernismin periaatteisiin. 1950-luvulla Suomen vanhan Akatemian järjestyksessä toisena kirjailija-akateemikkona Pekkanen koetti tunnollisesti opetella akatemian tavoille, tavoitella juhlanan kansallisia äänenpainoja. Se oli, kuten Matti Mäkelä artikkelissaan kirjoittaa, vanhan Pekkasen traagisimpia ja liikuttavimpia asevelvollisuuksia.

Tässä artikkelikokoelmassa nykykirjailijat kartoittavat suhdettaan Pekkaseen. Mari Mörö kyselee, miten lapsuuden muistijäljet siirtyvät kirjallisuudeksi, Pekkasella ja muilla. Jari Järvelä käy nykypäivän näkökulmasta keskustelua Pekkaseen liitetetyistä vakiopiirteistä: Pekkasesta yhteiskunnan yhtenäistäjänä, modernistina, kirjailijoiden kirjailijana. Hannu Raittila heittää esiin mielenkiintoisen teesin: miten tieteen ja taiteen tavat hahmottaa maailmaa poikkeavat toisistaan ja mikä on Pekkasen kaltaisten subjektiivisten maailmankuvanrakentajien merkitys kulttuurissa. Matti Mäkelä kertoo, miten huonosti käy kun kirjailija asetaan kansakunnan kaapin päälle.

Kari Sallamaa piirtää Pekkasen kokovartalokuvaa nykyisen kirjallisuustieteen näkökulmasta. Pekka Himanen lähtee liikkeelle Pekkaselle tärkeästä työn käsitteestä, mutta kysyy, miten Pekkasen kuvaamat ongelmat muotoutuvat nykypäivän yhteiskunnassa. Samaa aihepiiriä sivuaa omasta näkökulmastaan Aarne Laurila pohtiessaan, onko Pekkasen avarakatseisuus ja ihmisen kunnioittaminen vielä mahdollista – miten ihmisten käy? Kaksi keskeistä työväenliikkeen politiikkaa, entiset pääministerit Kalevi Sorsa ja Paavo Lipponen, tilittävät omaa henkilökohdasta suhdettaan Pekkasen tuotantoon ja aatemaailmaan.

Toimittaja Jorma Savikko, joka on ollut dramatisoimassa television Toivo Pekkasen teokset *Lapsuuteni* ja *Tehtaan varjossa*

sekä Kotkan Kaupunginteatteriin *Kotka*-eepoksen ja *Mustan hurmion*, pohdiskelee artikkelissaan dialogin niukkuutta ja vieraan äänen merkitystä Pekkasen teoksissa. Kotkalaiselta kirjailijalta Eila Niemiseltä on mukana kolme katkelmaa monologinäytelmästä *Esterin kirjat*, joka sai ensi-iltansa Kotkan Kaupunginteatterissa syksyn 2002 Pekkas-juhlien yhteydessä.

Toivo Pekkasen mielestä kirjailijan tehtäviin yhteiskunnassa kuului herätellä, parantaa, nähdä Samuel Oinon tapaan pitemmälle kuin isät olivat nähneet. Tällainen ohjelma voi 2000-luvun mediayhteiskunnassa vaikuttaa yltiöpaiseltä ja elitistiseltäkin, mutta siinä on varmasti tehtävänsä vakavasti ottavalle kirjailijalle ohjelmaa edelleen.

Nuori työläiskirjailija Toivo Pekkanen. (Kuva: Fanny Hjelm, Kymenlaakson Maakuntamuseon kokoelmat.)

Mutta kone, jota rakensin. Mikä se oli? Pelkkää mekaniikkaako? Huippusaavutus, joka tuli sysäämään maailmanmarkkinoille tuotteitaan kymmenen kertaa lyhyemmässä ajassa kuin entiset koneet. Tuotteet halpenevat, ja nekin, jotka tähän mennessä eivät ole voineet niitä ostaa, saavat nyt tilaisuuden siihen ja saavat myös pettymykseen kokea, kuinka vähäksi aikaa he tulevat niistä onnellisemmiksi. Sellaisia ovat kaikki koneet olleet tähän asti. Ainoa hyöty niistä on ollut, että itsellämme on nyt yhtä kiire kuin koneillakin. Me olemme koettaneet tehdä niitä kaltaisiksemme, mutta ne tekevätkin meidät kaltaisikseen.

(”Ihminen – kone”, *Satama ja meri* 1929)

Kalevi Sorsa

Kuin kalliosta louhittu

Joskus 70-luvulla kävimme oman aatteellisen yhteisöni piirissä tulevaisuus-keskustelua. Muistan sanoneeni, että tehtaiden savupiiput kaatuvat, ja se joka sitoo itsensä savupiippuihin, kaatuu niiden mukana. Nyt pohdiskelemme, kaatuuko myös teollisen Suomen suuri kuvaaja, Toivo Pekkanen, siirryttäessä jälkiteolliseen yhteiskuntaan.

Toivo Pekkanen oli minun nuoruuteni suuria lukuelämyksiä. Tein silloin ruumiillisia töitä, sekatöitä, enkä oikein tiennyt mitä rupeaisin elämälläni tekemään. Työväenliikkeen nuorisotoimintaan tunkeuduin melkein väkisin, mutta politiikkaa työnä en koskaan ajatellut. Toivo Pekkasen koko kirjailijan työ, myös tinkimättömyys pyrkimyksensä toteuttamisessa ja synkätkin käänteet voittava optimismi rohkaisivat minuakin kirjoittamisen suuntaan. Sitten vuosien vierieessä vähitellen Pekkanen jäi nuoruuden kirjalliseksi muistomerkitseksi tien varteen. Tielle tuli muita kulkijoita.

Sain kuitenkin tilaisuuden uudistaa Pekkas-suhteeni henkilökohtaisestikin, kun olin siirtynyt Lappeenrannasta Helsinkiin,

käynyt opissa ja päässyt kynätöihin. Niinä aikoina syntyi uusi Pekkanen. *Mies ja punapartaiset herrat* sekä *Lähtö matkalle* uudistivat Pekkasen kirjailijakuva, ja hän tuli voimalla takaisin minunkin kirjallisen pohdintani piiriin. Kirjoitin kummastakin teoksesta arvion. Jälkimmäisen yhteydessä, siis vuonna 1955, kävin myös haastattelemassa häntä jossakin Töölöntorin kerrostalossa, muistaakseni. Se jäikin ainoaksi kerraksi, jolloin hänet tapasin. Pekkanen oli kokenut vuonna 1949 aivoverenvuodon ja menettänyt siinä yhteydessä sanallisen ilmaisukykynsä. Kävi ilmi, että hän oli ollut useaan otteeseen hoidettavana Tanskassa, ja minua askarrutti se, miten Tanskassa voitiin hoitaa suomenkielistä afaatikkoa. Matti Mäkelä kertoo, että kysymyksessä oli luontaisparantola, jossa ilmeisesti parannettiin ennen kaikkea yleiskuntaa.

Koko tapaaminen jotenkin järkytti minua. Pekkasen kasvot olivat kalpeahkot, kulmikkaat ja luiset, kärsineen näköiset. Hän puhui hyvin hitaasti, sanoja etsien. Kuuntelija ikään kuin jännittyi puhujan puolesta. Mutta sanat löytyivät aina ja hän esitti ne huolellisesti muotoiltuna. Haastattelu varmasti vaikutti myös runokokoelmasta kirjoittamaani arvioon. Jo ensi lukemallakin *Lähtö matkalle* poikkesi 50-luvun runoudesta. Se oli rosoisempi, jäyhempi, karumpi ja raskaampikin – sanalla sanoen vähemmän lyyristelevä. Kun olin haastattelutilanteessa nähnyt, millaisella työllä ja tuskalla sen oli täytynyt syntyä, kirjoitin, että se oli ikään kuin kalliosta louhittu ja juuri sellaisena voimakkaasti vaikuttava.

Luin uudelleen kokoelman nyt, miltei viisikymmentä vuotta myöhemmin, kokeakseni, miten se tänään vaikuttaa.

Nyt luettuna kokoelman karuus vain korostuu. Mieleen tulee, että ehkäpä afasia oli pysyvästikin harventanut hänen sanastoaan. Vaikka eihän Pekkanen toisaalta mikään verbaalivirtuoosi ollut eikä pyrkinytkään olemaan aikaisemmassakaan tuotannossaan.

Toinen vaikutelma on tekstin vanhahtavuus, niin kuin välttämätöntäkin on puolen vuosisadan ikäisellä kirjalla. Mutta *Lähtö matkalle* tuntuu vieläkin vanhemmalta ikään kuin se olisi kirjoitettu jo kaksikymmenluvulla. Tämä vaikutelma taitaa johtua siitä, että kirjailijan käyttämät runokuvat ovat samankaltaisia kuin käytettiin silloin. Oliko käynyt niin, että runosuonen myöhäinen puhkeaminen toi mukanaan muistumia elämän varhemista kerroksista, nuoruuden vuosilta?

Kokoelman avaa kolmiosainen runoelma, joka valaisee kirjoittajansa yhteiskunnallista näkemystä. Se – niin kuin muutamat muutkin yhteiskunnalliset runot – liittyy tunnelmaltaan, katsomukseltaan ja runokuviltaan työväen aatemaailmaan niin selkeästi, että vaikka punaiset liput puuttuvatkin sen voisi hyvin julkaista jossain työväenrunouden antologiassa. Mukana on kaikki välttämätön: kunnioittava tervehdys jo väistyneelle sankarisukupolvelle, nykyhetken yhteiskuntakritiikkiä, voittoon marssivat työläisjoukot ja optimistinen, jopa auvoinen, vaikkakin epätarkka tulevaisuuden näkymä. Ja jos paatos nykylukijan korvassa jollakin kohtaa kumahtaa ontosti, se johtuu siitä, että kaikupohja, työväenkulttuuri, on tällä välin murtunut ja muuttunut.

Työväenliikehän sisälsi voiman vuosinaan todellisen ja täydellisen vastakulttuurin vallitsevan rinnalle ja haastajaksi. Jäsenilleen se antoi kaikki palvelut kehdosta hautaan kulttuurinkin piirissä, mistä itsekin pääsin osalliseksi. Niille, jotka eivät osanneet laulaa tai soittaa eivätkä olleet kyllin vakuuttavia näyttämöllä, oli vielä hätävarana puhekuoro. Jokaisella hyvin toimivalla työväenyhdistyksellä ja nuoriso-osastolla oli sellainen nykyhetken Huutajiin verrattava ryhmä. Ne esittivät yleensä yhteiskunnallisia runoja voimakkaasti sävytettyinä, ja dramaattisia vastakohtaisuuksia sisältävät runot olivat tähän sopivimpia kuin ikään antiikin näytelmien puhekuoroille. Itsekin sellaisia kirjoi-

tin ja olin mukana esittämässä. Toivo Pekkasan yhteiskunnalliset runot olisivat olleet kuin valettuja puhekuoroille, jollei näiden aika runojen ilmestyessä olisi jo alkanut olla ohi. Tässä muutama rivi esimerkiksi:

Rauta
vuoresta erotettiin,
tulen valkoisena virtana se valui
ihmiskätten luomiin kammioihin.
Venyvänä nauhana se ryömi valssien lävitse.
Vasaroilla ja moukareilla
se lyötiin kappaleiksi alasimilla.
Viilojen kirskuvilla hampailla
ja sorvien kylmäkirkkailla terillä
se muokattiin renkaiksi ja tuhansiksi kuvioiksi
ja karaistiin teräkseksi.

Teräkseksi!

Mahtavina marssivat sotilaat,
miljoonat,
tykkien jylistessä vuorilla ja laaksoissa.
Ja taivaan ja meren humistessa
tietojen voittojuhlaa
ja vihollisten kuolemaa,
maan päällä valtakunta julistettiin
kaikkia toisia suuremmaksi.

- - -

Ketä asuukaan ylpeitten palatsien pimeissä kellareissa?
Kenen punaisia veripisaroita on pudonnut
maailman kauneimpien naisten ihaniin juhlapukuihin?

- - -

Marssikaa, marssikaa, marssikaa,
kohti uutta aikaa ihanaa,
marssikaa, marssikaa,
pimenneista nousseet,
marssikaa.

- - -

Oikea rakkaus on vielä syntymätön.

Yhtä lailla kuin kokoelman alku on yhteiskunnallinen, yhtä tiukasti kääntyy loppu runoilijan sisäisiin tuntoihin viimeisen kutsun lähestyessä. Mutta yhä säilyvät kuvat vanhahtavina. Aamu tuo mieleen suorastaan jonkin keskiajan lopun kirkkomaalauksen:

Nouse, totuuden puhdas karitsa
taivaan untuvapilvelle.
Aamu lähenee.

Laaksossa on vielä sankareitten yö,
ja he tarttuvat himoiten aseisiin
tietämättä sanomaa uudesta päivästä.

Miekat lyödään miekkoja vasten.
Sydämet murskataan sydämillä,
että oikeus täyttyisi.

Lepää korkeudessa, puhdas karitsa:
uuden päivän alkaessa
kultaa lempeys syntyvän.

Joissakin *Lähdön* tunnelmissa tuntuu olevan lähtijän tervehdys kotikaupungille Kotkalle:

Laske sauvasi, hiihtäjä, puhuu tuulen tuomma ääni,
laske sauvasi maahan tai jatka matkaasi,
se on omassa vallassasi.
Maankamara ei tiedä siitä mitään,
hitaasti virtaava joki ei avaa sille silmiään
eikä suuri metsä herää ikuisista unistaan.

Mutta mihin ihminen pysähtyy,
siihen asetetaan alku ja loppu,
elämä ja kuolema.

Tai niin kuin ”Sumua”-runossa:

Suuri meri vaikenee, kuuntelee kaukaisuutta.
Mainingit katoavat tyhjyyteen.
Ei ole taivasta, ei ole horisonttia.
Meren pinnalle levitetään kuolleen veden rasvainen kalvo.

Kaikki laivat pysäyttävät koneensa, laskevat ankkurinsa.
Höyrypillien toivo ja epätoivo hukkuvat sumuun
tulvillaan odotusta - -.

Minun ajatusmaailmassani Toivo Pekkanen on nousevan teollisen Suomen ja sen kantavan luokan, teollisuustyöväestön suuri kuvaaja samalla tavoin kuin meillä on viljelijäväestön tai sivistyneistön suuria kuvaajia. Sellaisena hänen arvonsa ei ole sidottu yhteiskunnan tuotantotavan muutoksiin, ei tehtaan piippujen kaatumiseenkaan. Se on ajaton eikä hänen renessanssistaan ole epäilystäkään, kun on saatu kylliksi ajallista etäisyyttä. Näin uskon varmasti käyvän, sillä hänen ääntään kantaa ihmisyyden

ikuinen sanoma, vaikka Toivo Pekkanen kirjoittikin ainoan runokokoelmansa viimeisiksi sanoiksi:

Siis ylpeään juoksuun, uskoni kultainen ratsu.
Vain hetken kumisevat kaviot kattojen yllä,
vain silmänräpäyksen välähtää varjoni taivaan pilviä vasten.

Silloin olen jo kaukana, vapautettu.

Toivo Pekkanen (vasemmalla) työtovereineen Kotkan kaupungin pajan edustalla. (Kymenlaakson Maakuntamuseon kokoelmat.)

Rahaa virtasi yhtiön kassoihin. Rahaa, rahaa, rahaa suunnattomasti. Idästä ja lännestä, pohjoisesta ja etelästä, kaupungeista, meren rannikolta, maakylistä, erämaista. Sileitä, puhtaita seteleitä suoraan pankkien holveista, likaisia, ryppyisiä säästölaatikoiden pohjalta. Uneksittiin voitto-osingoista, puhuttiin yhtiön merkityksestä kansantalouden pelastajana ja työttömyyden poistajana. Ihmiset virkistyivät, kävivät asiallisiksi, tarmokkaiksi, toivorikkaiksi. Puhuttiin uuden aikakauden alkamisesta, työteliäisyyden, ahkeruuden ja hyvinvoinnin aikakauden. Köyhimmätkin, toivottomimmat alkoivat toivoa.

(Tientekijät 1930)

Kari Sallamaa

Toivo Pekkanen
- realismista elämänfilosofiaan

Toivo Pekkanen on kaikkein merkittävimpiä suomalaisia kirjailijoita, mutta hän on samalla ollut pitkään unohdettuja klassikoitamme. Siksi on upeata, että Kotkan kaupunki on näyttävällä tavalla nostanut esiin tärkeimmän poikansa. Ja syytä onkin. Yleensähan kaupungeilla on muuta muistettavaa kuin kirjailijansa. Maalaiskunnat hyödyntävät kyllä kirjailijoitaan, muistetakoon Väinö Linnan merkitys Urjalalle ja Kalle Päätalon Taivalkoskelle.

Kirjailijaklassikkomme muistuttavat siitä, että tänä sähköisen viestinnän aikana kirjalla, paperiin sidotulla viisaudella on katoamaton merkityksensä. Kun Kotka vielä on perinteisesti ollut puunjalostaja, kirjailija Pekkasen ja jalostetuimman paperituotteen, kirjallisuuden yhteys korostuu.

Kauko Kare, joka kekkosvastaisuudessaan ja muussa kärkevydessään oli viisas mies, liika viisaskin, sanoo Pekkas-teoksessaan 50-vuotisjuhlan johdosta vuodelta 1952, että kirjailijan merkitys ulottuu paljon laajemmalle kuin kaunokirjallisuuden

piiriin. Pekkanen oli yhteiskunnallinen kirjailija käsitteen laajimmassa merkityksessä. Hän oli itse asiassa sen konsensuksen edelläkävijä, josta tuli käsite vasta paljon myöhemmin. Se näkyy paitsi hänen sanataiteen ulkopuolisissa lausunnoissaan, puheissaan, esseissään, kritiikeissään jne., myös siinä, että hän teoksissaan hahmottaa tasapuolisesti niin työläisiä kuin herroja, kauppiaita ja kapitalisteja, renkejä ja talonpoikia. Kaikki saavat inhimilliset piirteensä hyvässä ja pahassa. Stereotyyppisiä karikatyyreja Pekkanen harvoin piirtää.

Pekkasen nimeen on liitetty työläiskirjailijan leima hänen luokkalähtökohtansa takia. Useat porvarilliset tutkijat ja kritiikot ovat luetelleet hänet tämän linjan alkuna: Pekkanen - Siipainen - Viita - Linna. Näin ainakin Kauko Kare, Annamari Sarajas ja Iikka Vuotila. Nyt ei ole syytä palata siihen, miksi tämä nelikko aikanaan ajankohtaisista syistä valittiin edustamaan työläiskirjallisuutta. Tärkein haastaja oli Raoul Palmgren, joka väitöskirjassaan *Työläis (Proletaari) kirjallisuus* (1965) kiisti vain näiden olevan työläiskirjailijoita ja oikeastaan olevan rajatapauksia. Hänellä oli hyvin monikohtainen edellytysten luettelo, jonka perusteella hän saattoi lukea jonkun työläiskirjailijoiden kastiin. Pekkanen ei täyttänyt sen keskeistä kohtaa, että hänen tuotantoaan värittäisi ”työväenliikkeen aatemaailma tai ainakin köyhälistöläinen elämännäkemykset”; liioin hänen pääasiallisena aihe- tai vaikutuspiirinään ei ollut köyhälistö. Mutta onkin muistettava, että Pekkanen irtosi tietoisesti lähtökohdastaan tahdon tulla yleiskansalliseksi kirjailijaksi.

Toivo Pekkanen on raskas kirjailija sanottavan painokkuuden merkityksessä. Hän on myös monitasoisesti pessimisti edistyksen ja elämän tarkoituksen suhteen. Aihettakin oli. Taustana on ankea lapsuus, jonka dokumenttina on muistelmateos *Lapsuuteni* (1953). Se on yksi rehellisimpiä saamatta jääneen turvautuneen lapsuuden kuvauksia kirjallisuudessamme. Oikeastaan vain

oululaisen Teuvo Pakkalan *Lapsuuteni muistoja* (1885) on sen kaltainen. Maailmankirjallisuudesta sitä voi verrata Maksim Gorkin omaelämäkerralliseen trilogiaan.

Muistan vieläkin, kuinka järisyttävän vaikutuksen Pekkasen teos sai aikaan lukiessani sen koulussa 1950-luvulla. Vastaavia kertomuksia voisi tänäkin päivänä kirjoittaa eri puolilla maailmaa, varsinkin kehitysmaissa, onneksi ei ehkä enää Suomessa. Jotain sosiaalidemokratia ja pohjoismainen hyvinvointivaltio on saanut aikaankin.

Edellä sanottu ei merkitse, etteikö Toivo Pekkasella olisi huumoria ja ironiaa, varsinkin novelleissaan. Mutta hän ei ole mikään Aapeli tai muu kepeä savolainen humoristi, vaan vakava kymenlaaksolainen pohdiskelija, joka puurtaa kirjailijan työtä niin kuin työläinen omaansa. Hän olikin alkuaan työmies.

Sepän ja muiden ruumillisten töiden ohessa Pekkanen alkoi kirjoittaa kertomuksia, osin ansiomielessä Juttutupa-nimiseen työväenjulkaisuun. Varsinaisesti hänen kirjallinen esille tulonsa tapahtui Nuoren Voiman kautta, niin että hänen esikoisensa, novellikokoelma *Rautaiset kädet* (1927) koottiin tässä lehdessä julkaistuista teksteistä.

Tämän johdosta Pekkanen esitellään usein tulenkantajana. Tämä johtaa kuitenkin monin tavoin harhaan. Tulenkantajat olivat leimallisesti nuoren akateemisen sivistyneistön kirjallinen ryhmä - löyhä ja aikaansaamaton tosin. Pekkanen ei tarvinnut tulenkantajia muuten kuin päästäkseen esille heidän kustantajansa WSOY:n kautta. Toki varsinkin Olavi Paavolainen opasti häntä kirjoitusteknisissä kysymyksissä johdattaen kotkalaista työmiestä eurooppalaiseen modernismiin. Mutta tulenkantajien autoajeluihin, itämaisiin öihin ja rouva Spindelin salonkeihin hänen jäyhä työläisolemuksensa ei olisi sopinutkaan. Tulenkantajat tarvitsivat kyllä Pekkasta samoin kuin toista 20-luvun luopaavaa tulokasta, Pentti Haanpäättä, näytteinä yhteydestään kansaan.

Rautaiset kädet on kaksijakoinen. Ensi osa on lennotonta naturalismia. Mutta koska arjen vaihtoehdoton kuvaus ei riitä, toinen osa avaa aukkoja tuonpuoleiseen, yöhön, kauhuun ja kuolemaan. Tätä voisi ehkä pitää romantiikkana, mutta pikemminkin siinä on tuntumaa symbolismista tai ehkä jo elämänfilosofiasta. Tämä kaksijakoisuus näkyy hänen muissakin novellikokoelmis-
saan.

Naturalismilla ymmärretään usein todellisuuden räikeän häikäilemättömyyden kuvausta kaikessa rumuudessaan. Mutta tämä ei ole olennainen tunnusmerkki, vaan se että naturalismi kertoo vain pintaa menemättä ilmiöiden taakse. Siinä se poikkeaa realismista, jossa on oltava katkoksia, aukkoja, avauksia ajatukselliseen todellisuuteen, jopa metafyyksiselle tasolle. Usein se tapahtuu metaforien tai muun kuvallisuuden kautta. Todelliselta näyttävä, toden näköinen ei aina ole totuus, joka on syvemmällä tai korkeammalla. ”Todellisuuden riittämättömyys” nostaa esiin metaforisuuden tarpeen. Silloin kertoja ottaa laajemman vastuun kuin yksitasoisessa pintakuvauksessa. Tällainen on vaikkapa *Tehtaaan varjossa* -romaanin tilannemotiivi, jossa Samuel ja Elsa, Eliisa ja Reijonen pelaavat marjapussia:

Sillä tavoin tuo pieni salaperäinen paholainen, joka pitää asuntoaan korttipakassa, lataa heidät täyteen ärtymystä ja huonoa tuulta, niitä lahjoja, joita sillä yksinomaan on annettavanaan ihmisille. Nyt se istuu keskellä pöytää ja hykertelee käsiään mielihyvystä.
– Jokohan laukaisen, se miettii ja tutkii vakoillen pelaajien kasvot. Eliisa yksin näyttää vielä hallitsevan hermojaan, mutta pienellä viisaalla paholaisella on jo ennestään kokemusta siitä, ettei Eliisaa kannata odottaakaan mukaan leikkiin. Toiset sensijaan näyttävät kypsiltä, antaa siis paukahtaa. Ja kas, silloin Reijonen heti menettää malttinsa, hän on saanut niin kirotnun huonot kortit, että niitä ei kehtaa mies pitää kynsissään – pieni paholainen tietää kyllä, miten on toimittava. Reijonen heittää kortit pöydälle ja huutaa:

– Kirottua, onni on tänään kokonaan akan puolella. Hän on aivan humalassa ja tuijottaa vaimoaan pöydän yli sen näköisenä kuin koko asia olisi tämän syy. (1932, 204-205.)

Kun suomalaisia parhaita novellisteja luetellaan, usein Pekkasta ei mainita. Silti hän on tuotteliaimpia ja novellimuodon vaatimuksista tietoisimpia novellistejamme. Hän todella opiskeli klassisen novellin runousopin.

Pekkasen esikoisromaani *Tientekijät* (1930) on monella tavalla kiinnostava vaikka ei ehkä romaanina suuri. Se on Pohjois-Lappiin sijoittuva toimintaromaani, jossa salaperäinen suurkapitalisti Heikki Näre on päättänyt kääntää Suomen perinteisen etelä-pohjoisakselin ympäri, niin että Lapista tulisi Suomen varsinainen valti ja sampo. Eikö tässä ensimmäisiä kertoja avaudu nykyään paljon puhuttu ”pohjoinen ulottuvuus”? Lisäksi nietzscheiläisiä yli-ihmiskuvitelmia elättävä Näre ennustaa, että tulevaisuudessa kansojen sijasta liikeyritykset muodostavat valtioita. Euroopan Unioni on juuri tällaisen prosessin tulos, jos muistamme sen alkua Euroopan hiili- ja teräsunionina. Yhtiöt, eivät kansat ovat seisseet tämän liiton kehdon ääressä.

Jos kysyn, mikä yksittäinen teos tulee mieleen, kun kuulee nimen Toivo Pekkanen, kuinka monelle se on *Tehtaan varjossa*? Aivan oikein, tämä vuonna 1932 ilmestynyt romaani on kirjailijan kypsyysnäyte, tiiviydessään ja tinkimättömyydessään suomalaisen kirjallisuuden huippuja. Ja sen päähenkilö Samuel Oino on tunnetuimpia kirjallisia hahmojamme. Hän on ikään kuin veljemme kaikessa etsinnässään, epäilyssään, itseensä sulkeutuneisuudessaan, jossa hän samalla luo itseään miehenä, kansalaisena ja älymystöläisenä. Koska kirjallisuuden tutkimus on jo pitkään kieltänyt samaistamista kirjailijaa ja hänen teostensa päähenkilöitä, minäkään en sitä tee, mutta mikään ei estä näkemästä Samuelia Toivon lihasta syntyneenä.

Samuelin individualismin määrittelee tunnetulla tavalla hänen serkkunsa, kommunistilatoja Pekka Valve: ”Sinä olet kuin tiili, joka ei sovi mihinkään ihmisten yhteiseen rakennukseen, sinä et ole porvari etkä myöskään sosialisti /--/ Jos sinä olisit niin suuri tiili, että sinusta yksin tulisi jotakin, en puhuisi mitään, mutta sitähan sinä et ole. Ja nyt sinä olet vain muurarien tiellä” (121). Tässä on raamatullinen kaiku: lähellä on Jeesuksen vertaus peruskivestä, jonka rakentajat hylkäsivät.

Raoul Palmgren äimistelee *Kapinallisissa kynissään* sitä, että enemmän kuin erotiikka tai politiikka ja yhteiskunnallinen kysymys Samuelille merkitsee öinen tähtitaivas! Entä jos tämä onkin viite Immanuel Kantin etiikan kuuluisaan kuvaan: tähtitaivas ylläni, moraalilaki rinnassani? Uuskantilaaisuushan on ollut sosiaalidemokratian filosofisena perustana.

Porvarilliset selittäjät ovat usein käyttäneet Samuelia työväen järjestötoimintaa vastaan, jopa niin että romaanin kuuluisa loppuvirke ”kasvaa suuremmaksi kuin hänen isänsä oli ja nähdä pitemmälle kuin hänen isänsä näki” (271) olisi individualismin manifesti juuri työväenliikettä vastaan. Näin ei kuitenkaan liene. Lause on paljon moniselitteisempi. Yksilöllisesti se yhtyy freudilaiseen vaatimukseen kunkin pojan kohdalla välttämättömästä henkisestä isänmurhasta persoonallisuuden kehityksen edellytyksenä.

Mutta yhteiskunnallisesti: kuka tämä isä oli? Punakaartilainen joka oli lähtenyt ase kädessä toteuttamaan työväen ihanteita. Kysymys on nyt siitä, minkä tien pojat valitsevat isien tappion jälkeen. Pekkanen on äärimmäisen tasapuolinen sisällissodan osapuolia kohtaan, mutta punaisia romaanin kertoja enemmän säälii kuin paheksuu. Kehittämänsä historianfilosofian mukaisesti Pekkanen näkee punakapinankin luonnonvoimaisena välttämättömyytenä niin kuin ukkoset ja myrskyt.

Sen sijaan valkoisiin suuntautuu tyyni ironia: ”Kansakunta osti verellä vapautensa ja itsenäisyytensä. Mikko Oinokin oli osaltaan ollut työssä mukana, joskin hän sattui olemaan - väärällä puolella. Mutta hänenkin voittamisestaan syntyi osa valkoisen armeijan kunniaa” (15). Tämä sankari palaa nälkiintyneenä suomalaisesta keskitysleiristä, syö kotona ensimmäisen ateriansa liian vankkaa muonaa ja kuolee jättäen jälkeensä lesken ja kolme lasta. Ei mitään tavatonta vaan tyypillistä vuonna 1918.

Ei ole syytä unohtaa romaanin ilmestymisajankohtaa. Vuosi 1932 oli ”häikän aikaa” käyttäkseni Pentti Haanpään isän Mikko Haanpään sanontaa. Lapuan liikkeen nousu ja uho oli suurimmillaan puhjetakseen Mäntsälän kapinassa kuin sian rakko. Tunteet olivat kuumina niin oikeistossa kuin vasemmistossa. Nyt tulee tämä lueskeleva työläisintellektuelli ja samanmoinen kertoja asettaen paikalleen Suomen historian taitevaiheen vuosina 1917-18.

Kriittinen kohta Samuelissa on hänen suhteensa naisiin, varsinkin rakastettuunsa Elsaan. Hän kyllä seurustelee tämän kanssa vuosikausia, mutta tuntee samalla tytön olevan kiviriippa harteillaan: ”Hän taipuu niin nöyrästi kaikkeen, mitä Samuel tahtoo, vaikka hänen täytyisi itkeäkin sitten jälkeensä. Hänen kasvonsa ovat alkaneet kuihtua, tuossa iässä. Samuel katselee niistä usein mietteissään ja tuntee herpaannuttavaa vastenmielisyyttä” (184). Kun Elsa lopulta jättää Samuelin, nainen on henkisesti kasvanut ja saa eettisen yliotteen ajelehtivasta miehestä.

Sama naisen torjunta näkyy monilla muilla Pekkasen mieshahmoilla, jopa novellin *Ihmisten kevät* (1935) päähenkilössä Jaakossa. Hän pelkää isyyttä, sen asettamaa lopullista kahletta. Tämä on myös sen oudon maailman pelkoa, naisen ja lapsen, jolle mies on luonnon pakosta antautunut. Itse asiassa kaunein rakkauden ylistyslaulu *Tehtaan varjossa* -romaanissa suuntautuu

nuorukaisten Samuelin, Eemilin ja Fransin ystävyYTEEN. Siinä on homoeroottisia piirteitä:

Samuelin sielu on tänään koskettanut rakkauden mysteeriota, hän on nähnyt sen katsovan itseään Eemilin silmistä. Hänen mielensä täyttää kokonaan heräävän mieltymyksen aavistelevanriemuitseva tunne. Ihminen pyrkii alati sisästä ulospäin, rakkaus on sielun halu päästä koskettamaan toista sielua, näkemään itseään toisen silmissä. Samuel on nähnyt itsensä, oman kaipauksensa peilistä, ja rakkaudenihme on avannut hänelle elämän ja kuoleman salaisuuden. Sitä ei tarvitse ymmärtää, sille ei tarvitse keksiä nimeä, riittää, kun tuntee sen itsessään, riittää, kun hyväksyy, että kaikki, mikä on luotu, on luotu hyväksi ja kauniiksi. (73.)

Tehtaan varjossa ja sen menestys toi Pekkasen elämään suuria muutoksia: se merkitsi valtionpalkintoa, työmiehen leipätyön vaihtumista ammattikirjailijan uraan, avioitumista ja muuttoa Helsinkiin, lähelle kustantajaa, kirjallisia piirejä ja teattereita, mikä välillisesti aiheutti realismin avartumista uusiin suuntiin.

Tämän ensimmäinen merkki on näytelmä *Sisäruusut* (1933). Se on vimmainen tarina sisarpuoleensa rakastuneen Erkin yri-tyksistä pitää kiinni työstä, josta hän on veljen ja isänkin tavoin pitänyt huolta. Emmi haluaa kuitenkin irti monesta asiasta, ahdistavasta veljen läheisyydestä, tämän pyytävistä silmistä ja ahnaista käsistä, mutta myös koko ankeasta työläisympäristöstä. Hän haluaa elää, ottaa saatavissa olevan osansa kitsaan elämän onnenpöydästä. Myymäläapulaiselle ainoa tie on solmia suhde sivistyneistöläisen, maisteri Einolan kanssa.

Oppikoulun lehtorit, pahinta mitä työläismaailmassa saate-taan ajatella, tarpeettoman työn tekijöitä, herransaikkareita kouluttamassa uusia herroja! Erkki vihaa Einolaa niin paljon, että lopulta mustasukkaisuudessaan ampuu tämän. Se ei tietenkään anna hänelle Emmiä takaisin, päin vastoin, lopun kuuma

insestinen rakkaudentunnustus kauhistuttaa sekä sisarta että äitiä. Se on mustasukkaisuustappoakin pahempaa.

Vaikka näytelmässä on paljon melodramaattista, sen viritys on komea antiikin tragedian tapaan. Taustalla seisoo itse Sofokleen kuningas Oidipus ja ajankohtaisemmin Sigmund Freud. Näytelmässä on salattuja ja vähitellen paljastuvia salaisuuksia, tunnistamisia aivan Aristoteleen runousopin mukaisesti. Emmi on uskonut Erkin olevan hänen täysi veljensä, kunnes saa tietää olevansa leskiäitinsä avioton lapsi.

Kun nykyään insestiset suhteet ovat kirjallisuuden normaalitytävää, voi havaita Pekkasen tarttuneen rohkeasti arkaan aiheeseen kautena, jolloin kirkolliset taantumuspäirot myrkyttivät koko aateympäristön häpeilevän tahmaisella seksuaalikielteisyydellä ja hurskastelulla.

Monilla tutkijoilla on ollut vaikeuksia suhtautua Pekkasen ei-realistisiin teoksiin. Tällöin on lähdetty siitä, että Pekkanen on, hänen pitää olla realisti, ja silloin modernistiset tekstit ovat poikkeamia tästä normista. Suhtautumisen vaikeutta osoittaa se, että ne kuitataan yleensä ”kokeiluina”.

Otetaan vaikkapa *Ihmisten kevät* (1935). Vaikka sen päähenkilöt Aune ja Jaakko ovat työläisiä, kerronta keskittyy yksinomaan heidän suhteeseensa, eroottisuuteensa ja ruumiillisuuteensa. Heidät on lähes täysin riisuttu työläisyydestään. Tämä vielä korostuu, kun ahtaaja Jaakko joutuu työttömäksi.

On selvä, mitä koulua Pekkanen tässä *Tehtaan varjon* jälkeisessä 30-luvun puolivälin tilanteessa on käynyt. Takana on englantilainen D.H. Lawrence, tuo veren, erotiikan ja ruumiillisuuden mystikko. Juuri näihin aikoihin hänestä keskusteltiin Suomessakin, mm. Lauri Viljanen esitteli häntä *Taistelevassa humanismissaan* (1936). Pekkanen oli Matti Kurjensaaren kulttuuriliberaalin Nykypäivä-lehden kolumnisti, ja hän teki parikin Englannin matkaa.

Ei siis ihme että kirjailija itse ja hänen teoksensa joutui Mika Waltarin aloittamassa ns. suuressa kirjallisuustaistelussa vuonna 1936 kulttuurioikeiston liipasimelle kiilalaisten vasemmisto-kirjailijoiden ohella. Waltari jopa leimasi hänet Moskovan agentiksi! Häntä ei voitu syyttää poliittisuudesta mutta eroottisuudesta kyllä. Sekin oli kiihtyneissä taantumusmielissä kansallista siveellisyyttä ja puolustustahtoa jäytävää kulttuuribolsevismia.

Mutta Lawrence ei ollut mikään yksittäinen ilmiö eurooppalaisessa ideamylyssä. Hän on osa ns. vitalismia, joka tahtoi Lauri Viljasen sanoin nostaa esiin ”verenlämpimät, maanläheiset ‘teluriset’ voimat” tiedostamattoman yöstä. Ja vitalismi, elämän palvonta, puolestaan oli osa sitä laajaa, 1800-luvun lopussa syntynyttä kulttuurista virtausta, jota kokoavasti on kutsuttu elämänfilosofiaksi. Sillä on sekä filosofis-psykologisia että taiteellisia ulottuvuuksia.

Edellisessä sen tunnettuja profeettoja ovat Friedrich Nietzsche elämänvietin oppeineen, Henri Bergson uusine aikakäsitteiksineen ja Sigmund Freud syvyyspsykologioineen. Kaikille yhteistä on se, että he asettavat yhden perustunnuksen, vallan tahdon, *libidon*, ”elämän hyö’yn”. Kaikki ne voidaan palauttaa johonkin intuitiiviseen, kokoavasti sanoen elämään järjen ja tieteellisen todistelun vastapainona. Taiteissa elämänfilosofia näkyy 1900-luvun alkupuolen lukuisissa modernistisissä virtauksissa.

Toivo Pekkasen kehitys ei ole suoraviivaista siirtymää realismista elämänfilosofiaan, vaan ne ovat koko ajan rinnakkaisia, niiden painosuhteet vain vaihtelevat. Jo alun novelleissa on symbolismia ja tulenkantajilta opittua ekspressionismia. 1930-luvulla *Tehtaan varjossa* ja *Isänmaan ranta* -romaanien realismin väliin sijoittuu elämänfilosofista modernismia.

Novelli *Musta hurmio* (1939) on kirjallisuutemme salaperäisimpiä eroottisen symbolismin tuotteita. Vitalismin hehku on

siinä huomattavasti kuumempi kuin Ihmisten keväässä. Lawrencen ohella sen kummina on seissyt Knut Hamsun kulkurihahmoineen ja veren vietteineen. Mutta lisäksi on mainittava kotimainen vertauskohde, Mika Waltarin ihailtu ja paheksuttu *Vieras mies tuli taloon* (1937). Siinäkin kaupungista, tehtaasta tulee maalle salaperäinen kulkuri, pestautuu rengiksi, rakastuu emäntään ja aiheuttaa tuhoa. Pekkasen teoshelmi vain on paljon monitasoisempi, verevämpi ja ”lawrencemaisempi” kuin Waltarin loppujen lopuksi yksioikoinen yritys laventaa aihepiiriään Helsinki-trilogian jälkeen.

1930-luvulla jäykkien vasemmistolaisten vastustajien oli pakko leimata tällaiset hahmot fasismin maaperästä kumpuaviksi vedoten Lawrencen fasisistisympatioihin sekä natsien hämärään veren ja rodun palvontaan. Oululaisperäinen T. Vaaskivi kirjoitti näihin aikoihin freudilaisvaikutteiset synteensä *Vaistojen kappi* (1937) ja *Huomispäivän varjo* (1938). On ilmeistä, että Pekkanen kirjoitti teoksensa osallistuen juuri tähän keskusteluun.

Lawrencen pienen romaanin *Mies joka kuoli* vanavedessä ilmestyi useita vastaavanlaisia ”vereviä Kristuksia”, joihin naiset hullaantuvat ja eläimet kiinnittyvät. Mustan hurmion Joel on yksi heistä. Koska nuorisoseurajohtaja Renkosen nimetön ja muutenkin vain kerronnan kohteena oleva vaimo on passiivinen objekti, kauppiaan ja Joelin suhde on tärkein. Suuren Kristusmyytin mukaisesti kyse ei ole vain miehen ja naisen vastustamattomasta vedosta toisiinsa, vaan myös miesten välisestä homoeroottisesta mutta torjunnan kautta alistukseen pyrkivästä suhteesta. Eli tässä tulee esiin hegeliläinen herran ja rengin suhde.

Modernistiset ja elämänfilosofiset teokset lomittuvat Pekkasen 1930-luvun tuotannossa realismin merkittävimpiin tuloksiin Oino-romaanin ohella. Niitä on romaani *Kauppiaiden lapset* (1934). Raoul Palmgrenin mukaan ”terävänäköisyydessään ja kriittisyydessään ei Pekkasen /--/ suorittamalle pikkuporvarilli-

suuden kritiikille ole 30-luvun kirjallisuudessamme vertaa; vain 'marxilaisesti koulituin aivoin' tämä paljastus oli mahdollinen" (*Kapinalliset kynät* II, 57).

Tulemme sotien välisen ajan suureen yhteenvetoon, romaanipariin *Isänmaan ranta* (1937) ja *Ne menneet vuodet* (1940), jotka kirjailija vuonna 1946 yhdisti nimellä *Jumalan myllyt*. Se lienee ollut alkuna sille laajan epiikan linjalle, joka sitoutuu johonkin paikallisuuteen. Se jatkuu Lauri Viidan *Moreenilla* ja päättyy Eeva Joenpellon *Lohja*-sarjaan.

Pekkanen oli jälleen ajan tasalla. Juuri vuonna 1937 käytiin ensimmäinen laaja lakko Helsingin ja Turun suurissa metallitehtaissa ja telakoilla pula- ja lapualaisajan sekä Kivimäen hallituksen poliittisen taantumuksen jälkeen. Väljempi Kyösti Kallion ja Cajanderin hallituksen punamultakausi oli alkamassa.

Kotkalaisessa puunjalostustehtaassa syntyvä lakko ennen pulan alkua on tosin vain ulkoinen kehys, kuten Pekkasen sodanedellisen kauden tuotantoa tutkinut Keijo Ahti toteaa. Sen kautta kirjailija saa esitellyksi yhteiskunnallisen romaanin runousopin mukaisesti laajan panoraaman ryhmiä ja henkilötyyppejä.

Pekkanen tarvitsee kolme eriluokkaista perhettä ja varsinkin niiden miespuolisia jäseniä, isiä ja poikia osoittaakseen suomalaisen yhteiskunnan perusjännitteet 1920- ja 1930-luvulla. Näin romaanin henkilörakenne virittyy tehtaan johtajan Honkapään, lakonjohtaja Helmisen ja tämän lankomiehen, pienen maatalon isännän, rikkuriksi ryhtyvän Hellgrenin varaan. Osansa on myös tehtaan johdolle uskollisella ja lakkoa paheksuvalla työnjohtaja Kinnusella sekä sanokaamme *tannerilaista* Helmistä jyrkempää toimintalinjaa edustavalla ammattisosaston nuorella sihteerillä Huttusella. Kommunisti Kiiski (mikä symbolinen nimi: vastarannan kiiski!) on muunnelma *Tehtaan varjossa* -romaanin Pekka Valveesta. Muistan Elvi Sinervon kerran minulle todenneen, että kommunistit esitettiin 1930-luvun kirjallisuudessa järkiään "keuhkotautisina ja katkerina".

Toisin kuin todelliset Helsingin ja Turun lakot, *Isänmaan rannan* työtaistelu johtaa lainomaisesti tappioon. Helminen syrjäytetään lakkokomiteasta, ja hän vetäytyy pettyneenä yksityiselämään. Mutta SDP:n sisäisen taistelun radikaalimpaa linjaa edustava Huttunenkaan ei voi johtaa lakkoa voittoon. Helmisen oltua hyvästelemässä vanhaa kiistakumppaniaan Kiiskiä tämän lähtiessä Neuvostoliittoon lapualaiset murhaavat hänet.

Romaanin edetessä keskeisen osan saavat pojat ja heidän mukanaan 1930-luvun kehitys. Luokkatoverit Erkki Honkapää ja Yrjö Helminen ystäväystyvät erottamattomiksi yli luokkarajan. Heidän yksilökehityksensä erkanee myöhemmin siten, että Yrjöstä tulee luokkaluopio. Hän ei seuraa isänsä jälkiä työväenliikkeeseen, vaan yksinäistyy kuvataiteilijaksi, myöhemmin leipätyökseen mainospiirtäjäksi. Erkki taas radikalisoituu väliaikaisesti vasemmistointellektuelliksi. Vertauskohtina ovat varmaan olleet Raoul Palmgrenin ja Tapiovaaran veljesten tapaiset porvarislähtöiset ASS:n ja Kiilan aktiivit. Arvi Hellgrenistä, myöhemmin aitosuomalaisesti Helasvuo, tulee isänsä mukana ensin lapualaistyyppinen rikkurikaartilainen ja myöhemmin fasisti.

Samalla tavoin kuin Zacharias Topelius *Välskärin kertomuksissaan* hyödyntää kolmen suvun kytkentöjä, Pekkanen saattaa omansa yhteen myös erotiikan kautta. Arvi Helasvuo menee naimisiin Elna Helmisen kanssa. Vaikka hänellä ei ole ollut suoraista osuutta Helmisen murhaan, hän vaatii tyttöä itselleen silläkin uhalla, että olisi ollut tämän isän murhaaja!

Erkki Honkapää ihastuu ensin Yrjön tulevaan vaimoon Marttaan ja sitten sisareen Saimiin. Heillä on Englannissa lyhytaikainen suhde Saimin muutettua sinne epäonnistuneen romanssin päätteeksi vasemmistöälykön ja viettelijän Kosti Meren kanssa. Ei ole vaikea havaita hahmossa Jarno Pennasen piirteitä. Erkki on vasemmistohaihattelunsa jättäneenä harjoittelemassa Suomen puunjalostusteollisuuden päävientimaassa tulevaksi tehtaan johtajaksi.

Suurromaani päättyy talvisodan alkamiseen. Yrjö ja Arvi tapavat toisensa Kannaksen pääpuolustuslinjalla ja tietävät Erkin olevan etulinjassa torjumassa puna-armeijan ensimmäisiä iskuja. Kertoja toteaa miesten ja laajemminkin kansan yksilöllisten erojen hälvenneen:

Aikoinaan he olivat kaikki olleet erilaisia, toisistaan suuresti poikkeavia yksilöitä. Viimeksi kuluneitten odotuksen viikkojen aikana tuo erilaisuus oli suuresti pienentynyt. Se mitä siitä vielä oli jäljellä, oli eräänlaista alempiasteista erilaisuutta, ruokahalun, fyysisen voiman, rohkeuden, kestävyys ja neuvokkuuden erilaisuutta. Se erilaisuus, joka oli muodostanut heidän varsinaisen persoonallisuutensa, oli ikään kuin vähitellen liuennut johonkin suurempaan yhteisöön. He tuskin enää ajattelivat omilla aivoillaan, tunsivat omalla sydämellään, tahtoivat omalla tahdollaan, jonkun suuremman yhteisön yhteistahto kuljetti heitä mukanaan, ravitsi heidän ajatuksiaan, puhui heidän suullaan. /--/ He eivät olleet ainoastaan tulleet lähemmäksi toisiaan, he olivat tulleet myös samanlaisemmiksi. (Teokset III, 512.)

Mitä tämä on? Nykyisen yltiöindividualismin aikana ”omilla aivoilla” ajatteleva on ylimpiä arvoja, vaikka sitä ei todellisuudessa olisikaan. Pekkasella tämä on sitä talvisodan kansanyhteisyyttä, luokkarajojen hälventämistä, jota jotkut muutkin työläis- ja työläislähtöiset kirjailijat esittelivät teoksissaan, mm. kuopiolainen Olavi Siippainen myöhemmässä *Nuoruuden trilogiassaan*. On muistettava, että Pekkasen sotaponnistukset tapahtuivat propagandatehtävissä Valtion tiedotuslaitoksessa molempien sotien aikana.

Sodan jälkeen kirjailija oli kypsytynyt vihdoinkin ottamaan käsittelyyn sen yhteiskuntaluokan, joka hänelle oli kaikkein vierain, talonpoikaiston. Elämäkerrallisesti tämä liittyy siihen, että hän oli mökillään Vihdissä tehnyt muistiinpanoja maaseudun ihmis-

ten elämästä ja julkaissut MTK:n Pellervo-lehdessä pakinoita sekä tunnelmapaloja. Hankkeen toteuma oli asiantuntevuudesta kiitetty romaani *Nuorin veli* (1946). Palmgren kyllä nyripistelee sille alkiolaisen maahengen ja sillanpääläisen sosiaalibiologisen näkemyksen takia.

Vuodesta 1948 Pekkanen alkoi julkaista lopulta keskeneräiseksi jäänyttä suurta Kotka-eeppostaan. Sen ensi osa oli *Aamuhämärä*. Esitellessään hanketta muistopainoksen asianomaisessa osassa Kauko Kare viittaa Pekkasta riivanneeseen pyrkimykseen ulottua yhä laajempiin kokonaisuuksiin. Vaikka *Jumalan myllyt* oli ollut suurisuuntainen läpileikkaus yhteiskuntaan, se ei enää riittänyt: ”Sosiaalisesti edustavien perheiden ja yksilöiden asemasta hän halusi ottaa kuvattavaksi kokonaisen sosiaalisesti edustavan yhdyskunnan, kaupungin. /--/ Kirjailija valitsi tietenkin kaupungin, jonka historian ja ominaislaadun hän parhaiten tunsi. Olennaisinta oli kuitenkin suomalaisen ihmisen kehittyminen, suomalaisen kansanluonteen muovautuminen uudenaikaisen kaupunkiyhteiskunnan myötä ja puitteissa. Pekkanen halusi ikään kuin sisästä käsin luoda yleiskuvan Suomen teollistumis- ja kaupunkilaistumisprosessista.” (Teokset V, 6.)

Kronikkaromaanisarjasta ehti valmistua kolme osaa, *Aamuhämärän* ohella *Toverukset* samana vuonna 1948 sekä *Voittajat ja voitettut* 1952. Viimeksi mainitun teoksen loppupuolen keskeishenkilöksi nousee norjalainen Guttorm (mallina oli grynderikauden suurliikemies W. Gutzeit). Hän on yksi voitetuista, voittaja on suomalaistuva ja suomenkielistyvä puunjalostusteollisuus sekä kapitalismi laajemminkin. Pekkanen on joka tapauksessa tehnyt kunniaa aikanaan Kotkalle ja koko Kymenlaaksolle merkitykselliselle norjalaisinvaasiolle, niin yrittäjiä kuin ammatityöläisiä, jonka jäljiltä täällä edelleen tapaa norjalaisia nimiä.

Suurisuuntainen eeposhanke, sen vaatima valtava aineiston keruu ja muodonannon ongelmat kuluttivat kirjailijan voimia

niin, että hän murtui vuosina 1948-1949 ollen kuukausikaupalla sairaalahoidossa. Pahin oli kesän 1949 aivohalvaus, joka vei tilapäisesti puhe-, kirjoitus- ja liikkumiskyvyn. Valtavin ponnistuksin ja kuin ihmeen voimalla Pekkanen hankki ne takaisin pystyen jatkamaan työtään.

Mutta käynti kuoleman porteilla oli vaikuttanut pysyvästi hänen kirjoitustapaansa ja muuttanut maailmankatsomuksen. Tämän merkinä on ensimmäinen sairauden jälkeinen teos, allegorinen novellisarja *Mies ja Punapartaiset herrat* (1950). Rakenne on omaperäinen: siinä on kehyksen sitomana kuusi tekstiparia, kertomusta, joiden keskinäinen yhteys ei aina ole ilmeinen. Kehyksessä Mies (isolla kirjaimella) viedään pitkälle matkalle eli elämän ja kuoleman rajatilaan, ja hän saa käskyn uudistaa kirjoitustapansa. Kaikki entinen, maallinen on näennäistä:

He ovat ottaneet kappaleen maata, vetäneet rajan sen ympärille ja sanoneet: Tämä on valtio. Mutta sinun on astuttava valtakunnan rajojen ylitse ja kirjoitettava, että olet tehnyt sen.

He ovat koonneet joukon ihmisiä ja sanoneet: Tämä on kansa. Mutta sinun on särjettävä kansakuntien rajat ja kirjoitettava, että olet tehnyt sen.

He ovat vetäneet piirejä vieläkin pienempien ihmisryhmien ympärille ja sanoneet: Tämä on luokka, puolue, uskonnollinen lahkko tai jokin muu etupiiri. Mutta sinun on astuttava kaikkien näiden rajojen ylitse ja pantava kirjaasi, että olet tehnyt sen.

On noustava korkealle vuorelle, luotava katse kauas ja tajuttava hetken tekojen ja ikuisuuden merkitys. On tartuttava matkasauvaan ja lähdeittävä samoamaan kohti tuntematonta. On jätettävä kaikki mitä on. On unohdettava mitä tiede ja taide, uskonto ja filosofia, valtio-oppi ja yhteiskunta ovat aikaansaaneet, koska niitä kannattava maailmankuva on hävinnyt. On löydettävä uusi maa-

ilmantunne. Samoin kun on oleva yhdistämätön ero antiikin ihmisten ja meidän välillä, samoin on oleva ero myös meidän ja tulevaisuuden ihmisten välillä. Nykyinen maailmantunne on eletty loppuun, mutta ehkäpä tulevaisuuden idut elävät sen hajoamisen keskellä. Siis yli rajan etsimään sitä, mikä tuleva on. (Teokset I, 415-416.)

Ensimmäisen tekstiparin ”Massat tulevat” on puhekuoromainen. Aivan ainutlaatuinen se ei ole, vaan se tuo mieleen Nietzsche’n *Zarathustran* ja tämän muut proosarunomaiset dityrambit. Teoksen nimeen viittaava ”Punapartaiset herrat” on, kuten muutamat muutkin teksteistä, surrealistisen unimainen. Vertauskohtana myyttisten kaikkitietävien ja kaikkivoipien olentojen linjalla voi olla vaikkapa Teuvo Pakkalan modernistisen romaanin *Pieni elämäntarina* (1903) herra Store.

Kaukana ei ole myöskään Franz Kafka. Häneen on tekstien välisiä yhteyksiä monella tasolla, paitsi useiden tekstien virityksessä myös yksityiskohdissa. ”Eversti Karhunkäpälässä” minäkertoja hakee turhaan oikeutta virastolabyrintissa Kafkan *Oikeusjutun* tapaan, ja lopun ”Painajaisessa” on muistuma Kafkan romaaniin sisältyvästä sisäkertomuksesta, paraabelista sisälle Lakiin tahtovasta maalaismiehestä, jonka kulun Ovenvartija sulkee. Pekkasella ovenvartija, ravintolan portsari estää minän ulospääsyn: ”Ette te täältä mihinkään pääse, vastasi hän. Tämähän on teidän elämänne talo, kuinka voitte kuvitella pääsevänne pois elämästänne ennen kuin se päättyy.” (Teokset I, 515)

Vähiten myyttinen, mutta parhaiten toimiva on laajin teksti ”Kuilun tuolta puolen”. Siinä autoyrittäjä ja hänen puoliksi venäläinen entinen laulajavaimonsa asettuvat kannakselaiseen rappeutuneeseen venäläishuvilaan lähelle Rajajokea, Terijoen taivaseen kylpyläpaikkaan. Jännite syntyy toisaalta siitä, että Veera kokee nostalgisesti nuoren upseerin rakastumisen muistutuksena menneistä iloista, mutta pitäytyy arkisen miehensä antamaan

turvaan. Toinen jännite tulee historiallisesta tilanteesta: eletään elokuuta 1939, ja Kronstadtin tykit tekevät päivittäin koeamuntoja, niin että lasit helisevät. Sota uhkaa, ja silmien alla on rajarailo sekä outo, pelottava Neuvostoliitto. Pariskunta poistuu paikkakunnalta sekä vaimon hiiviskelevän ihailijan että sodan pelosta. Mutta muut kylpylävieraat jatkavat huvittelua kuin ennen vedenpaisumusta.

Pekkasen kuolinvuonna 1957 ilmestyi aforismikokoelma *Totuuden ja kirkkauden tiellä*. Pekkanen oli kaksi vuotta aikaisemmin valittu Suomen Akatemian kirjailijajäseneksi V.A. Koskeniemen jälkeen. Akateemikkous edellytti eräänlaista kansakunnan opastajan tehtävää, ja sen Pekkanen halusi täyttää ajatusten tiivistelmien muodossa. Niissäkin näkyy hänen elämänfilosofiansa. Koska hän tuli ammattifilosofien ahtaan piiriin ulkopuolelta, hän ei ollut sidottu enempää Eino Kailan tavoin Wienin kouluun tai G.H. von Wrightin lailla brittiläiseen analyyttiseen filosofiaan. Hänen näköalansa olivat avarammat. Vaikka näillä miehillä oli arvovaltaa filosofian pelikentällä, Pekkanen saattoi juuri elämänfilosofiansa kautta auttaa suomalaisia selvyYTEEN. Sairaus ja siitä toipuminen johdattivat hänet myös kristinuskon eksistentiaalien peruskysymysten ääreen.

Pekkanen kuoli matkalla Kööpenhaminassa toukokuun lopussa 1957. Enteellisesti hän oli päättänyt ainoan runokokoelman-
sa *Lähtö matkalle* (1955) runoon ”Lähtö” (ks. Teokset VI, 529).

Vaikka työväenluokan väitetään kadonneen, työläisiä todistettavasti on olemassa. Itse nimitys on kyllä saanut vanhastavan kaiun, eivätkä kaikki halua olla työläisiä. Työläinen on se, jolle palkkatyö määrittää arjen ja identiteetin, sosiaalisen ympäristön ja perheen perustat. Olen jopa tässä uudessa uljaassa IT-maailmassa nähnyt korkeiden piippujen tupruttavan savua. Näille työläisille, mutta halutessaan myös itsensä porvareiksi tunteville, työläislähtöisen Toivo Pekkasen monipuolinen tuotanto voi edelleen olla ilon, voiman ja viisauden lähde.

Kotkan satama 1930-luvun alussa. (Kymenlaakson Maakuntamuseon kokoelmat.)

Samuelin kohtalona on elää ajatuksissaan, hänen täytyy tehdä teoria kaikesta, mitä tapahtuu, ja kaikesta, mitä hän toivoo tapahtuvaksi. Hän ei voi koskaan tyytyä siihen, että jotakin tapahtuu, hänen täytyy päästä selville siitäkin, miksi tapahtuu. Hän työskentelee nyt täällä, kädet ovat siitä tulleet suuriksi ja karkeiksi, kasvoihin on lika syönyt karkean ja kovan pinnan, mutta todellista on hänelle vain se, mikä saa muotonsa aivoissa. Ja se on kuin reväissyt hänet irti luonnosta, sysännyt elämän tapahtumain ulkopuolelle katselijaksi, jolle tapahtuu kaikki mikä toisillekin, mutta joka ei enää voi ottaa osaa niiden tapahtumain muodostamiseen.

(Tehtaan varjossa 1932)

Pekka Himanen

Työn etiikka

Minua on pyydetty pohtimaan työn eetoksen muutosta Toivo Pekkasen ja meidän aikamme välillä, toisin sanoen teollistuvan ja tietoyhteiskunnan välillä. Se on oikeastaan pitkälle tarina siitä, kuinka Max Weberin jo Pekkasen syntyäikoina kuvaama ns. kapitalistinen henki on kärjistynyt Pekkasen päivistä edelleen tietoyhteiskunnan ajan muotoon. Koska Pekkanen oli tarkka oman aikansa työmaailman kuvaaja, minä haluan seurata hänen perintöään, siis tavallaan yrittää päivittää lyhyesti meidän työmaailmamme luonnetta nostamalla meidän päiviemme työn etiikan kahdeksi isoksi kysymykseksi yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden ja työkeskeisen elämän kestävyys.

Yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus

Yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden teemahan ei ole hävinnyt mihinkään teollisesta ajasta. Weber kuvasi aikanaan kapitalistisen hengen nousua sanomalla, että sen *sumum bonum*, kor-

kein hyvä, on ”yhä enemmän rahan hankkiminen” eli rahan pitää aina poikia lisää rahaa. Käytännön tasolla se tarkoittaa, että pääoman intressi on aina ensisijalla työntekijän intressiin nähden. Se on kapitalismin henki. Tätä henkeä Toivo Pekkanen kuvasi tietysti omassa ajassaan. Jos me ajattelemme meidän omaa aikaamme, niin on aika selvää, että tämä peruskuvio ei ole mitenkään muuttunut. Kysymys kapitalismin hengestä on edelleen olemassa. Itseasiassa meidän aikamme on, jos jotain, vieläkin rahakeskeisempi tai kapitalistisempi kun Pekkasen aika. Minään muuna aikakautena pääomavalta ei ole ollut työvoimaan nähden samanmittaista. Hyvä esimerkki tästä on se, kuinka keskeisen roolin pörssi on saanut yhteiskunnassa viime aikoina. Suomessakin tapahtui 1990-luvulla iso muutos. Koko kansa alkoi puhua pörssistä ja seurata sen tapahtumia. Pörssistä alettiin puhua talousuutisissa kuin se olisi jonkinlainen elollinen olento tai lapsi, jonka tapahtumia pitää seurata tyyliin: tänään Pörssillä oli huono päivä tai tänään Pörssi piristyi. Joskus olen miettinyt, että jos pitäisi toteuttaa meidän aikamme kuva, yksi hyvä tapa olisi kirjoittaa saippuaoppera. Se kertoisi perheestä, jossa on pieni poika nimeltä Pörssi. Koko perheen elämä pyörisi tämän pienen pojan ympärillä. Siellä vallitsisi sentyyppisiä sääntöjä, kuin että Pörssin oikkuihin on aina suostuttava. Jos Pörssi on alamaissa, koko perheen on keskityttävä hänen piristämiseensä. Pörssiä ei saa järkyttää liiallisilla eettisillä huolilla, ettei Pörssi menetä lapsenomaista elämänmyönteisyyttään ja tule raskasmieliseksi.

Kapitalismin hengen teema ei ole hävinnyt, oikeudenmukaisuuden teema ei ole hävinnyt, se on vain muotoutunut uudeleen. Tietysti jos ajattelemme kehitystä teollisesta ajasta tietoyhteiskuntaan, se on ollut monissa suhteissa menestyksekkäs ja inhimillisesti hyvä kehitys. Esimerkiksi taloudellisesti me elämme ihmiskunnan vaurainta aikaa. Tässä kehityksessä on monia kiistattoman hyviä puolia. Samalla kuitenkin tällä jo Pekkasen ku-

vaamalla kapitalismin hengellä on yksin jätettynä taipumus jotta siihen, että työn tuotos jakautuu hyvä- ja huono-osaisten työntekijöiden välillä yhä eriarvoisemmin. On edelleen olemassa kova paine siihen, että hyväosaisten asema paranee ja huono-osaisten huononee, ja pääoma tavallaan vahvistaa asemaansa suhteessa työtä tekeviin ihmisiin. Minun mielestäni on olemassa iso globaali paine, jota symboloi hyvin tietoyhteiskunnan kärkenä olevan Piilaakson kehitys viime aikoina.

Piilaakso on nimenomaan esimerkki siitä, kuinka tietoyhteiskunta voi luoda ennen näkemätöntä taloudellista hyvinvointia. Se on luonut sitä aivan käsittämättömässä määrin. Se on synnyttänyt esimerkiksi 1990-luvun lopussa yli 60 uutta dollarimiljonääriä päivässä. Samaan aikaan maailman kolmella rikkaimmalla ihmisellä oli enemmän omaisuutta kuin mikä oli maailman noin 50 köyhimmän valtion eli noin 600 miljoonan ihmisen bruttokansantuote. Kaiken hyvinvoinnin keskellä viidesosa maailman väestöstä elää aliravittuna ja ilman terveydenhoitoa, tehden survival-työtä alle dollarilla päivässä. Mainitsemani viidesosa on oikeastaan syrjäytynyt kehityksestä kokonaan.

Seurauksena on se, että tällaisessa työmaailmassa syntyy yhteiskunnallinen vastakkainasettelu, ja joillekin työntekijöille ei ole edes käyttöä siinä työmaailmassa vaan heidän on tavallaan haettava paikkansa rikollisesta työmaailmasta. Sen takia Piilaakossa on esimerkiksi maailman suurin osa väestöstä vankilassa ja vankilabudjetti on suurempi kuin koulubudjetti. Kaksinkertainen määrä mustia on vankilassa verrattuna siihen, kuinka paljon heitä on yliopistossa opiskelemaan jne. Tällainen maailma, joka on ollut uhka teollisenakin aikana, on edelleen olemassa uhkana.

Yksi mielenkiintoinen tähän liittyvä laskelma on ollut se, että jos työn tuloksellisuudesta ja tuotoksesta olisi palkittu samalla tavalla sekä johtajia että työläisiä, niin tällä hetkellä keskipalkka länsimaissa olisi yli 100.000 euroa vuodessa ja minimituntipalkka 25 euroa.

Iso, mielestäni ajaton kysymys on se, että miten tässä työmaailman kehityksessä on mahdollista toteuttaa yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus. Me olemme sellaisessa tilanteessa, jossa kärjistymät ovat sitä luokkaa, että isojen konfliktien uhka on korostunut. Tavallaan tietoyhteiskunnasta puuttuu globaalisesti kestävä uusi pääoman ja työvoiman välinen yhteiskuntasopimus, joka legitimoisi kehityksen. Olen kuvannut tätä ongelmaa tarkemmin Manuel Castellsin kanssa teoksessamme *The Information Society and the Welfare State*.

Työkeskeisen elämän kestävyys

Oikeudenmukaisuusteema on edelleen olemassa, se ei ole hävinnyt mihinkään. Toinen teema on työntekijän osa meidän aikamme. Pekkanenhan kuvasi teollistuvaa aikaa, jossa Weberin mainitsema kapitalismin henki ilmeni voimakkaana. Weberin mukaanhan uskonpuhdistus synnytti paitsi äsken mainitun uuden suhteen rahaan myös meidän uuden suhtemme työhön. Weber kirjoittaa tunnetussa teoksessaan, että kapitalismin hengen ytimessä on ajatus työstä itseisarvona ja elämän tärkeimpänä velvollisuutena. ”Tuo erikoinen ajatus, joka on meille nykyisin niin tuttu, mutta tosiasiassa kaikkea muuta kuin itsestään selvä, henkilön velvoittavasta kutsumuksesta, on kapitalistisen kulttuurin sosiaalisen etiikan luonteenomaisin osa ja eräällä tavalla sen perusta. Kysymys on velvollisuudentunteesta, jota yksilön oletetaan tuntevan ja jota hän tuntee työtään kohtaan riippumatta siitä, mistä se koostuu ja erityisesti riippumatta siitä, onko siinä kyse hänen henkilökohtaisten ominaisuuksiensa käytöstä vai vain hänen käytöstään materiaalisesti (pääomana).” Tämä kuuluisa protestanttisen työetiikan murros, jossa työ nostettiin elämän tärkeimmäksi velvollisuudeksi ja sisällöksi, kehittyi teol-

lista aikaa varten uskonpuhdistuksesta lähtien. Koska kapitalismin henki nousi nimenomaan uskonpuhdistuksen aikoihin, sitä kutsutaan usein myös toisella nimellä protestanttiseksi työetiikaksi. Sen ydin on ajatus työstä elämän tärkeimpänä sisältönä. Tämän uskonpuhdistuksen murros oli niin valtava henkinen murros, että se näkyi jopa teologiien kirjoituksissa ja pohdinnoissa. Kun he olivat ennen protestanttista murrosta ajatelleet paljon sellaisia kysymyksiä, kuin ”onko kuoleman jälkeen elämää” eikä kukaan ollut huolestunut siitä, onko kuoleman jälkeen työtä, niin uskonpuhdistuksen jälkeen protestanttiset teologit alkoivat pohtia myös sitä, onko taivaassa työtä ja jotkut päätyivät siihen, että taivaskin on itseasiassa työpaja. Jos nyt ajatellaan tätä henkeä, joka nousi teollisessa ajassa ja ilmeni jo Pekkasen aikana, niin meidän aikamme ei sittenkään poikkea siitä paljonkaan, vaikka työn luonne on nyt erilaista kuin silloin. Tavallaan työ, jota pidetään elämän tärkeimpänä velvollisuutena, jonkinlaisena keskustana tai asiana, joka vaatii meiltä koko ajan enemmän, jossa meistä yritetään ottaa irti koko ajan enemmän, se on edelleen meidän aikamme maailmaa.

Itse asiassa meidän aikamme sankarit ovat vielä enemmän työn sankareita kuin 1900-luvun alkupuoliskon sankarit. Meidän aikamme sankari on bisneslehden kannessa oleva yritysjohtaja, joka on omistanut elämänsä kokonaan työlle. Meidän aikamme on työkeskeisempääkin kuin Pekkasen siinä suhteessa, että työlle annetaan henkilökohtaisesti energiasta ja elämästä yhä enemmän. Yritysjohtajan sankaruuttahan onkin itseasiassa meidän silmissämme se, kuinka kiireinen hän on, kuinka rasittunut tässä työn ponnistuksessaan.

Tässä on tietysti suuri paradoksi, koska voisi kuvitella, että taloudellinen kehitys johtaisi meidän työmaailmamme kevenemiseen. Ainakaan ei tunnu loogiselta, että jos taloudellinen kasvu on huikeata, niin samaan aikaan meidän työpäivistämme

tuleekin yhä rankempia selviämiskamppailuja. Monelle ihmiselle työpäivä koostuu yrityksestä selvitä päivän kaikista tehtävistä, appoitmenteista ja projektien deadlineista. Työkeskeinen kulttuuri on voimistunut niin, että meidän työelämämme on sekä kiireisempää sekä ajallisesti pitempään venyvää.

Seuraus on tietysti se, että vaikka kyse ei ole teollisesta työstä, joka kulutti ihmisiä, niin tällainenkin työkeskeisyyden muoto kuluttaa inhimillisesti. Itse asiassa survival-ilmapiiri on uuvuttanut vähitellen yhä suuremman joukon suomalaisia. Tutkimuksen mukaan vuosituhannen vaihteessa Suomessa 2/3 työikäisistä koki itsensä ainakin välillä uupuneeksi, kun vielä 70-luvun alussa näin koki vain joka neljäs. Sen faktan, että työpäivä on lyhenyt suhteessa teollisen ajan pahimpaan vaiheeseen, ei saa antaa peittää sitä tosiasiaa, että samalla näistä työtunneista vaaditaan jatkuvasti yhä enemmän. Tässä suhteessa työajan lyheneminen on vain osittainen voitto työväenliikkeelle.

Kaikkein ongelmallisimpana näen kuitenkin työkulttuurin omien piirteiden asemasta sen vähittäiset vaikutukset meidän muuhun elämämme, eli elämän kokonaisuuteen. Mitä vaikutuksia tällä työkeskeisyydellä ja koko ajan optimoidummalla, kiireisemmällä työelämällä on meidän vapaa-aikaamme? Kun me keskitymme näin totaalisesti työhön, meidän muu elämämme köyhtyy. Tässä kulttuurissa me kehitämme itsessämme vain työn kannalta välttämättömiä ominaisuuksia, josta seuraa vinouma ihmistyyppiin, joka on rationaaliselta kyvyltään äärimilleen trimmattu ja jolla ei ole mitään inhimillisiä tunteita. Hänellä ei ole mitään inhimillistä spontaanisuutta tai leikittelevyyttä, vaan tällainen ihminen pitää koko ajan päämäärän mielessään ja toimii välineellisesti järkevästi. Tämä ihmistyyppi on individualisti, joka ei ole oppinut, mitä on kokea todellista yhteyttä toisiin ihmisiin. Koulujärjestelmä on yliviritetty juuri tällaisen ihmistyyppin tuottamiseen.

Jos tällainen työkeskeinen ihminen on ihanne, vapaa-aikaakin muuttuu työlle alisteiseksi. Ensimmäinen vaihtoehto on, että vapaa-ajasta tulee jonkinlainen työhön lataantumisaika. Työssä asutaan ja kotona käydään latautumassa. Työpäivä venyy ja kotiin saavutaan sitten lopulta ”työt taakse” jättäen jonkinlaisessa energiansäästötilassa ja asettaudutaan sitten sohvan akkutelineeseen latautumaan. Mikä on tietysti muulle perheelle yhtä innostavaa kuin seurata, kuinka kännykässä latautumispalkit vähitellen kasvavat siihen tyyliin, että ”mieheni on nyt kahdessa palkissa”. On myös huomautettu osuvasti, että nykyisin monet perheet viettävät iltaansa istumalla yhdessä sohvalla mykkinä ja katsoamalla, kuinka televisiossa isät, äidit ja lapset puhuvat innokkaasti toisilleen.

Tällaisessa kulttuurissa ihminen on parhaimmillaan työssä, mutta huonoimmillaan kotona; hänhän on keskittynyt nimenomaan kehittämään itsessään työominaisuuksia eikä esimerkiksi kykyä olla yhteydessä toisiin ihmisiin. Tuloksen voi nähdä avioerotilastoista tai lasten psyykkisistä ongelmista. Tämänhän ei pitänyt olla tämän kaiken taloudellisen kehityksen huipentuma, emmehän me tämän takia raataneet alun perin työssä. Monet ihmiset kokevatkin, että tällainen kehitys on jättänyt heidät inhimillisessä mielessä tyhjiksi. Perustellusti voi kysyä, eikö ole mahdollista – niin kuin on ollut mahdollista luoda tämä teknologistaloudellinen huikea kehitys – myös luoda vähän tasapainoisempi elämäntyyli työmaailman ja muun elämän välille. Itseasiassa meidän kulttuurissamme työ ja koti ovat epätasapainossa tavalla, joka ei ole inhimillisesti kestävä. Kysymys työn ja kodin tasapainoisesta yhdistämisestä on kriittinen kysymys, joka puuttuu käytännössä kokonaan työntekijä- ja työnantajajärjestöjen keskusteluista. Uusi yhteiskuntasopimus, joka ei vastaa tähän haasteeseen, ei voi olla kestävä.

Toinen muoto, jolla vapaa-aika työkeskeisessä kulttuurissa alistuu työlle, on se, että työn rakenteet alkavat vähitellen vallata vapaa-ajan. Kun työelämä on optimoitu jo äärimmilleen, niin myös vapaa-ajan toimintaa aletaan optimoida. Aiemminhan työ ja vapaa-ajan välinen ero oli se, että jälkimmäinen oli leikkisää tai jollain tavalla paineetonta olemista. Nyt vapaa-ajallakin pitää optimoida kaikki suorituksensa niin kuin työssä. On huomautettu ironisesti, että 1900-luvun alussa ihmiset kävivät pelailemassa leikkisästi tennistä, mutta nyt he menevät kentälle treenaamaan rystylyöntiään.

Äärimuotona on amerikkalainen elämäntyyli, Pii-laakson malli. Kun työpäivät koostuvat erilaisista suorittavista appointmenteista ja projekteista, niin lopulta tämä malli leviää työkeskeisessä maailmassa myös vapaa-aikaan. Eli kotiaikakin aletaan kalenteroimaan ja suunnittelemaan aivan kuten työaika, ja inhimillisuus elämästä katoaa sen kaikilta alueilta. Äärimuotona on amerikkalainen vapaailta, joka menee yhä useammin nykyisin suunnilleen tällaisen kaavan mukaan: 17.30–17.45 Lapsen vietti urheiluharjoituksiin. 17.45–18.30 Kuntosali. 18.30–19.20 Terapia. 19.20–20.00 Lapsen haku harjoituksista, ruuan valmistus ja syöminen. 20.00–23.00 Television katsominen perheen voimin. 23.00–23.30 Lapsen nukkumaanlaitto ja keskusteluhetki puolison kanssa. 23.30–23.45 Puolison muu huomiointi, joskus.

Lopetan kysymällä, onko tämä elämää parhaimmillaan vai voisiko olla edes pikkanen toivo vähän inhimillisemmästä elämäntyylistä. Edes pekkanen toivo?

Toivo ja Aino Pekkanen lapsineen 1943. (Arja Jääskeläisen perhealbumi.)

Seuratessani viime aikoina kirjallisuuden piirissä käytyjä keskusteluja olen joutunut esittämään itselleni jopa sellaisenkin kysymyksen, onko todellinen kirjailijakutsumus jo lakannut kokonaan innoittamasta meikäläistä kirjailijakuntaa. Näistä keskusteluistahan saa sen vaikutelman, että kirjailijoista on muodostumassa eräs ammattiryhmä toisten joukkoon, joka innokkaasti valvoo etujaan yhteiskunnassa, taistelee asemista johtokunnissa, jakautuu ryhmiksi poliittisten katsomustensa perusteella ja ahkeroi tuotakseen vuosittain riittävän määrän kirjallisia kulutustavaroita, mutta jota näyttää sangen vähän kiinnostavan kysymys todella hedelmöittää ja rikastuttaa kansakunnan henkistä elämää.

(”Kirjailijakutsumuksesta” 1947)

Mari Möro

Kauan vaivainen lapsi muistaa

Lapsuuskuvaukset ovat useimmiten muistelmien mieleenjäävintä antia. Pahimmillaan kultainen pöly peittää kaiken, ja ylen sentimentaalinen sopertelu ja aina hymyilevien, kohtalon hellimien ihmisten esittely muistuttaa kiiltokuva-albumia. Toinenkin vaihtoehto on: kertoja pystyy eläytymään sen lapsen maailmaan, jolla on kyky tuntea muutakin kuin tyydytetyn sylilapsen tai vanhempiansa palvoman leikki-tai kouluikäisen särötöntä onnea. Havainnot ja aistimukset ovat puhtaita ja paljaita, vailla falskiutta. Jos muistelmateos tapaillee elettyä ja koettua, havainnoiksi painunutta todellisuutta, sellaisen lukuelämyksen jälkeen lukijalle on sama, missä kulkee unohduksen verho ja alkaa septe.

Pekkasen *Lapsuuteni*-teos alkaa hautajaisleikillä, jossa muutamana vuoden ikäinen poika on pantu arkkuun. Hänet oli laskettu harsomaiseen ja utuiseen valkeuteen. Muut lapset olivat juhlallisesti sulkemassa arkkuja, mutta tämä vainaja otti ja säntäsi kauhuissaan kotiin. Pekkanen kysyy kirjan ensi sivulla: ”Onko tämä elämäni ensimmäinen kokemus, jonka muisto on säilynyt

vuosikymmenien halki? Tapausta en voi todistaa, mutta niin kuvittelen. Ehkä juuri sinä päivänä ylleni laskettiin se ikuinen varjo, mikä ei ole hetkeäkään sallinut minun nähdä vain valoa ja muistuttaa aina, että jokaista päivää seuraa yö, jokaista iloa ahdistaa murhe.”

Pekkasen teoksen lisäksi vaikuttava välähdys lapsuudesta löytyy myös saloseutujen kuvaajalta Heikki Meriläiseltä. Kovassa pakkasessa hänet on tuotu mustaan ja vieraaseen pirttiin outojen ihmisten keskelle ja jätetty sinne. Ulkoa alkaa kuulua tiukujen helinää ja rekivaatteiden kahinoita. Akkuna on paksussa, kaiken peittävässä jäässä. Lapsi raaputtaa kynsillään jäätä hienommaksi ja sulattaa hengittämällä lasiin lantinkokoisen reiän. Siitä hän sitten seuraa, kuinka ulkona tyhjennetään heinäkuormia ja hevoset viedään suojiin. Tuvan penkillä nukkuu juopunut mies, jonka kädessä on piippu. Eletään 1860-luvun Kainuun korvessa, syöpäläisten ja puutteen keskellä. Lapsi katsoo miestä ja sanoo: nukkuu, konna. Pian lapsi ottaa piipun miehen suusta ja kalauttaa sillä nukkujaa päähän. Mies herää, ja pojan äiti sän-tää paikalle ja alkaa kurittaa lasta. Mitä tekee herätetty Simppa? ”Kyllä me Heikin kanssa sovitaan.” Lapset tekevät lasten tekoja, mutta äiti ei tätä ymmärrä, vaan riepottaa parivuotiasta pitkin pirttiä. Meriläinen kuvaa oivaltavasti, kuinka yksinjätetyn lapsen hätä kääntyy neuvokkaaksi uteliaisuudeksi ja purkautuu satumanvaraisena toimintana: piipun nappaamisena. Silmät summentava tukkapölyn kipu ei unohdu koskaan. Hänhän vain herrätti Simpan!

Meidät on kaikki jätetty joskus pirttiin, tavalla tai toisella. Sen jälkeen yksinäisyyden peruskivi on muurattu, voisi kliseisesti sanoa. Näitä välähdyksiä lapsuudesta ja erilaisia muistijälkiä löytyy ilman kirjallisuuden antamia kokemuksiakin. Mutta toisen, fiktiivisenkin, lapsuuskuvauksen äärellä lukijan on helppo samastua, vaikka tunteen sysäisi liikkeelle tyystin toisenlainen ti-

lanne. Se voi olla mikä tahansa ensimmäinen selkeä tunne siitä, että omat ääriviivat ovat erillään muista ihmisistä ja maisemasta. Pohjatyö on tehty, ja siinä terapeutti saa tehdä kaikkensa, jos mieli antaa ihmiselle auvoisen lapsuuden noin niin kuin jälkikäteen.

Pekkasen lapsuus- ja nuoruusvuosia kuvaava teos vilisee hautajaisleikin kaltaisia voimakkaita ja visuaalisesti tehokkaita tilanteita. Ne kerrotaan vähäeleisesti, jopa vähän tylästi, mikä saa lukijassa aikaan maksimaalisen tehon. Kirja on tunteenpurkauksia kaihtava, ja kerronta saattaa lukijalle avautua jopa inhorealistisena. Arjen harmauden ja pitkitetyn nälän ohi näkökulma laajenee kuitenkin yhteisöön ja vallitseviin yhteiskunnallisiin oloihin ja niihin epäkohtiin, joita maalta kaupunkeihin valuneet väistämättä kohtasivat. Lähi- ja taustamiljöö käy äkkiä selväksi, köyhän pitää olla nöyrä ja köyhän lapsen erityisen kiltti, huomaa maton, ympäristöön sulautuva ja hänen täytyy sopeutua ja suorastaan tottua kaikkeen epävarmuuteen.

Pekkasen lapsuudenkuvauksissa lukija saa kokea ja käydä läpi kaikki perustunteet: onni, turvallisuus, kirkas ilo, häpeä, härtä, pelko. On tyyntä salaperäistä onnea, kun saa istua isän sylissä keinutuolissa ja matkata kauas. Äidin lohduttavat ja parantavat kädet suuren kivun keskellä, kun aurinko oli polttanut pienen pojan nahkan, lukijan tulkinnan mukaan äidin laiminlyönnin takia, mutta kertoja ei syytä ketään, edes jälkikäteen. Ja se päivä, jonka Pekkanen kuvaa yhdeksi nuoren elämänsä ihanimmista. Silloin hän teki isän kanssa kokonaisen sylillisen pajupillejä ja ne soivat kaikki eri tavalla. Aamulla pillit olivat tietysti kuivuneet. Kerran poika sitten pyytää isältään viisipennistä, mutta isällä ei ole lantin lanttia. Sen sijaan hän penkoo piironkia ja löytää sieltä kalastusvehkeitä. Ne hän antaa pojalleen.

Onni, käymäläinen, ei ole pitkäaikainen vieras. Se päivä, kun äiti Jeremiaan sanoin kiroaa syntymänsä, on pojan elettävä

loppuun, kuten sitä seuraavakin. Kaiken kaikkiaan kuva vanhemmista on kohtalaisen silpoinen, sellaisena tekijä vakavan sairastamisen jälkeen palauttaa sen mieleensä ja haluaa sen muistaa, vaikka toisenlaiseen tarinaan saattaisi olla mahdollisuus. Tiedossa on, kuinka Pekkanen häpesi lähtökohtiaan ja vasta halvauksen jäljiltä, akateemikkona, palasi varhaisiin vaiheisiinsa.

Lapsuuteni-kirja on tehty – kuten muotitermi joskus kuului – useammalle aistille. Miltä tuoksuu lampaasta keitetty rasva, kun se kutittaa sieraimia nälkää lievittävällä tavalla? Entä vatsakrampit ja oksentelut, jotka huono ravinto väistämättä tuovat tullessaan, karjalle tarkoitettujen öljykakkujen syönti? Perheen niukan ravinnon jäljiltä lukijan vatsaa alkaa nipistellä. Raskas työ painaa luissa ja koko olemuksessa tuntuu huoli leivästä ja elämän jatkumisesta, isän sairastelu ja lopulta kuolema. Pyrkimys hyvyyteen ja totuuteen joutuu koetukselle aivan ensimetreillä, vaikka päätös on kuinka luja. Totuudeksi aseteltua päämäärää kohti pyrkivä hauras ruumis on sitkeä – näin lukija ainakin kokee.

Kirja syntyi elämäntilanteessa, jossa monikaan ei enää ponnistele puhumaan saati kirjoittamaan. Lukioaikainen opettajani kertoi, että kirjailija pääsi sairauden jälkeen käsiksi sellaisiin tajuun kerroksiin, jotka olivat olleet säilössä odottamassa ryöpytäkseen sitten valmiina ja pidäkkeettömästi ulos. Kiinnostavaa on arvailla. Millaisena Pekkanen olisi lapsuutensa kuvannut aikaisemmin. Olisiko hän tarttunut tähän ilmeisen torjuttuun aiheeseen lainkaan ilman vakavaa sairastumistaan ja tietynlaista regressiovaihetta? Yksinäisyys elämäntehtävän edessä ja vihalla silatun nöyryytyksen tyyntyttäminen hyvydellä ja totuudella – kas siinä tulevaisuutta kylliksi. Tarvitaan totuutta, joka auttaisi kaikkia ja hyvyttäkkin tarvitaan, että jaksaisi olla vahva. Ruumis teki työtä, mutta henki uinaili ja kellui jossain tyhjyydessä, mutta kun rasitettu ruumis sitten lepäsi, henki suunnitteli reittiä hy-

vinvoipien luo – sinne ei päässyt rahalla. Kirja on hyvä johdanto Pekkasen muuhun tuotantoon.

Koulun toveripiirin ulkopuolelle jäänyt poika, se jonka varjo oli pimentynyt, löysi kirjojen maailman. Niin kävi Pekkasen lisäksi myös Heikki Meriläiselle. ”Hyvä ja paha, kauneus ja rumuus olivat saaneet ikään kuin uuden merkityksen. Ne eivät kuuluneet meidän kotiimme eikä minun kouluuni, mutta minä tiesin, että juuri yksinäinen voi saavuttaa ne. Yksinäinen ravasi hurjaa vauhtia kaukana villien intiaanien ja seikkailijoiden maailmassa, hyvyys ja kauneus otsallaan”, kirjoittaa Pekkanen. Kummankin sosiaaliset lähtökohdat olisivat voineet antaa olettaa muuta.

Nöyryytys, häpeä ja yksinäisyys eivät ole niitä asioita, joita lapsuudestaan pyrkii muistamaan. Pääsääntöisesti muistelmassakin nämä asiat torjutaan, niitä ei välttämättä edes muisteta. Timo Pusalla, hänkin edesmennyt kotkalainen kirjailija, on eräs koskettava runo tästä piirin ulkopuolelle jäämisestä. Runon minä tuntee piston sydämessään, kun nauraa muiden koulupoikien kanssa tytölle, joka on saanut silmälasit. Myöhemmin tyttö on halunnut unohtaa jutun, mutta runon naurava poika muistaa tilanteen paremmin: hän osasi hävetä omaa käytöstään.

Pekkasen kirjan alkupuoli kertoo monin tavoin, miten lapsi on tunteva ja toimiva olento, vailla syyn ja seurauksen lakien ymmärrystä, aina olosuhteiden armoilla. Välillä Pekkanen kyselee, että mahtakohan hänen mielikuvituksensa tuottaa kuvia vai tapahtuivatko asiat todella niin. Kerjuulla hän taatusti muistaa olleensa. Pekkanen kirjoittaa siitä kokemuksesta, jolloin hän tunsu itsensä yksinäisemmäksi kuin koskaan. Pahaa aavistamatta hän pukee ylleen rouvasyhdistyksen antaman puseron. Lastenkodin pojilla on samanlaiset vaatteet. Vaikka hänellä oli koti, hänen täytyi pukeutua kerjäläisen asuun. Pekkanen kirjoittaa tästä ensimmäisen koulupäivän kulusta tavalla, joka ei ole vanhentu-

nut. Ihmisten sääli ja armeliaisuus olivat suuren kansanosan sosiaaliturva, ei se ollut vain hänen yksityinen häpeänsä. Läpeensä brandytavaralla topattu nykylapsen todellisuus ja kaikkialla valitseva mediakulttuuri uusliberalistisine sivumakuineen on aivan toista maata, silti ulkopuolelle jätetyn häpeästä kumpuava tunne on sama.

Lapsuutta sivuavien lukuelämysten äärellä jokainen meistä on asiantuntija, jokainen joka muistaa olleensa lapsi. Kuuluissa sisäänrakennettu valheenpaljastin kertoo, voiko kirjoittajan luomaan kokemukseen heittäytyä vai ei. Kirjailijan ei ole helppo eläytyä lapsen maailmaan, hiipiä pois aikuisen moraalista, kokemuksista ja elämän historiasta, kiteyttää oleellisin ilman jälki-
viisautta ja vähintäänkin pientä asenteellisuutta.

Perusinhimillisyys lienee se sana, jota on lupa taas kertaalleen käyttää. Kaunan, vihan tai koston innoittamana ei sellaiseen yllä, täytyy olla sujut joka suuntaan. Pekkanen olisi voinut olla katkera sementille, sillä se hävitti kivimiesten urakat. Hän olisi voinut vihata lopun elämäänsä tiettyjä ihmisiä ja elämän epäoikeudenmukaisuutta, kerjuureissuja, polttopuiden keruuta tai saamaansa lastenkotilasten paitaa. ”Vähitellen koulussa unohdettiin, kuka minä olin ja minkälaisiin vaatteisiin puettu, mutta minä itse en unohtanut sitä.” Sosiaalinen häpeä vammauttaa. Sielun kautta syöpynyttä nöyryytystä ei noin vain unohdeta. Kauan vaivainen lapsi muistaa, sanotaan.

Yksilön kautta heijastuu aika ja vallitseva arvomaailma, moraalit, asenteet, tavat, kaikki muu. Yhteiskunnallisella kirjallisuudella on ollut pitkään paha sivumaku, näin ainakin meille on uskoteltu. Pahimmillaanhan se voi olla kaunokirjallisista keinoista riisuttua ikävää saarnaa ja maailmankuvan tuputtelua. Mutta yhteiskunnallisuus voi tarkoittaa myös ihan muuta. Rohkenen sanoa, että se koskettaa ja koskettaa ainakin yhtä paljon kuin televisiostudioon raahattu visaileva kokki. Mikä on ihmi-

sen paikka ja tehtävä tässä maailmassa? Tätä ihmiset aina kysyvät, kuka missäkin iässä. Tietoyhteiskunnan verkottuja-kuluttajat tarvitsevat tietoa yhteiskunnasta, sen eri vaiheista ja kehityksestä. Kaunokirjallisuus on edelleenkin pätevä väline herättämään ajatuksia.

Aiheet eivät ole irrallaan teemoista, ja perusteemojen pientä valikoimaa me käymme läpi yhä uudestaan ja uudestaan. Maailma, vaikka sana onkin, maailma se on sekin maailma, jonka kirjailija luo, vaikka siellä olisi tanssivia tarhapöllöjä tai kanelintuoksuisia ameeboja. Se on joko pätevä tai jää ilmaan. Siellä on aina jokin moraali, kätkeyty tai vähemmän kätkeyty. Hyvä ja paha, kaunis ja ruma, ne ovat olemassa, kirjailija ei sitä edes aina itse huomaa. Jokainen, joka on ollut lapsi, osaa samastua lapsen maailmaan, myös toisenlaista lapsuutta eläneen.

Kauan vaivainen lapsi muistaa, sanotaan. Millainen lapsuuden kuvaus koskettaisi nykylukijaa? Sellainenko, ettei ollut lapsena tarpeeksi leluja, vai sellainen, että on saanut leikkiä liikaa keskilattialla? Vuonna 2002 tehtiin *Nousukausi*-elokuva, jossa lähdetään extremematkalle Jakomäkeen. Hyvinvointiin kyllästynyt nuoripari haluaa kokea jotain rankkaa ja he ostavat elämysmatkan kaukaiseen lähiöön. Pariskunta tuijottelee köyhiä lähiöalueen asukkeja, tätä tuulipukuista lotto- ja marketkansaa, kuin eksoottista hyönteislajia. Kyseessä on komedia, mutta lapsen kautta nähtynä tämä aihe ei olisi enää naurattanut ketään.

Onko lapsikuvaukselle tilaa nykykirjallisuudessa? Lapsuus lyhenee lyhenemistään ja nuoruus venyy varhaiseläikeikään saakka. Itsekkäiden uravanhempien empatiakyvytön ja sosiaalista pääomaa vaille jäänyt lapsi, jolla on hyvinvointivaltion asukkaan kaikki vempaimet sylimikrosta älyvaatteisiin ja jonka aika jäsenyyttä, ei suinkaan koulun tai perhe-elämän, vaan viihdekulttuurin eri osa-alueiden kautta. Mediakulttuuri on suurin kasvattaja, sanovat tutkijat. Ehkä seuraava kritikoiden jo kauan kaipaama

suuri romaani kertookin aikalaistodellisuudesta markkinavoimien armoilla olevan lapsen silmin. Toivotaan, että se on kaunokirjallisesti pätevä, monikerroksinen romaani, joka käyttää vähemmän likinäköisesti kaikkia epiikan keinoja ja herättää runsaasti ajatuksia. Sitä odotellessa voi Pekkasen muistelmateosta lukea uudelleen.

1920-luvun Kotkaa. (Kymenlaakson Maakuntamuseon kokoelmat.)

Olisi kuitenkin väärin luulla, että se on yksinomaan tuo kaupunki, joka innoittaa minua työhön. Nykyään on useimmiten niin, että teoksen varsinainen alkuelämys tapahtuu jossakin aivan muualla ja aivan erilaisissa olosuhteissa, ja vasta kirjallista muotoa hakiessaan ne pukeutuvat kotkalaiseen asuun siitä yksinkertaisesta syystä, että tämä tutuin miljöö helpommin tarjoaa muodon luomiseen tarvittavan materiaalin, kuten ihmistyyppit, maiseman, sosiaaliset olosuhteet jne.

(”Kirjailija ja kotiseutu” 1948)

Hannu Raittila

"Hiki tulee herraksi opetellessa"
— kirjailijuus ja sosiaalinen nousu

Toivo Pekkasta on mainittu, että hän oli nousukas. Niin olemme kaikki me muutkin. Ja itse asiassa meidän isänmaamme Suomi on kansojen joukossa nousukas.

Kun Suomen historiaa 100 vuoden ajalta ajattelee, niin varmasti voi veikata, että jos Suomi ei ole tehnyt vaurastumisen maailmanennätystä 100 vuodessa, niin kyllä me sitä ainakin siivuaamme. Eräs Suomen historian kiteytys voisi olla: Suomi 100-vuotta jatkuvaa vaurastumista.

Ja asia on todellakin niin, että tämä koskee meitä kaikkia. Suomessa on jokainen herra käytännöllisesti katsoen ollut alun perin kansaa. Jos ei lapsuudessaan, niin pari sukupolvea sitten. Tässäkin salissa on saunassa syntyneitä ihmisiä, jotka ovat sittemmin tehneet akateemisen uran.

Mutta meidän kaikkien nousukkaiden joukossa Toivo Pekkasen voi kuitenkin vielä nostaa eräänlaiseksi kaikkien nousukkaiden isäksi, jonkinlaiseksi supernousukkaaksi. Ja tietysti tällä viittaa siihen järkyttävään etäisyyteen, joka on Toivo Pekkasen

lapsuuden ja sen elämäntilanteen välillä, johon hän lopulta päätyi. Siitä elämäntilanteesta on tämä otsikokseni valitsema ”Hiki tulee herraksi opetellessa”. Se on suora lainaus Toivo Pekkasen kirjeestä Ester Kankkuselle, jossa hän kuvaa kuinka akateemikkona on joutunut opettelemaan frakkiin pukeutumista.

Toivo Pekkasen tuotantoa on sanottu monin tavoin sovittavaksi ja ristiriitoja hallitsevaksi. Mutta palaan vielä tähän ajatukseen, jonka mukaan olemme kaikki kansaa, jos emme lapsuudessa, niin pari sukupolvea sitten. Suomi ei selvästikään ole sillä tavalla sosiaalisesti kerrostunut yhteiskunta kuin esimerkiksi Iso-Britannia, Ranska tai Saksa. Ja uskoisin näin, että me emme voi sellaiseksi koskaan muuttuakaan siitä yksinkertaisesta syystä, että meitä on niin vähän. Meillä on liian pieni väestöpohja synnyttääksemme eliitin, joka uusintaisi itseään. Se näkyy ihmisten elämänratkaisuisissa. Meillä ei eliittiä ole sen vertaa, että siellä riittäisi väkeä edes naida säädystänsä. Meidän suomalaisten on aina täytynyt toteuttaa säätykiertoa, jopa omissa elämänratkaisuisamme eli siinä kuinka valitsemme puolisoimme. Jo tämä demografinen perustekijä pitää huolen siitä, että me emme voi sillä tavalla muodostaa kerrostunutta yhteiskuntaa kuin monet väkikkaammat kumppanimme Euroopan yhteisössä.

Kuitenkin suomalainen yhteiskunta Pekkasen nuoruudessa ja lapsuudessa oli aivan toisella tavalla sosiaalisesti muodostunut ja kerrostunut kuin nykyinen Suomi. Varsinkin jos ajatellaan sosiaalisen nousun vaihtoehtoisia väyliä, joita puutteellisista oloista lähtevällä ihmisellä oli. Tämä voidaan kiteyttää niin, että jos New Yorkin Harlemissa nuori mies voi lähteä hakemaan sosiaalista nousua pelaamalla koripalloa, niin 1920-luvun ja 1930-luvun Suomessa vastaavan kaltainen sosiaalisen nousun kanava oli kirjailijuus. Ja tämä on väylä, johon Toivo Pekkanen jossain mielessä ajautui, mutta myös selkeästi ja määrätietoisesti hakeutui, pyrki ja siellä eteni tietoisesti. Pekkanen ei ole ainoa laatu-

aan. Väinö Linna hakeutui taikka pyydettiin aikanaan jäseneksi mukaan ns. Mäkelän piiriin, siis kirjastonjohtaja Mäkelän keskustelupiiriin. Lauri Viita, joka sai kuulla etukäteen pumpulitehtaan työmiehen tulemisesta porukkaan, oli vähän tuskastunut tästä ja ilmoitti ettei jaksakaan enää, ”että taasko sieltä tulee yksi sellainen ajatteleva ja lukenut tehtaantyömies”. Lauri Viidan reaktio osoittaa, että tällainen ”lukenut tehtaantyömies” oli eräänlainen yleisesti tunnettu hahmo Suomessa. Toivo Pekkanen ja hänen luomansa romaanihenkilöt, kuten Samuel Oino, eivät ole mistään tuulesta temmattuja. Tällainen arkkiahahmo on ollut olemassa ja tämä tyyppi on esiintynyt sellaisina pitoisuuksina aika ajoin, että se on hermoherkkää runoilijaa alkanut tuskastuttaa.

Toivo Pekkanen ja Väinö Linna ovat tämän ihmistyyppin kaikkein edustavimmat edusmiehet. Tässä on nähtävissä reitti, jota myöten on ollut mahdollista yhdistää kirjalliseen itseilmaisuuksi yhteiskunnallinen rooli ja tietysti myös sosiaalinen asema ja toimeentulokin Suomessa. On kiinnostavaa ajatella ja verrata nyt sitä, että meillä on tämän väylän rinnalla aina ollut tässä maassa se toinen tie. Olemme valistuksen jos uskonpuhdistuksenkin lapsia siinä, että meillä on erittäin vahvasti uskottu ylhäältä annettuun sanaan ja opetukseen. Normatiivinen akateeminen koulutus on aina ollut keskeisin väylä sosiaaliselle nousulle ja kaikelle muulle mitä siihen liittyy. On mielenkiintoista rinnastaa nämä kaksi vaihtoehtoa. Sanotaan näin, että koulutus oppikoulun, lukion, yliopiston muodostamassa putkessa on ikään kuin sovinnainen pääväylä, valtatie. Toivo Pekkanen ja Väinö Linnan edustama ajattelevan ja kirjailevan tehtaantyöläisen tie on se vaihtoehtoinen polku.

Nyt jos ajatellaan suomalaista kirjallisuutta, suomalaisia kirjailijoita, niin meillä on selvä falangi suomalaisessa kirjailijakunnassa: nämä ei koskaan mitään oppia saaneet ajattelevat kirjaili-

jat. Heitä ovat mainitut Linna ja Pekkanen, mutta yhtä hyvin Pentti Haanpää taikka Erno Paasilinna, joka on kiteyttänyt puheenaolevan reitin uhmalauseeksi: ”vain itseoppineet ovat oppineita, muut ovat opetettuja.” Tästä hahmottuu asetelma, jossa kirjallisuus ja laajemmin ottaen taide rinnastuvat tieteeseen. Me puhumme sosiaalisen nousun, itsekasvatuksen, ihmisenä kasvamisen kahdesta mahdollisesta reitistä. Toista edustaa määrämuotoinen koulutus, yliopisto ja tiede. Toista reittiä edustaa itseoppineisuus, jatkuva itseopiskelu, originelli ajattelu – kirjallisuus ja taide.

On mielenkiintoista laajentaa suomalaisen kirjallisuuden ja suomalaisten kirjailijoiden tarkastelua tästä näkökulmasta. Meillä on todellakin merkittävä ja huomattava joukko kirjailijoita, jotka eivät ole koskaan mitään oppia saaneetkaan. Ja jotka tietysti siltäkin pohjalta ovat suhtautuneet ehkä vähän poleemisen kitkerästi, jopa katkerasti yliopistoon ja sen edustamaan määrämuotoiseen akateemisuuteen. Näiden puutteellisista oloista lähteneiden, ei koskaan oppia saaneiden kirjailijoiden rinnalla on sitten vielä isompi joukko kirjailijoita, jotka ovat kyllä lähteneet opintielle, mutta ovat jollain tavalla siltä jossain vaiheessa luisakahtaneet pois. Itse asiassa suomalaisen kirjailijan historia Aleksis Kivistä Pentti Saarikoskeen voidaan nähdä taiteen ja tieteen konfliktin näkökulmasta. Ajatusta voidaan jatkaa Saarikoskesta eteenpäinkin aivan yhtä hyvin Hannu Raittilaan, Jari Tervoon, Anja Snellmaniin asti. Suomalaisen kirjailijan historia voidaan myös lukea opintonsa kesken heittäneiden ikuisten ylioppilaiden historiana. Ja aivan samalla tavalla kuin Erno Paasilinna kiteytti uhmalauseen, ”ainoastaan itseoppineet ovat oppineita, muut ovat opetettuja”, on toisen kiteytyksen tehnyt Frans Emil Sillanpää, joka totesi että ”jokainen kirjailija on uraltaan suistunut”. Ja kyllä Frans Emil Sillanpää nimenomaan omiin kokemuksiinsa pohjautuen puhui akateemisesta urasta.

Voidaan muistuttaa suomalaisen kirjallisuuden ehkä lähtökohtaisesti keskiluokkaisimmasta ja akateemisimmasta sukupolvesta tai joukkokunnasta eli 50-luvun modernisteista. Jopa tämäkin joukko noudattaa yllättävässä määrin samaa ihan selkeästi tendenssinä esiintyvää akateemisuuden hylkimistä. Käsittääkseeni Tuomas Anhava jossain vaiheessa itseensä ja kykyihinsä luottaen suunnitteli ja hankkeili ryhtymistä kotimaisen kirjallisuuden professoriksi. Kyllä Tuomas Anhava sitten kuitenkin loppujen lopuksi jättäytyi käytännön maisteriksi. Mutta jo pelkästään maisterikin on aika harvinainen titteli suomalaisen kirjailijan meriittilistassa – modernistienkin.

Miksi kirjailijat tällä tavalla selvästi hylkivät akateemista maailmaa ja tiedettä? Minusta se ei voi mistään muusta johtua kuin siitä, että tieteen ja taiteen maailman hahmottamisen tavat ovat erilaisia, päinvastaisia, eräässä mielessä toisensa poissulkevia. Akateemiset opinnot, siis yliopistossa oleminen, on opiskelua, mutta opiskelua ovat toteuttaneet myös Väinö Linna ja Toivo Pekkanen koko elämänsä ajan ilman yliopistoa. Ja luulen, että pelkästään kyseisen opiskelun tarkastelu, kuinka se on tapahtunut, mitä on opiskeltu, minkälaisin motiivein, näyttää jo tieteen ja taiteen maailman hahmottamisen eron. Jos ajatellaan Pentti Haanpää, Toivo Pekkasta, Väinö Linnaa, mitä ja kuinka he opiskelivat? Esimerkiksi sekä Haanpää että Pekkanen opiskelivat kieliä praktisista lähtökohdista. Eivät läpäistäkseen pro exercitio -kokeen vaan pystyäkseen lukemaan James Joycea. Ja luulen, että jos pystyttäisiin rekonstruoimaan Toivo Pekkasan tai Väinö Linnan opiskeluprosessi, se näyttäytyisi hyvin kaoottisena, pomp-pivana ja aukkoisena siitä syystä, että se ei ole pyrkinyt mihinkään systemaattiseen asioiden haltuun ottamiseen siinä merkityksessä, jota edustaa tenttiin valmistautuminen. Siinä on koko ajan ollut kyse minuuden rakentamisesta, maailman ja minän välisestä vuoropuhelusta, joka on häikäilemättömän subjektii-

vista, jossa otetaan asioita yksi tuolta toinen täältä ja kombinoidaan ne yhteen, rakennetaan koko ajan minää, maailmaa ja maailmankuvaa.

Tässä opiskelutavassa on näkyvissä se, että kirjailija hahmottaa maailmaa koko ajan kokonaisuudesta käsin holistisesti ja synteettisesti, ei analyttisesti määrättyihin tutkimuskohteisiin systemaattisesti tunkeutuen, vaan koko ajan joka hetki jokaisesta kohdasta yhtä aikaa. Tässä on analyysin lähtökohta tieteellä ja synteessin taiteella. Tästä seuraa, että kirjailija on tieteellisen argumentaation näkökulmasta hyvin epäluotettava informantti. Tämä näkyy, kun ajatellaan vaikkapa Aleksis Kiven seitsemää veljestä. Sehän on kansatieteen näkökulmasta hölynpölyä. Kaikki nämä kaskeamiset, pirtin rakentamiset, metsästämiset. Ei niin ole tehty. Miksi seitsemällä veljeksellä on seitsemän kivääriä? Ei ikinä seitsemällä miehellä ole ollut seitsemää pyssyä. Pari kolme olisi riittänyt, koska joka tapauksessa 3-4 olisi ollut ajomiehinä. Mutta Kivi on taiteilija ja Kiven seitsemällä veljellä on seitsemän kivääriä, koska kivääri on yksilöllisyyden symboli, ja hän rakentaa veljeksistään Suomen kirjallisuuden ensimmäisiä individejä.

Tieteen näkökulmasta, tieteellisen argumentaation näkökulmasta tämä on soopaa. Aivan samalla tavalla kuin Väinö Linnan kuvaus Akseli Koskelan johtamien punaisten pakolaisten pako-matkasta on historiallisesti pätemätön, aivan järjetön jos kartalla tarkastelee heidän kulkuaan. Se on strategisesti ja taktisesti mieletön reitti ja historiallisesti paikkansa pitämätön. Yksikään joukko ei ole sellaista reissua tehnyt. Mutta Väinö Linna tietysti halusi kuljettaa tämän joukkonsa Syrjäntaan kylän kautta, koska siellä käytiin dramaattinen ja jylhä yhteenotto saksalaisten rautaisten ammattisotilaitten ja punaisten pakolaisten välillä. Matti Kuusi kirjoitti samasta yhteenotosta runon. Dramaturgian ja taiteellisen sommitelman vaatimista syistä Väinö Linna viis vä-

litti historiasta ja totuudesta. Ja tässäkin on näkyvissä tuo sama tieteen ja taiteen lähtökohtainen ero.

Voi sanoa näin, että tiede ylimalkaan sekä ajattelee että raportoi ajatustensa, tutkimuksensa tuloksista käsitteillä. Yleiskäsitteiden esiintyminen proosatekstissä taas on huonon ja keltotoman kirjallisuuden merkki. Kirjailija ei koskaan operoi käsitteillä vaan aina yksityiskohdilla, detaljeilla. Proosan keinovalikoima koostuu kaikesta muusta, mutta ei yleiskäsitteistä.

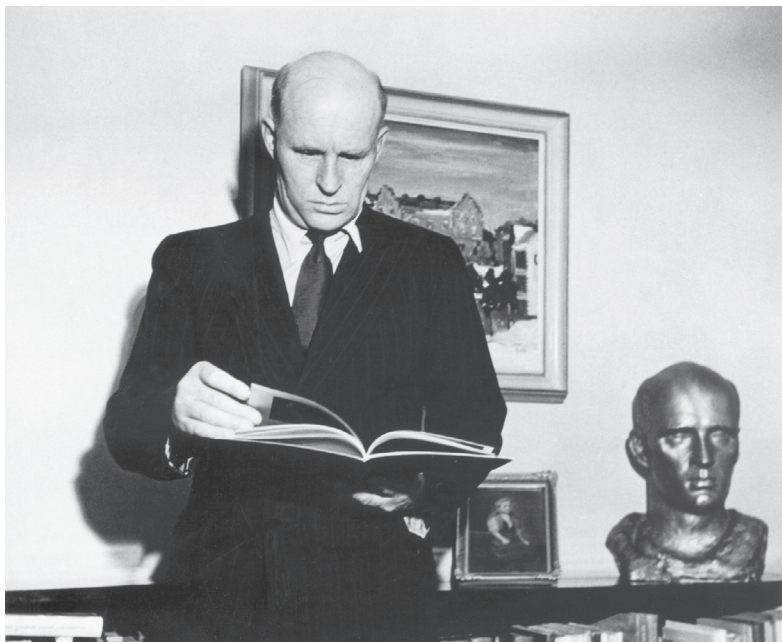
*Leveäharteinen ajattelij*a on Matti Mäkelä nimennyt Toivo Pekkas -kirjansa. Se on erittäin osuva ja oivaltava nimi tälle kirjalle ja hyvä määritelmä Toivo Pekkaselle ja hyvä määritelmä kirjailijalle. Nimittäin juuri tämä ajattelun leveäharteisuus, se että leveäharteinen ajattelij a Atlaksen tavoin kannattelee koko maailmaa hartioillaan, se on juuri kirjailijalle ja taiteelle ominainen ajattelemisen tapa. Tietenkin se joutuu kannattelemaan koko maailmaa hartioillaan, koska se luo kokonaisen oman maailmansa. Ei se voi mitään maailman osaa kannatella, vaan kokonaista maailmaa koko ajan. Siksi kirjailijan lähtökohtaisesti täytyy olla leveäharteinen ajattelij a. Tieteellisen ajattelij an taas tulee olla teräväpäinen ajattelij a. Sen tulee tunkeutua kohteeseensa peräseinään saakka syvälle kapeana kiilana.

Tämä leveäharteisen ja teräväpäisen ajattelij an kielikuva kertoo mielestäni hyvin osuvalla tavalla sen, mistä tieteen ja taiteen keskinäisessä kieppumisessa on kysymys: Pekkanen leveäharteisena ajattelij ana kannattelee kokonaista maailmaa, itse luomansa maailmaa harteillaan kaiken aikaa. Se tarkoittaa sitä, että hän joutuu kannattelemaan sen maailman mukana kaikkia niitä ristiriitoja, toisensa poissulkevia tekijöitä, joista jokainen aito maailma aina koostuu. Tässä mielessä – jos vielä kerran palataan tieteen ja taiteen eroihin – Toivo Pekkanen, niin kuin hyvä taide aina, tavallaan kumoaa länsimaisen tieteen peruslähtökohdat, kumoaa Aristoteleen. Pekkasen tuotanto kieltää ns. kielletyn ris-

tiriidan lain, kieltää klassisen logiikan, johon länsimainen tiede alkuansa perustuu.

Länsimainen tiede on pohjannut siihen ajatukseen, että tekijät joista ristiriita koostuu, sulkevat toisensa pois eivätkä voi esiintyä yhtä aikaa. Pekkanen, joka kannattelee harteillaan koko maailmaa, pitää nämä jännitteiset tekijät, ristiriidat ja toisensa poissulkevat asiat, luomansa maailman sisällä. Pekkasen merkitys sosiaalietikkona ja yhteiskunnallisena ajattelijana on nähty paljolti siinä, että hän on sovittavana tekijänä pystynyt sisällyttämään tuotantoonsa yhteiskunnan poissulkevat ristiriitaiset tekijät siten, että siitä syntyy kokonaiskuva, josta Suomi on voinut tunnistaa itsensä.

Itse kirjailijana pidän Toivo Pekkasen merkittävimpänä perintönä sitä, että kirjailijan on välttämättä pystyttävä sisällyttämään ajatteluunsa, tekemiseensä, kirjoittamiseensa, tuotantonsa vastakkaisia voimia, erilaisia ääniä, erilaisia ihmisiä, joista jokainen siellä kirjailijan luomassa maailmassa toimii omalta pohjaltaan, puhuu omalla äänellään. Jeesuksen mukaan meidän tulee rakastaa vihollisiamme, ja tämä voi olla hyvä yleiseettinen ohje, se on toinen asia. Minä näkisin, että tämä vihollisen rakastaminen on kirjailijalle välttämätön *työmenetelmä* ja sitä emme ole oppineet Kristukselta, vaan Toivo Pekkaselta.

Akateemikko Toivo Pekkanen. (Kymenlaakson Maakuntamuseon kokoelmat.)

Mutta miten voisit totuuden kirjoittaa ellet ensin opi sitä tuntemaan, ja miten tuntisit sen, jos liikkuisit vain yhtenä tuhansien joukossa? Mihin osaisi sokea toista sokeaa taluttaa? Maailma on analysoitu tyhjäksi, imetty kuiviin, tutkittu, hajoitettu ja arvosteltu, kunnes siitä on tullut epäuskottava kuori, joka ei enää tarjoa välttämätöntä kiinnekohtaa, tarkeitua ainoallekaan teolle.

(Mies ja Punapartaiset Herrat 1950)

Jari Järvelä

Pekkanen kirjailijapörssissä
— *evergreen vai päiväperho*

”Minun Pekkaseni”, korostetaan näinä päivinä paljon. Omaa henkilökohtaista elämystä, voimakasta kuin ensisuudelma.

Itse olen syntynyt 1966, ja elämäni parinkymmenen ensimmäisen vuoden aikana Toivo Pekkanen on tullut minua vastaan vain jossakin äidinkielen oppikirjassa, mustavalkoisena valokuvana: sellaisessa kiertävässä painoksessa, jossa kirjailijoiden tultikkuaskin kokoisia naamatauluja on vierä vieressä. Menneet oppilaiden vuosikerrat ovat jo piirtäneet muutamalle Hitler-viikset, toisille kyljyksen muotoiset pulisongit tai käkärätukan. Naisille parrat. Kaikille on lisätty silmälaput, paksut sarvisankaiset silmälasit ja lukemattomia arpia kasvoihin.

Lieneekö johtunut tästä värikkäästä kuvagalleriasta, että pidin lapsena kirjailijan ammattia toiminnallisempana ja vaarallisempana kuin esimerkiksi sotilaan, sotapojat kun olivat vastaan marssiessaan vakavaimmeisiä ja univormujensa yhtenäistämia.

Ainakin tästä oppilaiden retuseeraamasta vanhan äidinkielenkirjan henkilökuvastosta aiheutui se, että vuosia sekoitin toi-

siinsa kirjailijat Teuvo Pakkalan ja Toivo Pekkasen: molemmat näyttivät useampia miekaniskuja saaneilta merirosvoilta.

Olen siis kasvanut Toivo Pekkasen suhteen lapsuuteni, ja nuoruuteni, täytenä välinputoajana. Hän ei ole merkinnyt minulle mitään: ei hyvää, ei pahaa, ei kasvattavaa, ei syntiin houbuttelevaa. Hänen *Tehtaan varjossa* -kirjaansa ei pidetty lapsuudenkodissani *Perhe-Raamatun* vieressä sellaisena kalustukseen kuuluvana opuksena, joka on itseäänkunnioittavassa kodissa syytä olla, vähän kuin isoisän käyttämä höylä, tämän jokasuvun myyttisen isoisän joka on rakentanut aikoinaan yksin läheisen puutalokorttelin (muun työn ohessa).

Mutta: muutin myöhemmin Kotkaan. Ja huomasin, että Kotkassa vallitsi tai oli vallinnut Pekkas-kultti: mitä vain kirjallisuuteen liittyvää tässä kaupungissa on viime vuosikymmeninä keksitty ja luotu, on sille pitänyt antaa lähes pakkomielteisesti Pekkasen nimi. On Pekkas-Akatemiaa, Pekkas-palkintoa, Pekkaskilpailua, Pekkas-ryhmää. Nykyisin riittää kesällä yltäkyllin siitepöly- ja sinilevävaroituksia, mutta Kotkaan muuttaville pitäisi olla jonkinlainen Pekkas-varoitus – on se sellainen ajoittaisia yliherkkyyshetkiä aiheuttava tila.

Pari sukupolvea sitten varoitettiin lapsia maankiertäjistä ja mustalaisista. Joskus olen ajatellut muuntaa tämän nykyaikaan sopivammaksi ja sanoa 6-vuotiaalle pojalleni: ”Jos et ole kiltisti, Pekkanen tulee ja vie.”

Niin kuin on vienytkin. Poika aloitti tänä syksynä oppivelvollisuutensa ensimmäisen luokan Toivo Pekkasen koulussa.

No, väistämättä tietty alkaa kiinnostaa se, mistä ei irti pääse. Ja minua alkoi eritoten kiinnostaa, miten Pekkaseen oli kirjallisuudessa maailmassa vuosikymmenten varrella suhtauduttu. Tämä kotkalainen nykysuhde Pekkaseen tuntui jotenkin niin vakaalta ja staattiselta, että pidin sitä historiallisena mahdollomuutena. Historiahan harvoin pysyy pitkään paikallaan, on kyse sitten ih-

misen elämästä, tai ajan hengestä. Se mikä nyt näyttää ikuiselta, murenee ja muuntuu jo molemmista päistään. Niitä päitä ei vain näe kun siinä keskellä seisoo.

Asiaan perehtyessäni yllätyin, kun tajusin Pekkasen olleen hyvin antoisa kirjallisuutensa kautta kolmeen suuntaan, joista jokainen muutti maailmaa täksi, jossa nyt elämme. Niin sanotusta vakaasta, jähmeäliikkeisestä miehestä riitti moneksi.

Kivisen passikuvailmeensä takana Pekkanen ymmärsi myös huumoria. Hymyilevät kuvat hänestä vain tahtoivat jäädä pois kirjojen liepeistä ja sivuilta. Nykyäänkin annetaan Söderströmin valokuvauksissa neuvo, että ei saa hymyillä. Kirjailijakuvissa ei kuulu hymyillä. Kuvan voima on suuri, Suomi on lievekuvien mukaan täynnä sibeliaanisen otsaryppyisiä, elämän ja kuoleman rajan taa tähyäviä filosofikirjailijoita.

Mutta koska Pekkanen uskalsi kirjojensa ulkopuolella laskea leikkiä, uskalsin minäkin tehdä ajatusleikin, ajattelin että Pekkanen on pörssiosake, tai oikeastaan kolme eri pörssiosaketta. Mieten miten niiden arvo on vuosikymmenten saatossa kirjailijapörssissä noussut tai laskenut.

Ensimmäinen pörssiosake: kansan yhtenäistäjä Pekkanen

Ensinnäkin on tietysti paljon puhuttu kansan yhtenäistäjä Pekkanen, jonka sosiaalinen ja poliittinen vaikutus ulottuu 1930-luvulta nykypäivään saakka.

New Yorkin pörssi romahti lokakuussa 1929, tämä kertarysäys päätti käytännössä iloisen 20-luvun ja nousukauden myös koto-Suomessa. Maailmoita ja uusia asioita syleilevän katsantokannan korvasi nationalismi: katse oli suuntautunut pitkään ulospäin, nyt se suuntautui sisäänpäin. Yhtäkkiä muistettiin, et-

tä on olemassa runsaasti rajoja, joita ei saa ylittää, sekä valtakunnan rajoja että lyhyempiäkin, muttei vähemmän tärkeitä. Kuusamossakin neuvottiin modernin kaupungin valoreklaameista unelmoivia polkkatukkaisia tyttöjä kasvattamaan äkkiä pitkät hiuksensa takaisin.

Tulivat Lapuan liike ja muilutukset, 1930-luvulla oikeisto ja vasemmisto olivat toisistaan paljon kauempana kuin 1920- tai 1940-luvulla.

Ja 1932 Mäntsälän kapinan kylkeen samana vuonna ilmestyi Pekkasen *Tehtaan varjossa*.

Monesti sanotaan, että Pekkanen on Suomen ensimmäinen työläiskirjailija. Tämä on yksinkertaistamista. Olivat duunarit kirjoittaneet ennen Toivoakin.

Mutta hän oli ensimmäinen suomalainen työläiskirjailija, joka ei jäänyt heti uransa alusta puoluerajojen vangiksi vaan kohosi koko kansakunnan omaisuudeksi. Se, ettei kumpikaan poliittinen puoli Pekkasta purematta niellyt, koitui hänelle siunaukseksi: se teki hänen kirjoistaan kestäviä. Kukapa muistaa enää sellaisia saman ajan terhakoita (puolueeseen enemmän sitoutuneita) työläiskirjailijoita kuin Edvard Valpas, Väinö Hupli, Konrad Lehtimäki, Kaarlo Valli, Kaarlo Uskela ja Otto Oinonen. Esimerkiksi Oinosta nimitettiin jo kaksi vuotta ennen *Tehtaan varjossa* -romaanin, eli vuonna 1930, *Suomen Sosiaalidemokraattilehden* korkein kirjaimin ”Suomen ensimmäiseksi proletarikirjailijaksi”.

Sinne vain Suomen ensimmäinen proletarikirjailija Oinonen on hautautunut divarien keräyslootiin Harlekiinien seuraksi, niihin lootiin, joita divarinpitäjät kauppaavat kilotavarana takaovesta käytännön miehille, niille jotka haluavat pönkätä jollain kiinteällä uppoavaa autotallin kulmaa, ettei se vajoa soiseen maastoon. Pönkkähirret kun maksavat liikaa.

Pekkanen antoi kirjassaan työväelle kasvot, sellaiset kasvot jotka levisivät halki maan yhtä tehokkaasti kuin mainostelevisio nykyään. Koska Pekkaselta puuttui äärivasemmiston kiihko, olivat hänen työväestönsä kuvaukset sellaisia, että niitä maltoivat oikeistolaiset ensin lukea ja vasta sitten arvioida, eivätkä pelkäs-tään arvostella lukematta.

1930-luvulla oikeisto otti itse asiassa mielellään Pekkasta ja-loista kiinni ja käytti moukarina, jolla saattoi takoa päähän mui-ta vasemmistolaisia kirjailijoita. Pekkanen liikkui jonkinlaisella ei-kenenkään maalla, rintamien välissä.

Kuukauden aikana *Tehtaan varjossa* -kirjaa myytiin 5 000 kappaletta, neljän ensimmäisen vuoden aikana 20 000 kappalet-ta. Se on Pekkasen myydyin kirja.

Pekkasen työläinen oli näin jälkikäteen katsottuna ihanneso-sialisti: maltillinen, harkitseva, luotti maalaisjärkeen, arvosti op-pimista, oli aina heikon ihmisen puolella, vältti avointa riitelyä, pyrki sopimaan neuvottelemalla.

Tältä pohjalta Pekkanen on hyvin evergreen, ikivihreä. Hä-nen vaikutuksena on kestänyt jo uudelle vuosisadalle.

Samuel Oinohan olisi yhäti monessa mielessä ihannekansan-edustaja mille puolueelle tahansa. Paitsi: paha puute hänessä on nykyaikana se, ettei hänellä ole taipumusta ”smooltooktiin”. Ei irtoaisi Samuelilta helposti väkijoukossa hymy eikä käsi nousisi kättelemään.

Oikeastaan sama piirre leimaa Pekkasen kirjoja: ne eivät ka-lasta helppoja irtopisteitä. Asiaa ne kyllä puhuvat.

Jälkiviisaus on helppoa, ja historiankirjoituksen pahin vaara on jälkiviisaus. Enpä usko, että Pekkanen *Tehtaan varjossa* -kirjaa kirjoittaessaan ensisijaisesti ajatteli luoda valtakuntaa ruotivaa kirjaa, jota suomalaiset poliitikot voivat pitää vuosikymmenien-kin päästä kunniapaikalla hyllyssään, vilkaista sitä miettiväisenä

budjettineuvottelujen lomassa kun mietitään kenelle riittää ja kenelle ei. Missä ovat ne heikot, joille riittää tuki?

Väitän ennemminkin, että Toivolle samoin kuin suurimmalle osalle kirjailijoista omaa elämää sivuavan ns. avaintekstin kirjoittaminen on osaltaan terapiakirjoittamista.

Pekkaselle itselleen *Tehtaan varjossa* oli tärkeämpi kirja kuin kenellekään muulle, hän pusersi siihen itsestään duunariutensa, nuoruuden ratkaisunsa, empimisensä, epätoivon siitä, ettei kuulu joukkoon: ei hän ajatellut valtakunnan suuntaviivoja kirjoituskoneen ääressä. Hän todisti kirjoittaessaan, että hänelläkin on oikeus elää, ihan tällaisena kuin hän on.

Nykyaikana voisi koulukiusatun puheenvuoro olla hyvin samantapainen, silloin kun se kumpuaa aikuisena ulos.

Kirjailija (kuten kuka tahansa ihminen) haluaa todistaa itselleen, että hänen oma elämänsänsä, omat ratkaisunsa ovat hyviä, hän elää sellaista kelpo elämää, jota ihmisen kuuluukin elää. Ja *Tehtaan varjossa* -kirjassa eristäytyvä, työpaikkakiusattu-kin Pekkanen kohottaa Samuel Oinon kautta kaltaisensa pohtivaisen sivustaseuraajan jonkinlaiseksi uuden, hyvän ihmisen tunnuskuvaiksi.

Prosessi on vähän sama kuin silloin kun kaksi kaveria kulkee pimeällä kotiinpäin. Vastaan tulee poikajoukko, joka alkaa haastaa riitaa. Toinen kavereista pakenee, toinen jää paikoilleen juttelemaan ja saa joko köniinsä tai sitten ei. Paennut kuitenkin perustelee jälkeensä itselleen, että oli viisasta juosta, se teki tyhmästi joka jäi. Ja nykäisin hän minä sitä mukaan, miksei se tullut?

Luonteensa kanssa on jokaisen meistä pakko elää: ne jotka harkitsevat enemmän, välttävät usein suoraa toimintaa tilanteessa kuin tilanteessa. On niitä, jotka höökäävät ensin ja miettivät sitten, ja on niitä jotka nyrkkeilykehässäkin funtsaavat ensin tarkkaan lyöntinsä ennen kuin sen tekevät. Kuten Pekkanen.

Jos Pekkanen olisi ollut seurallinen smalltalk-mies, olisi Samuel Oinonkin kuva varmaan erilainen – ja kenties vivahteiltaan koko suomalainen sosiaalidemokratia. Pienestä ovat isot asiat joskus kiinni.

Mutta Pekkasen vaikutus tällä kansan sovittelijan ja yhteinäistäjän saralla on kyllä selkeä, kiistämätön. Pitkäjänteisempi jopa kuin Linnan.

Tämä pörssiosake on vahvistunut vuosikymmeniä, se on perustaltaan jyrkempi kuin suomalainen metsä, tai pitäisikö sanoa kuin Nokia. Kenties jo takavuosina huippunsa saavuttanut, mutta pohjaltaan vakaa, ei tule pahasti romahtamaan. Ei tarvitse kaikkien enää edes lukea Pekkasen kirjoja, riittää että ne ovat olemassa. Jo kannet rauhoittavat.

Historiankirjoituksen lukkarinrakkauteen on usein todistaa, että vahingossa ei synny mitään pysyvää. Historia rakastaa profeettoja, tietoisia edelläkävijöitä.

Päinvastoin, sanoisin, monet elämän kestävimmit asiat saavat alkunsa vahingossa. Kuinka moni meistäkään on puolisonsa ensi kerran kohdatessaan punninnut koko mahdollista loppuelämänsä hänen kanssaan. Sitä on hullaantunut vaan.

Niin myös moni jälkeensä valtakunnallisestikin merkittäväksi osoittautunut asia on osaksi sattumien summa. Ilman New Yorkin pörssiromahdusta, ilman nationalismien kärjistymistä, ilman Lapuan liikettä, ilman oikeiston ja vasemmiston etäännytmistä toisistaan *Tehtaan varjossa* -kirja olisi saanut aikanaan varmasti paljon tavanomaisemman kohtelun. Laaturikirja okei, mutta onhan noita.

Toiset laatukirjat osuvat otollisempaan aikaan kuin toiset. Näin kävi myöhemmin esimerkiksi Väinö Linnan *Tuntemattomalle sotilaille*. Vuosi 1954 oli otollinen: aika oli kypsä ristiriitaiseen näkemykseen. Suurin keskustelu käytiin kyseisen kirjan ensimmäisinä vuosina siitä, onko suomalainen sotilas tällainen. Ja

se lottien kohtelu, herra jumala. Kova polemiikki herätti ihmisiä laajalti lukemaan juuri tämän sotakirjan. Muistan kun itse olin aikoinaan hämmästynyt, kun ymmärsin että *Tuntematon* oli julkaistu vasta 1954. Eikö kukaan kymmeneen vuoteen (1944-54) saanut kirjoitettua yhtään sotakirjaa? Saamatonta, hidasta väkeä nuo kirjailijat.

Julkaistiinhan noita. Mutta moniko ne muistaa tänään? Samainen historiallinen jälkiviisaus tietoisesta profeetasta on koettanut selittää jälkikäteen myös Pekkasen englanninopiskelua. Saksa kun oli 1920-30 -lukujen mahtikieli ja maa, josta Suomesa katsottiin esimerkkiä. Siinä että Pekkanen itseopiskeli englantia eikä saksaa ja luki englantilaista kirjallisuutta (eikä saksalaista kuten tapana oli), on haluttu myöhemmin nähdä Pekkasen kaukaa viisas kannanotto natsismia ja nousevaa Kolmatta Valtakuntaa vastaan. Matti Mäkelä muistuttaa Pekkasen elämäkerrassa, että syy oli toinen: Englanti oli rannikon pojalle paljon luonnollisempi kiinnostuksen kohde kuin Saksa. Englanti oli vanha suuri merivalta, saari. Englantilaisia laivoja kävi jatkuvasti Kotkan satamassa, englantia siellä enemmän puhuttiin kuin saksaa. Saksa on kuitenkin suurimmaksi osaksi sisämaavaltio.

Ei kielenopiskeluun mitään eettistä valintaa tarvittu. Tämä perinne on jatkunut nykypäivään. Kotkasta katsotaan enemmän meren suuntaan kuin taakse sisämaahan. Jo Kymikin tuntuu olevan mittaamattoman kaukana selän takana. Saati Lappi, jossa Pekkanen ei käynyt koskaan elämänsä aikana, kuten ei ole käynyt moni nykykotkalainenkaan.

Itse olen käynyt Lapissa kerran. Silloin en vielä asunut Kotkassa.

Toinen pörssiosake: modernisti Pekkanen

Ensimmäiseen pörssiosakkeeseen, kansan yhtenäistäjä Pekka-
seen, olisi siis pitkäjänteisen sijoittajan kannattanut panostaa.
Entäpä toiseen saman yhtymän osakkeeseen, modernisti Pekka-
seen?

Ja miten ulospäin jähmeähköstä Pekkasesta ylipäättään tuli
kokeilija ja modernisti?

Vastaus piilee tuossa kansan yhtenäistäjän roolissa. Pekkasen
merkitys yhtenäistäjänä jälkipolvien lisäksi omalle ajalleen oli
kiistämättömän suuri. On muistettava kuitenkin asian kääntö-
puoli Pekkaselle itselleen: kriitikoilla on tarve löytää kirjailijoille
pikaisesti jokin lokero, johon kirjailija voidaan sijoittaa – ja hä-
nen seuraavia teoksiaan voidaan lukea tuon lokeron rajojen eh-
doilla.

Sama tarve meillä jokaisella on panna tuntemamme ihmiset
paikalleen omaan maailmankuvaamme, yksinkertaistaa heidän
ominaisuuksiaan.

Ja Pekkanen sai heti lähdössä työläiskirjailijan viitan, jonka
hän koki itse ajoittain hyvinkin ahtaaksi. Hän pyrki laajenta-
maan aluettaan aihepiirien valinnoilla. Hän kirjoitti laajat ro-
maanit porvaristosta, ja maaseudusta. Harva niitä nykyään
muistaa, saati on lukenut.

Toisaalta Pekkaselle tuli jo varhain tietynlainen statusasema.
Hänen uusille kirjoilleen nyökäyteltiin hyväksyvästi, välillä tun-
tuu ettei niitä edes kovin tarkkaan perehdytty lukemaan.

Kommentoitiin perusmyönteisesti: ”Se on sitä Pekkasta.”
Ihmisyyttä ruotivaa, epäkohtia paljastavaa, pohjimmiltaan ra-
kentavaa.

Eli Pekkanen oli kultaisessa häkissä. Hänestä oli tullut tie-
tynlainen tuote, jonka ei toivottukaan liikaa muuttuvan. Yhteis-

kunnallinen eetikko. Ja jokainen hänen kirjansa luettiin kuuluvan uudeksi osaksi tuota tuotesarjaa. Vähän niin kuin jokasyksyinen Pääatalo aikanaan. Tai Paasilinna nykyään.

Pekkanen kuitenkin pyristeli tätä normitusta vastaan. Ehkä siinä pyristelyssä näkyy parhaiten hänen itsenäinen pohtijan luonteensa. Vaikka hän ymmärsi hyvin ihmisen ulkoista elämää sääteleviä rajoja ja normeja (tehtaan kellokortista yhteiskunnan mekanismeihin), hän ei sietänyt ajatusta että niiden samojen normien pitäisi päästä kahlitsemaan hänen henkistä pääomaansa, hänen omien ajatustensa tuotteita. Hän ei halunnut jämähtää hänelle ulkoa päin rakennettuun kirjalliseen lokeroon.

Pekkanen etsi uusia väyliä ymmärtää ihmistä. Kun realismi ei riittänyt, hän kirjoitti kokeellisia näytelmiä ja realismin rajoja rikkovia tarinoita. Hän kirjoitti *Mustan hurmion*. Hän kirjoitti *Miehen ja punapartaiset herrat*. Hän kirjoitti *Täyttyneiden toiveiden maan*.

Toisen maailmansodan jälkeen maailma kaikinensa joutui aloittamaan vuodesta nolla. Joukkovoiman hyvää tuovaan vaikutukseen oli vaikea sotavuosien jälkeen oikein uskoa, piti uskoa yksilöön. Vanhat arvot olivat kärsineet inflaation, ne piti puhdistaa. Samalla kirjallinen maailma muuttui. Yhteiskunnallisen realismin oheen ponnisteli eksistentialismi ja modernismi, hyvin yksilöä korostavia kirjallisuuden lajeja molemmat.

Pekkanen sai aivoverenvuodon ja halvaantui helluntaina 1949. Veijo Meri on kuvannut kuinka Pekkaselle toipilaskaudella annettiin paperi päivässä eteen, sen verran hän sai lääkärin ohjeen mukaan kirjoittaa. Ainoa mitä aivohalvauksen jälkeen tyhjästä päästä tulivat esiin olivat lapsuusmuistot. Lapsuusmuistot ovat jokaisella meistä kestävimmit, siihen on ihan selkeä selitys, ne ovat kerenneet olla muistissa pisimmän aikaa, hitsautua moneen eri muistipaikkaan ympäri päätä. Jos jotkut linjat katkeavat, toisia jää vielä jäljelle. Pekkanen alkoi panna näitä lap-

suuskuvia paperille, liuskan päivässä. Hän ei jaksanut pohtia laajoja linjoja, vaan kirjoitti hyvin kuulaasti, hyvin selkeästi, filosofimatta, moralisoimatta.

Myöhemmin, toivuttuaan enemmän, hän kyllä työsti muistojaan tietoisemmin, mutta riisuttu kirkkaus niihin lapsuudenkuviin jäi.

Mäkelä nimittää elämäkerrassaan Pekkasta ”vahinkomodernistiksi”, kuten totta osin onkin. Aivohalvaus riisui Pekkasen kielestä kaiken ylimääräisen. Samalla se kirkasti hänen lapsuudenkuvansa äärimmilleen. Ei hän tietoisesti riisunut kieltään, sairaus sen teki.

Mutta näen kyllä myös, että käsikirjoituksen hitaasti edetessä Pekkanen rupesi tajuamaan, että nyt syntyy sellaista, mihin hän ei aikaisemmilla kirjallisilla keinoilla ole päässyt. Nyt on syntynyt aivan uusi tapa kertoa ihmisestä ja ihmisyydestä.

Toinen kirjailija sen parhaiten tietää, kuinka vaikea kirjailijan on omaa kieltään rikkoa ja muuttaa. Tarinanaiheita voi kyllä muuttaa, mutta se niin sanottu ”oma lause” seuraa perässä kirjasta kirjaan kuin liima. Niin Toivo Pekkasella kuin Veikko Huovisella. Niin Pentti Haanpäällä kuin vaikkapa Hannu Raittilalla.

Ja Pekkanen on jossain vaiheessa tajunnut toipuessaan, että nyt, nyt hän on päässyt irti vanhasta lauseestaan. Sen on täytynyt olla huimaava kokemus. Ja siitä hän on kyllä pitänyt tietoisesti kiinni *Lapsuuteni*-kirjan valmistumiseen asti.

Eli Pekkasesta tuli vahingossa modernisti, mutta tahallaan, tietoisesti hän piti siitä sattumasta kiinni.

1950-luvun modernistit olivat Pekkasen kirjallisesta muodonmuutoksesta hyvin innoissaan, ihailivatkin Pekkasta, mikä oli aika tavatonta, kun modernistit muuten olivat halukkaita murtamaan kaiken vanhan, edelliseen sukupolven kuuluvan.

Pekkasen arvovaltainen nimi oli toki hyvä tukipylväs johon nojata, kun modernisteja muuten 1950-luvun alkuvuosina julkisuudessa nuorina, ymmärtämättöminä kolleina mätkittiin.

Vuoden 1960 ensimmäisessä Parnassossa julkaistiin kysely. Parnasso, joka silloin oli hyvin vaikutusvaltainen kirjallisuuslehti, oli kysellyt lähes kolmeltakymmeneltä kirjallisuudentutkijalta ja kriitikolta, mitkä 50-luvulla ilmestyneet teokset ovat tehneet heihin syvimmän vaikutuksen.

Vastauksissa yli puolet mainitsevat Pekkasen *Lapsuuteni* -kirjan. Se saa selvästi eniten mainintoja. 1954 ilmestynyt *Tuntematon sotilas* on kakkossijalla. *Lapsuuteni* ilmestyi 1953.

Huomionarvoista tämä on siksi, että vastauksissa muuten painottuu 1950-luvun loppupuoli: eli tuoreemmat, parina edellisenä vuonna ilmestyneet kirjat ovat aina paremmin mielessä kuin kaukaisemmat. Tämänhän huomaa nykyäänkin kyselyissä, joissa etsitään maailman parasta elokuvaa, tai vaikka iskelmä. Tuoreet kappaleet valtaavat aina leijonanosan näissä kulttuurillisissa ”top teneissä”.

Eli Pekkanen sai kokea viimeisinä vuosinaan uuden kirjallisen nousun nimenomaan uuden kirjallisuustyylin, modernismin suunnannäyttäjänä.

Se on erikoista. Sotien jälkeinen aika etsi yleensä uudet sankarit.

Yhä 2000-luvun alussakin kirjoittaa Suomessa monia kirjailijoita, joiden juuret ovat selvästi 1950-luvun modernismissa. Mutta nykyään, kun puhutaan modernismin suurista vaikuttajista, puhutaan Hyrystä, Merestä, Haavikosta, Anhavasta. Pekkasen nimi on tästä joukosta kadonnut.

Lapsuuteni -teos on jäänyt elämään, mutta harvoin sen yhteydessä kuulee mainittavan, että se oli suomalaisten nuorten modernistien vahva esikuva.

Jos modernisti Pekkanen olisi ollut osakkeena pörssissä, olisi sen osakkeen huippukausi ollut 1950-60 -luvulla, jonka jälkeen se olisi vaipunut hitaasti murto-osaan nimellisarvostaan. Pörssiyhtiöstä olisi aikoinaan irrotettu erillispotentiksi *Lapsuuteni* -teos, joka jatkaisi sinnikkäästi omaa elämäänsä, yhtä ainutlaatuisena, aikaa kestäväenä luomuksena kuin Fiskarsin oranssikahvaiset sakset.

(Fiskarsin saksetkin ovat muuten vahinkomodernisteja, niiden kuuluisa väri syntyi sattumalta. Saksien prototyyppi piti saada esittelyyn, deadline puski päälle, ja Fiskarsin pajalla oli viikonlopun alla törpöissä jäljellä vain hehkuvan oranssia väriainetta, se kun ei ollut kelvannut kellekään suunnittelijalle. Pakko oli jollain värjätä.)

Kolmas pörssiosake: ihminen Pekkanen

Kolmanneksi tarkastelen kirjailijapörssin osaketta nimeltä ”ihminen Pekkanen”. En keskity niinkään Pekkasen tekstiin enkä siihen vaikutukseen mikä hänen kirjoituksillaan oli, vaan siihen mikä vaikutus hänen omalla esimerkillään oli.

Pekkanen oli kirjailijoiden kirjailija. Käsitteen ”kirjailijoiden kirjailija” merkitys on viimeksi kuluneina kymmeninä vuosina selkeästi muuttunut. Kun nyt puhutaan kirjailijoiden kirjailijasta, tarkoitetaan nimenomaan kirjailijaa, jonka tekstiä ja kieltä monet kollegat ilmoittavat arvostavansa. Varmaan tyyppiesimerkki nykyisestä kirjailijoiden kirjailijasta on Juha Seppälä, jonka kirjat monet, etenkin nuoremmat kollegat ja esikoiskirjailijat tuovat esiin, kun heiltä kysytään, keistä kirjailijoista he pitävät. Seuratkaapa esimerkiksi Helsingin Sanomien esikoiskirja-arvostelujen yhteydessä olevia haastatteluja: noin joka toisessa pamahtaa esiin Juha Seppälän nimi.

Kymmenen viisitoista vuotta sitten Martti Joenpolvella oli samanlainen asema.

Kumpikin on varsin eristyksissä eläviä kirjailijoita. Harva nuoren polven kirjailija haluaa ottaa oppia heidän eristäytyneisyydestään. Kyllä esimerkin otto on täysin tekstilähtöistä.

Pekkanen on ollut ”kirjailijoiden kirjailija” näin tekstilähtöisesti katsottuna oikeastaan vain kerran, mainitsemallani 1950-luvulla, jolloin nuoret modernistit merkkasivat *Lapsuuteni*-kirjaa innostuneesti. Heidän esikuvansa oli nimenomaan Pekkasen teksti, ei Pekkanen itse.

Siihen, ettei Pekkasen teksti tekstinä sinänsä saanut seuraajia on selvät syyt. Pekkanen ei ollut mikään kielivirtuoosi, monesti tuntuu, että kirjoittaminen oli hänelle hiostavaa painimista. Virkkeet kolisevat toisiinsa, kun hän yrittää löytää päässään pyörrille ajatuksille jonkinlaisen ilmaisun. Kieli ei taipunut Pekkasen käsissä sujuvaksi, käsityöläisenä hän ei koskaan ollut mikään hienovireisten kaarrostojen hioja. Paljon löytyy englantilaistyyppistä lauseenvastiketta.

Dialogilla Pekkanen tahtoo ilmaista usein syviä mielteitä, eikä niinkään sellaista arkista puhelua, johon ihmisten kanssakäyminen perustuu. Puheissa ei ole pinnanalaista kerrosta, kun ei ole pintaa. Tähän Pekkasen monet näytelmät kompastelevat: dialogi on liian syvämielteistä, näyttelijöiden on vaikea puhua sitä uskottavasti.

Se, ettei Pekkanen ollut oikein sinut sanojen kanssa, aiheuttaa monissa kirjoissa sen, että miljöokuvaus hämärtyy. Teksti etenee usein yleiskäsitteillä, eikä yksityiskohtien kautta. Pekkanen ei juuri arvostanut tarinaa rikastuttavia yksityiskohtia. Hän halusi puhua asiaa. Eikä hän kaihtanut heitellä henkilöidensä päälle valtavan suuria sanoja kuten viha, rakkaus, häpeä, tuska, kateus, kiihko.

Ajattelun voima, mikä Pekkasella oli tekstin takana, kannatti hänen kirjojaan. Mutta ei niistä kielen tasolla oikein esimerkiksi jälkipolville ole, *Lapsuuteni*-kirjaa lukuun ottamatta. Pekkasen tekstiä ei pysty jäljittelemään, koska sen ansiot ovat kiinni ”le-
veäharteisessa ajattelussa” tekstin takana.

Tuntuu, että kieli oli Pekkaselle usein käteensopimaton työkalu, vähän niin kuin vasara, josta hän otti teräspuolelta kiinni ja hakkasi puuvarrella.

Pekkasen tekstejä lukiessani tunnen monesti fyysisesti kuinka paljon hän on rypistänyt otsaansa, jännittänyt lihaksiaan ja hionnutkin kirjoituskoneen edessä. Ja oikein kuulen ne kirjasi-
nten lyönnit: o-kirjaimista jää paperiin reikä.

Mainitsen toisen harvinaisen sujuvakielisen Pekkasen teok-
sen *Lapsuuteni*-kirjan lisäksi. Olen pitänyt kovasti Pekkasen *Tientekijöistä* vuodelta 1930, ainoasta kirjasta, jonka Pekkanen julkaisi Otavalla, koskapa WSOY sen hylkäsi. Siitä harvinainen Pekkasen kirja, että siinä ihmisten tunteet kuvataan toiminnan kautta, ja suurista ihmismassoista ja teollisuushankkeista, pörs-
sinliikkeistä ja luonnonvitsauksista huolimatta teksti ei raskaudu eikä tukkeudu. Se svengaa kuin Kirjurinluodolla oltaisiin.

Mutta yleensä ottaen Pekkanen oli ”kirjailijoiden kirjailija” toisella tapaa kuin tekstinsä kautta. Nimenomaan Pekkasen oma esimerkki oli useille tuleville tai aloitteleville kirjailijoille ensiar-
voisen tärkeä.

Hän näytti toteen mahdollisuudet kirjailijan tiestä: nousta sitkeän tahdon ja itseopiskelun kautta kansakunnan kirjallisuuden eturiviin ympäristöstä, jossa kirjoja ei käytännössä ollut, *Raamattua* ja koneenhuolto-opasta lukuun ottamatta.

Koko 1900-luvun alkupuoliskon kului työläisperheiden ve-
sojen käsissä Jack Londonin *Martin Eden*, kertomus liki epäin-
himillisestä sinnikkydestä, jolla oppimaton mies kohoaa kir-
jailijaksi. Mikään ei saa häntä antamaan periksi. *Martin Edenin*

tiedettiin olevan osin avainromaani Londonin omasta kirjailijan tiestä.

Pelkästään Suomessa *Martin Edeniä* ovat lukeneet kymmenet kirjailijaksi tulleet (myös Pekkanen), ja varmaan sadat jollei tuhannet sellaiset, joista ei ikinä kirjailijaa tullut.

Amerikka on Amerikka – ja kaukana kuitenkin.

Pekkasen *Tehtaan varjossa* -kirjasta tuli se opus, joka nousi kotimaiseksi esimerkiksi siitä, että on se täällä kotimaassakin mahdollista, ns. ”from rags to riches”, eli rääsyistä rikkauksiin. Amerikkalainen unelma sai suomalaisen sovelluksen.

Ilmankos *Tehtaan varjossa* on innostanut tulevien suomalaisten kirjailijoiden lisäksi muitakin, jotka ovat koettaneet ponnistella omasta tehtaan varjostaan ulos, ja pitemmälle – rikkaammaksi tai vaikutusvaltaisemmaksi.

Tunnettu on kertomus Kalle Päätalosta, joka 1930-luvulla tukkikämpällä luki salaa Mika Waltarin *Aiotko kirjailijaksi?* -teosta. Kannet hän oli päällystänyt, etteivät jätkät pystyisi huomaamaan mikä kirja oli kyseessä ja nauramaan häntä hankeen. Waltarilta Päätalo muun muassa oppi, että julkaistavaksi aiottu teksti kirjoitetaan ainoastaan paperin toiselle puolelle.

Mutta, jos antoi Waltari tulevalle kirjailijalle käytännön vinkkejä, niin Toivo Pekkanen loi esimerkillään uskoa. Linaan Päätaloa:

Lähetin kertomuksiani eri lehtiin... Waltari kirjoitti opaskirjaan: ”Jos toimitussihteeri vaivautuu kirjoittamaan palauttamansa käsikirjoituksen mukaan henkilökohtaisen kirjeen, olet saavuttanut ensimmäisen voittonsi kaunokirjailijan tiellä.” Samoin Waltari kirjoitti, että tavallisimmin toimitussihteerit liittävät palauttamansa käsikirjoitukseen painetun kortin. Painettu kortti merkitsee sitä, että käsikirjoitus on ollut toimituksen mielestä täysin toivon tapaus.

Minun käsikirjoitukseni palautettiin ilman pienintäkään lappusta!”

Avattuani palautuskirjeen, josta ei löytynyt mitään merkkiä siitä, että käsikirjoitukseni oli käynyt lehden toimituksessa, kiroilin toimitussihteeriä. Useimmiten masennuin. Ellen olisi tiennyt Toivo Pekkasen ja Pentti Haanpään kohonneen kirjailijoiksi pelkältä kansakoulupohjalta olisi uskoni kai loppunut.

Päätalon kuvauksessa tulevat esiin Pekkasen kuulut aikalaiset: Pentti Haanpää ja Mika Waltari. Waltarin kanssa Pekkasella oli jatkuva tahtomatonkin kilpasuhde, joka oikeastaan koki päätöksensä vasta molempien peräkkäisessä akateemikkoudessa. Waltari oli yliverinen kielenkäyttäjänä ja stilistinä, häneltä syntyi mainittu kirjoitusopaskin melkein kuin lonkalta. Hänen tulonsa olivat aikakauden kirjailijoiden keskuudessa ylittämättömät. Mutta yhteen hän ei pystynyt, ja se oli esimerkin anto omana itsenään. Toki moni aloitteleva kirjailija piti rinta rottingilla taivoitteenaan kirjoittaa kuten Waltari, mutta Pekkasen esimerkin kautta he varustautuivat hyvin realistisesti ja sitkeästi puskemaan määränpäähän läpi piikkilanka-aitojen ja panssariesteiden.

Pekkanen oli heille nektaria, joka antoi voimaa silloin kun tie tuntui edessäpäin jo täysin happamalta ja tukitulta.

Haanpää koettiin eläväksi esimerkiksi paljon vähäisemmässä määrin, hän jäi ihmisenä monelle kirjailijanalulle etäisemmäksi, vaikka aikansa patkätöläisten puolestapuhuja olikin. Varmaan se johtuu osin kustannuksellisista boikoteista, mutta paljolti kuitenkin siitä, että Haanpää kirjoitti harvoin mitään tunnustuksellista, mitään mikä viittaisi avainromaniin.

Lukija tarvitsee samaistumiskohteen.

Pekkanen teki taivalluksestaan julkista kirjoittamalla siitä. ”Media kuitenkin hallussa”, sanoisi mainosmies tänään. ”Pani itsensä peliin.”

Mies, joka ei taitanut ”smooltookkia”, löysi oman väylänsä tehdä kasvonsa tunnetuksi.

Tätä kirjoittaessani aloin miettiä montako sellaista käsikirjoitusta vuodessa kustantajalle nykyisin tulee, joissa joku nuori, kirjailijaksi janoava mies painiskelee ymmärtämättömän ympäristön keskellä, ”vihamielisen kaupungin kaduilla”? Monta.

Maailma osaa yhä olla nuorelle miehelle tuuppivainen ja tily, mutta kustantajat ovat tulleet tämän aihepiirin osalta hiljalleen varsin paatuneiksi. Mikä 1930-luvulla oli eksoottista ja erilaista, ei enää sitä ole. Nämä käsikirjoitukset palaavat bumerangina lähettäjiin.

Ei Pääatalo suinkaan ainut ollut, joka piti Pekkasta esimerkkinä kirjailijaksi tulosta ja ponnisti Pekkasen olkapäiltä itse kirjailijaksi. Raito ulottuu katkeamattomana 1930-luvulta 1970-luvulle asti. Pekkasen esimerkistä hampaansa yhteen pureita ovat muun muassa Olavi Siippainen, Lauri Viita, Leo Kalervo, Väinö Linna, Lassi Sinkkonen, Hannu Salama, Alpo Ruuth, ruotsinkielisistä kirjailijoista esim. Anna Bondestam, Pohjanmaan rannikkokaupunkien työläiskerroksen kuvaaja.

Väinö Linnan esikoisromaanissa *Päämäärä* on hyvin samantapainen kehityskulku kuin Pekkasen *Tehtaan varjossa* -romaanissa. *Päämäärässä* Valte Mäkinen muuttaa maalta kaupunkiin, maalla hänen ainoa tarkoituksensa olisi ollut ”elää kuollakseen”. Mutta muutto ei pelasta häntä sinänsä, kaupungissakin odottaa vain yksitoikkoinen työ, liuta lapsia, vanheneminen ja kuolema. Muonamieselämän tyhjiys vain vaihtuu tehtaantöyläisen tyhyydeksi.

Kirjallisuus tarjosi sekä Linnalle että *Päämäärän* Valte Mäkiselle väylän sosiaaliseen nousuun.

Hannu Salaman *Minä, Olli ja Orvokissa* Salaman alter ego Harri Salminen kirjoittaa omaa työläiseepostaan. Hänen esikuvansa on Pekkanen, jonka pohjimmaisen ihmispositiivisuuden ja toleranssin kanssa hän myös käy kiistaa. Harri Salminen on sitä mieltä, että ”jos Pekkanen olisi ymmärtänyt käyttää kiukkunsa ja kaunansa paremmin, kirjat olisivat olleet parempia kuin ne yhteiskunnalliset ja rakentavat joita hän kirjoitteli täysijärkisenä ollessaan. Vaikka sitähän olisi mahdotonta todistella ainakaan niille joitten olemassaolon oikeus nojaili Pekkasen tapaisiin sovittelijoihin.”

1980-luvulla perinne katkeaa. Yhtäkkiä saa etsimällä etsiä uuden polven kirjailijaa, joka mainitsisi Pekkasen nimeä tai hänen teostaan. Kotkalaiselle Timo Pusalle Pekkanen oli nimenomaan esimerkkinä kyllä läheinen, mutta siinä on paljon kyse myös kahden kotkalaisen väistämättömästä kohtaamisesta.

Valtakunnallisesti Pekkanen katoaa 1980-luvulla.

Tiivistetysti tämän valtakunnallisen pudotuksen huomaa neljästä *Miten kirjani ovat syntyneet* -kirjasta, jotka on koottu noin kymmenen vuoden välein pidetyistä studia generalia -luennoista. Kahdessa ensimmäisessä, 1960- ja 1970-luvulla pidetyssä luentosarjassa ajan kirjailijat mainitsevat Pekkasen vielä useasti, aina Eila Pennasesta Paavo Rintalaan. Kahdessa viimeisessä (1990, 2000) Pekkanen on muuttunut näkymättömäksi. Ei omassa ajassamme tunnu Pekkanen esimerkiksi Leena Landeria, Kari Hotakaista, Olli Jalosta, Kjell Westötä, Jari Tervoa, Pirkko Saisiota, Anja Snellmania tai Tommy Tabermannia juuri hetkauttavan.

Ja vaikeaaahan se olisikin. Yhtenäistäjä Pekkanen on muuttanut työväenliikkeen monumentiksi, vähän niin kuin Hakanien tori Helsingissä. Pekkaselle on paikkansa määrätty. Hän tuntuu nykyään kuuluvan välillä enemmän politiikkaan kuin kirjallisuuteen. Se lokerointi, joka alkoi jo 1930-luvulla on viety päätökseen.

No onneksi Matti Mäkelän tuore elämäkerta Toivo Pekkasesta avaa paljon uusia näkökulmia tähän putkinäköisyyteen.

Entä Pekkasen sinnikäs kamppailu kansakoulupohjalta akateemikoksi? Eikö se tee tänä päivänä vaikutusta? Täytyy sanoa, että eipä juuri.

Tuntuu, että siinä itseopinnon suossa me olemme nykyään kaikki: jatkuvasti pitäisi kouluttaa itseään, nimenomaan etäopiskelijana, itsenäisesti, elämänikäisesti, väsymättä. Kehotetaan, että meidän pitää tottua siihen, että opiskelemme elinaikanamme kolme neljä ammattia peräjälkeen. Kun arkun kansi lasketaan, voi 85-vuotias ikituore opiskelija sulkea tehtäväkirjan ja huokaista: ”Nyt se on ohi.” Kaikki me olemme opiskelun kestävyyydessä nykyaikana pieniä pekkasia.

Mutta esimerkiksi Pekkasessa on yhä toisessa asiassa, nimenomaan kirjailijoille. Hänestä on yhä kirjailijoiden kirjailijaksi.

Tarkoitin: esimerkkiä jokaiselle kirjailijalle on siinä Pekkasessa, joka ei tyytynyt hänelle luotuun muottiin, vaan etsi uusia kirjallisia ilmaisukeinoja, uusia aihepiirejä, eikä linnoittanut siihen kirjalliseen bunkkeriin, jonka oli kerran onnistunut itselleen rakentamaan.

Mikäs hänen olisi ollut työläiskirjailijana paistatella ja ottaa niin sanotusti hynät kotiin, julkaista katkeamatonta opusta duunarin elämästä. Samuel Oinoa kehdesta hautaan.

Esimerkiksi on siinä Pekkasessa, joka halusi rikkoa hänelle ulkoa asetettuja rajoja ja murtautua roolistaan. Siinä Pekkasessa, joka ei tyytynyt kultaiseen häkkiinsä. Hänelle uuden etsiminen oli aina tärkeämpää kuin saavutettujen voittojen myhäily ja vatsansa taputtelu.

Se on harvinaista, kirjallisuuden maailmassa, oli silloin ja on yhä. Pelkästään tästä on Pekkanen minusta akateemikkoutensa ansainnut.

Huomionarvoista on, että etsinnässään Pekkanen ei kuitenkaan sulkeutunut pelkästään psykologiseen oman pääkoppansa vääntelyyn ja tutkiskeluun, vaan havainnoi jatkuvasti maailmaa ja yhteisöä ympärillään. Hän ei koskaan unohtanut, että hänen lisäkseen ympärillä elää paljon muitakin, joista jokaisella on arvoisensa tarina kerrottavanaan. Joukot Pekkasella eivät ole ikinä kasvottomia, vaan täynnä yksilöitä.

Tähän, väsymättä uutta etsivään Pekkaseen minä kirjailijapörssin osakkeena nykyään sijoittaisin ja odottaisin siltä osakkeelta suurta, moninkertaista arvonnousua.

Omaperäisyys on tulevina aikoina entistä enemmän arvoaan. Kopiointi tappaa kirjallisuuden.

Toivo Pekkanen kirjailijatoveri Urho Karhumäen vieraana. (Kymenlaakson Maakuntamuseon kokoelmat.)

Keksimme urheilukenttien, hiilimurskatojen, uimastadionien, pölyisten maanteitten ja vihreitten metsien hurman ja keksimme nautinnon, joka sisältyi siihen, että annoimme auringon polttaa valkoisen ihomme ruskeaksi. Tietenkään se ei ollut mitään uutta kenellekään muille kuin meille, mutta lieneekö kukaan meitä ennen ihastunut siihen yhtä vilpittömästi kuin me. Uneksimme uudesta maailmasta, uudesta ihmisestä, joka syntyisi meidän unistamme. Kirjoitimme runon nuoresta, kullanvärisestä jumalasta, joka istui lootuskukan lehdellä ja kylvetti itseään auringonsäteillä. Puhuimme ihmiskunnan yhteisyydestä ja väittelimme aatteista, nautiskelimme rikkaudesta ja ylellisyydestä ja kärsimme työttömyydestä ja kurjuudesta. Edessämme ja yläpuolellamme oli aatteittemme rusohohtoinen pilvilinna ja allamme tyytymättömyyden tulivuori.

Ja eräänä päivänä uusi aika alkoi ja uusi ihminen oli syntynyt. Mutta se ei ollut kullanvärinen jumala, vaan harmaa sotilas, jonka teräskypärää uuden aikakauden verenkarvaiset ruskot valaisivat.

(Mies ja Punapartaiset Herrat 1950)

Matti Mäkelä

Vanhempi Toivo Pekkanen

Tarkastelen muutamia vanhempaan Pekkaseen liittyviä kysymyksiä, joita mietin elämäkertaa tehdessäni. Korostan, että nämä huomiot ovat lisäyksiä. Pääasiat olen sanonut elämäkerrassani ja kuten kirjan arvosteluista päättelen, siihen ei ole juuri muuta lisättävää kuin henkilöhakemisto ja lähdeluettelo.

Ensimmäinen kysymys on Pekkanen ja sota.

Pekkanen sanoo olevansa surkea sotilas. Kirsi Kunnas oli samaa mieltä. Hänenkin mielestään Pekkanen sopi kyllä kiviä vääntelemään, mutta mättään takaa toiselle syöksähtelemään hänestä ei ollut. Keijo Ahti puolestaan on sitä mieltä, että oikeastaan sota tuli Pekkaselle kuin tilauksesta. Tämä on mielestäni liioittelua.

Kuitenkin minäkään en voi välttyä ajatukselta, että jollakin tavalla Pekkanen tuntee itsensä hyvin itsestään selvästi tarpeelliseksi sodan ajan kirjeissään. Syitä tähän tarpeellisuuden tuntuun on monia.

Kun kirjoitin kirjani kuvatekstejä ja katselin kuvaa Valtion tiedotuslaitoksesta, huomasin yhtäkkiä, että tähän oli aikui-

sen Pekkasen ensimmäinen työpaikka, jossa hän istuu työtovereiden kanssa pöydän ääressä. Sellainen työpaikka, jossa hän todennäköisesti olisi, jos hän olisi mennyt oppikouluun ja valmistunut johonkin virkaan.

Tilanteen on täytynyt aiheuttaa Pekkasessa jonkinasteista tyydytystä, vaikka sen ympärillä olivat sodan kauhut. Tyydytyksen ensimmäinen syy on jokaisen kirjailijan tunnistettavissa. Kirjailijan työ on hyvin yksinäistä työtä. Kun kirjailija herää aamulla töihin, häntä ei varsinaisesti tarvitse kukaan, Kukaan ei kärsi, jos kirjailija myöhästyy töistään eikä tunne iloa, vaikka hän aloittaisi varhainkin. Koko työn tekeminen on yhtä jatkuvaa epäilyä sen tarpeellisuudesta.

Siksi sellainen tilanne, jossa yhteisö tarvitsee kirjailijaa tekemään hänen omaa työtään, ei jotakin muuta työtä, vaan nimenomaan kirjailijantyötä, on jollakin tapaa henkisesti tyydyttävä. Sitä paitsi se on hyvin harvinainen tilanne. Jo tämän perusteella on mielestäni ymmärrettävää, että Pekkanen istuu työtovereitensa keskellä luontevasti, joukkoon kuuluen.

Mutta Pekkasella oli myös erityinen syy tuntea itsensä hyvin tarpeelliseksi sodan aikana. Kun talvisota syttyi, hän ei heti päässyt propagandatehtäviin, vaan joutui sotapoliisiksi ja sitten kohti rintamaa. Pekkanen ei kertaakaan sano suoraan kirjeissään, että tämä oli hänen mielestään syvä vääryys. Hän ei sano sitä, koska niin ei kuulunut sanoa, mutta hänen ruumiinsa sanoo sen hänen puolestaan. Hän tuntee itsensä hyvin sairaaksi ja kuten tiedetään, hän ei koskaan päässytäkään rintamalle asti.

Suuri vääryys oli Pekkasen mielestä se, että hänen oli määrää sotia rintamamiehenä toisten tavallisten suomalaisten miesten rinnalla. Tällaisen sanominen ja jo ajatteleminenkin olisi ollut rikos ja siksi Pekkanen ei sitä sanonut.

Mutta kun hän pääsee propagandistin tehtäviin, hän tuntee oikeudenmukaisuuden tyydytystä. Tämä on tietenkin melkoi-

nen paradoksi. Tasa-arvoa vaatinut kirjailija on tyytyväinen siitä, että hän itse pääsee paremmille osille, sotimaan paremmassa seurassa, niin kuin totean kirjassani.

Pekkaselle sotiminen rintamalla olisi kuitenkin merkinnyt, että neljän seinän sisällä saavat sotia vain herrat. Hän oli tehnyt ennen sotia kaikkensa, että jokaisella suomalaisella olisi samat mahdollisuudet päästä ”herraksi”, syntyperästä riippumatta. Kun hän soti sisätiloissa, hän koki taistelevansa siinä maassa, jota hän oli ajatuksellaan ollut rakentamassa. Jos näin ei olisi käynyt, Pekkasen olisi pitänyt samalla todeta, ettei hänen työlläänkään ole ollut mitään merkitystä.

Tämä on se perussy, miksi Pekkanen tunsi olevansa omalla paikallaan – ja jos nyt sota ei tilaus ollutkaan – niin yhteiskunta osoitti ainakin, että Pekkasen työ oli vaikuttanut. Siksi Pekkanen vaikuttaa tyytyväiseltä istuessaan tiedotuslaitoksen pöydän ääressä.

Toinen kysymys on Pekkanen ja Vihti.

Vanhempaa Pekkasta vaivaa eräänlainen kodittomuus. Hän sanoo sen kirjeissään, ihmettelee Ester Kankkuselle, miksi hän ei oikein tunne olevansa kotonaan missään. Korso tuntuu hetken miellyttävältä irrottautumiselta, mutta Pekkanen ei kiinny paikkaan. Koko Helsingissä olon ajan hän matkustelee suhteellisen runsaasti, on täysihoitoloissa ja lepokodeissa, varsinkin elämänsä loppuvaiheessa.

Vihdissä Pekkanen sen sijaan tuntuu viihtyvän hyvinkin, nimenomaan vuosina 1941–49, siis vuosina ennen sairastumistaan. Sairastumisen jälkeen hän kirjailijan tyttären Riitta Tennin mukaan tunsi levottomuutta Vihdissäkin, koska ei enää kyennyt tarttumaan ruumiillisiin töihin.

Hän nauttii tavattomasti rauhasta ja hiljaisuudesta. Tämänkaltaisen myönteinen tunnelmaisuus on aika harvinaisen Pekkasen kirjeissä. Yleensä häntä lähinnä vaivaavat ja huolettavat monen asiat.

Miksi Pekkanen viihtyi Vihdissä?

Väitteeni on, että se oli eräänlainen kodittoman koti. Se oli yhteiskunnan tarkkailijan ja myös toiseuden kokijan suhteellisen nimetön paikka. Vihdissä Pekkanen ikään kuin oli kiinteästi jossakin paikassa, ilman että tuo paikka merkitsi jotakin suhdetta ympäristöön. Kotkassa oli menneisyys, monella tavalla erittäin suuria tunteita täynnä. Helsingissä olivat Tulenkantajat, koko kirjailijana olo – se jatkuva itsensä todistamisen arkipäivä.

Vihdissä ei ollut mitään näistä rasitteista. Siellä oli luonto, ympäristö, omat touhut. Mielestäni tämä ”paikan onnellisuus” näkyy Pekkasen tuotannossakin. *Nuorin veli* sisältää paljon luontokuvauksia, jotka Pekkanen kirjoitti alun perin *Pellervo*-lehteen.

Niiden kirjallinen arvo on osittain makukysymys, mutta yhdestä asiasta niiden yhteydessä on pakko olla samaa mieltä. Ne ovat onnellisia kirjoituksia, vapautuneita kappaleita, niitä on kirjoittanut mies, joka on hetkessä kiinni, joka katselee pyyteettömästi ympärilleen, havaintoa tehden.

Niissä palasissa Pekkanen on kerrankin unohtanut jatkuvan tehtävänsä ja maailman murheet, joita hän muuten kantoi harjoillaan, uinti, tie, suuri petäjä jne.

Kolmas asia, joka minua on vanhemman Pekkasen kohdalla mietityttänyt, on jatkuva opiskelu, joka muuten oli Pekkasen ja Ester Kankkusen suhteenkin tärkeimpiä koossapitäviä asioita.

Pekkanen nimittäin säilytti opiskelija-asenteen elämässään loppuun saakka. En tiedä, ehtikö Pekkanen koskaan linguaphone-aikaan, mutta mielestäni hän oli tyypillinen linguaphone-mies. Hän opiskeli kieliä, englantia ja ruotsia, hän opiskeli yleissivistystä lukemalla aikansa johtavia filosofejä, hän opiskeli maailmankirjallisuutta.

Luultavasti juuri opiskelija-asetenne ja opiskelijatottumus olivat pääsyyt siihen, että Pekkanen niinkin hyvin selviytyi sitten

kun hänen oli pakko opiskella melkein kaikki alusta, nimittäin halvauksen jälkeen. Elämänkestävä opiskelija-assenne on tietysti kunnioitettava piirre ihmisessä, kaikki hyvä sen suhteen. Mutta se sisältää myös tiettyjä vaaroja, jotka mielestäni osin toteutuvatkin Pekkasen tuotannossa.

Opiskelija opiskelee aina yleisiä, yhteisiä, ikään kuin opiskeltavaksi hyväksyttyjä asioita. Tämä näkyy esimerkiksi Pekkasen kirjailijavalinnoissa. Hän luki D. H. Lawrencea, hän luki Oscar Wildeä. Kumpikin tuntuu minusta suhteellisen etäiseltä kirjailijalta Pekkaselle. Luulenkin, että Pekkanen luki näitä kirjailijoita myös siksi, että he olivat keskeisiä ajan kirjailijoita. Pekkanen siis tavallaan *opiskeli*, heitäkin. Sama koskee mitä suurimmassa määrin näytelmäkirjallisuutta.

Tästä opiskelijamaisesta asenteesta seuraa tietty varovaisuus. Opiskelija ajattelee, että hän on jotenkin vajaa, jossakin on vielä tietoa, jota ilman hän ei ole valmis. Tässä mielessä opiskelu estää huiman väärään suuntaan menon, äärimmäiset löydöt. Se estää myös jääräpäisyyden. Opiskelija on aina varovainen ja tavallaan joustava ihminen.

Tätä opiskelijamaista varovaisuutta on Pekkasen tuotannossa mielestäni jonkin verran liikaa. Sitä on etenkin hänen näytelmissään. Mutta myös loppukauden töissä, esimerkiksi teoksessa *Mies ja punapartaiset herrat*. Siinäkin Pekkanen tavallaan ”opiskelee” modernia ilmaisua. Pekkanen olisi ollut ehkä railakkaampi kirjailija, jos hän joskus olisi malttanut vähäksi aikaa unohtaa elämänkestävän opiskelun.

Olisiko ollut parempi, jos Pekkasesta ei koskaan olisi tullut akateemikkoa? Häntä hoitaneen lääkäri Lauri Laitisen mielestä olisi ehkä ollut. Lääkärit ajattelevat potilaittensa terveyttä, mutta kysymys on aiheellinen laajemminkin.

Ilman muuta akateemikkous oli Pekkaselle aikamoinen rasi-te. Hän oli tietenkin mies paikallaan. Se oli todiste maailman

muuttumisesta ”oikeaan”, Pekkasen haluamaan suuntaan, mutta se oli enemmänkin todiste muille, ei enää niinkään paljon Pekkaselle. Hänelle se merkitsi, että oli istuttava pöydissä, mietittävä millä haarukalla mitäkin ruokaa syödään, millaista kevyttä, kehtään rasittamatonta keskustelua käydään, ja rasittamaton kevyt keskustelu oli Pekkaselle kyllä tosi rasittava paikka. Hän jaksoi Amytalin, rauhoittavan tabletin turvin, kovasti ponnistellen.

Hänen akateemikkokauden esitelmänsä olivat hyvin velvollisuudentuntoisia. Niissä käsitellään maailmaa syleileviä kysymyksiä hyvin objektiivisella tasolla, lähtien liikkeelle klassisesta kirjallisuudesta, menneisyydestä, jostakin, joka saa kuulijan heti puheen alussa parantamaan vaistomaisesti ryhtiään. Pekkanen ei koskaan paljasta henkilökohtaisia tunteitaan, ei puuskahda, ei huitaise kädellä, antaa olla -tyyliin. Hän olisi valmistautunut tähänkin seminaariin paljon paremmin kuin allekirjoittanut, vaikkapa. Hän on elämänsä loppuun kuin koulussa, kuin hyvä oppilas, joka viittaa ja tietää vastauksen kysymykseen.

Jos jotakin olisin vanhemmalle akateemikko Pekkaselle suonut, niin rauhaa, lepoa, vapauden ja nauttimisen hetkiä enemmän. Myös kykyä suurempaan itsekkyyteen, sitten kun työ on kerran tehty. Niitä hän ei kovin saanut ja se surettaa minua hiukan.

Mutta elämäkerran kirjoittaminen on siinä suhteessa opettavaista, että päätin, etten itse ainakaan itseäni työllä tapa. Olisihan ollut tragikoomista kuolla ylläsitukseen, kun kirjoittaa kirjaa kirjailijasta, joka kuoli ylläsitukseen.

1930-luvun pihapiiri Kotkassa. (Arja Jääskeläisen perhealbumi.)

*Siinä huoneessa, kolmen perheen keskel-
lä, aloin yksinäni ja keneltäkään oppia
hakematta harjoitella kirjoittamisen tai-
toa.*

*En syyttänyt ketään. Onneton ei voinut
kuulua vihaajien eikä syyttäjien jouk-
koon. Muistuttajana hän aikoi yrittää
kirjoittaa muistiin sellaisia asioita, joita
oli todella tapahtunut, mitä hänen ym-
päriällään olevat ihmiset olivat ajatelleet,
toivoneet ja tehneet ja minkälaisia seura-
uksia siitä oli ollut. Ja lisäksi hän kuvitte-
li, että jos löytäisi totuuden, miksi ihmis-
ten luoma kurjuus ja murhe elivät, hän
ehkä voisi levittää siitä valoaan muille-
kin, sinnekin missä vallitsi pimeys.*

(Lapsuuteni 1953)

Paavo Lipponen

Toivo Pekkane
— *työväen nousun kirjailija*

Miksi olen täällä? Ensinnäkin sen vuoksi, että pääministerin täytyy olla silloin paikalla, kun on kysymys Toivo Pekkase

Olen kyllä koettanut muistuttaa sellaisessa tilanteessa, joissa koen liikkuvani kapasiteettini ylärajoilla, että en ole mikään ajatusten Tornionjoki, vaikka olen Torniojoen varrella syntynyt. Mutta Toivo Pekkane on ollut minulle sillä tavoin läheinen tai tullut tutuksi, että koulussa Kuopion lyseossa – tässä tulee tämä savolainen näkökulma – suomen kielen lehtori antoi minulle tehtäväksi esitelmän Toivo Pekkase

Se ei ollut aivan helpointa luettavaa, mutta se tuntui kuitenkin monella tavalla läheiseltä sen vuoksi, että se on tuollainen kehitysromani. Vaikka minä olen keskiluokkaisesta perheestä, niin kuitenkin koin hyvin paljon yhteistä Toivo Pekkase

lukeneensa kaupunginkirjastosta. Siinä oli paljon samaa, jonkinlainen filosofian harrastus, ja sitten tietenkin sellaisia asioita kuin ystävyys. Siinä kiinnittyy huomio siihen, että Toivo Pekkanen menetti Amerikkaan parhaan ystävänsä, jonka kanssa hän saattoi keskustella asioista, joista muiden kanssa ei juurikaan siten voinut puhua. Ja sitten hänelle tuli naisystävä, jonka kanssa hän kävi intellektuaalista keskustelua. Siinä teoksessa oli todellakin paljon sellaista, joka teki siitä minulle kiinnostavan. Tietysti myös koin Kuopion vähän samanlaisena kuin Kotka, molemmissa oli pikkukaupungin tunnelma ja mentaliteetti. Ja yhteistä oli myös tietynlainen vieraantumisen tuntu. Siihen aikaan kun tulin ylioppilaaksi, Albert Camus oli aivan ykkönen minun suosikkieni joukossa. Eli sekin oli tietysti sellaista kasvuprosessia, väistämätöntä kasvua ulos perheestä ja ulos kotikaupungista. Ulos ja sitten maailmalle, niin kuin monet meistä ovat kokeneet. Minä en silloin ollut selvillä siitä, että Pekkanen harrastui uintia. Jos sen olisin tiennyt, niin olisin vielä enemmän harrastanut Toivo Pekkasta.

Toivo Pekkastahan pidettiin ja pidetään tänäkin päivänä tietysti työläiskirjailijana. Matti Mäkelän elämäkerrassa tätä teemaa käsitellään siltä kannalta, että Toivo Pekkanen haluttiin porvarillisen hegemonian Suomessa nostaa ikään kuin jaloksi työläiseksi. Ja asiaan kuului erityinen työläiskirjailijan käsite siinä mielessä, että työväenkin keskuudesta, joka muuten on ikään kuin harmaata massaa eikä ajattele omilla aivoillaan, voi nousta joku tällainen henkilö, joka voidaan nostaa jalustalle. Ja muistelen, että kun tuota esitelmää kouluun tein lehtori Kielo Ovaskaiselle, niin siihen aikaan olivat tällaiset ajatukset vielä pinnalla.

Toivo Pekkanenhan oli – ja se käy ilmi näistä hänen kirjoistaan ja Matti Mäkelän elämäkerrastakin – hyvin itsetietoinen, intellektuelli, joka ei mahtunut oikein mihinkään luokittelui-

hin. Hän oli todellakin itseoppinut. Vähän ihmettelenkin sitä, että en ole vielä kuullut Mauno Koiviston nimeä mainittavan tässä yhteydessä. Mauno Koivistohan edustaa itseoppinutta työläistä, joka kävi opintien. Ja siihen kuuluu myöskin se, mikä minusta on oleellista muodollisessa opiskellussa, että hän opiskeli tieteellisen metodin. Ja se on minusta sellainen lähtökohta, jota pitäisi arvostaa, koska se antaa välineitä yhteiskunnan ymmärtämiseen.

Ja mitä Mauno Koivistoon tulee, niin hänhän koki sosiaalisen nousun samoin kuin Pekkanen. Hänessä on kömpelyyden ominaisuuksia kuten Toivo Pekkasessa, ja hiki tuli herraksi opetellessa varmaan hänelläkin. Niin minullekin muuten, kun frakkia puen päälle – en ikinä siihen totu enkä pidä siitä. Mutta Mauno Koivisto kuitenkin kehittyi ihmiseksi, joka hallitsee täysin ja lyö laudalta sosiaalisen eliitin käyttäytymistavat, jos niin haluaa.

Toivo Pekkanen oli siis itsetietoinen, intellektuelli. Hän haikutui Helsingissä nimenomaan sellaiseen seuraan, jossa hän voi harjoittaa tätä intellektuellin elämäntapaa. Mutta hänhän joutui sellaiseen porukkaan, joka ei nyt suorastanaan katsonut häntä nenänvartta pitkin, mutta jälleen kerran piti häntä erikoistapauksena, esimerkkinä – jos voidaan sanoa nousukkaana. He olivat ihmisiä, jotka puhuivat paljon ja aivan hyvässäkin mielessä, myöskin siinä mielessä, että ehkä he eivät välttämättä paljon kuunnelleet toisiaan.

Hannu Raittila puhui itseoppineesta ihmisestä ja siitä, että joku koki rasittavaksi sen, että tällainen ihminen tuli taas seuraan – niin kuin Lauri Viita. Minä ymmärrän sen niin, että itseoppinut, paljon lukenut henkilö haastoi ne, jotka pitivät itseään intellektuelleina, haastoi heidät tiedoillaan. Intellektuellien piirissä on hyvin paljon taipumusta snobbailuun.

Näin siis Pekkanen pääsi kuitenkin yhteisöön, jossa hän saattoi täydentää itseoppineisuuttaan. Itseoppineisuudessahan on – huomaan kommentoivani nyt Hannu Raittilaa tässä – sekin ongelma, että akateemiseen oppineisuuteen Kreikan Sokrateen koulusta lähtien kuuluu dialogi, eli pitää olla joku yhteisö, jossa voi keskustella. Ja akateeminen yhteisö parhaimmillaan, jos pääsee johonkin huippuporukkaan ja voi siinä keskustella asioista, avartaa maailmaa paljon. Ja Pekkanen pääsi tällaiseen porukkaan. Mutta siinä tosiaankin se hänen itsetietoisuutensa edelleen tuntui.

Ja tästä minä tulen yleisempään teemaan, kun puhutaan Pekkasta työväen nousun kirjailijana. Vaikka Pekkasta pidetään ja pidettiin työläiseliitin edustajana, hän oli myös työväenluokan, sen luokkaitsetietoisuuden edustaja siinä mielessä, että työväenluokka voi nousta sivistyksessä aivan samalle tasolle kuin keskiluokka ja akateemiset oppineet ja haastaa tälläkin tavoin yhteiskunnallisesti keskiluokkaisien. Ja näinhän on tapahtunut pohjoismaisessa työväenliikkeessä. Sen piiristä on kasvanut mitattavia älyn jättiläisiä, jotka eivät välttämättä ole mitään kouluja käyneet – Ruotsin valtiovarainministeri Gunnar Streng esimerkiksi. Ja tähän liittyy tietysti syvä sivistysperinne, jossa mennään yli 100 vuotta taaksepäin. Meidän akateemiselle keskiluokalle tai porvaristolle on ollut vaikeata ymmärtää, kuinka syvä sivistys voi piillä työväenliikkeessä.

Pekkanen oli myös individualisti. Hän luki Nietzscheä, ja aikalaisista minulle tulee mieleen Edith Södergran, hän oli vähän samantapainen, erittäin kunnianhimoinen. Kirjailijana Pekkanen ei päässyt kehittymään siihen mittaansa, mihin olisi halunnut. Hän kokeili erilaisia kirjallisuuden lajeja. Ja vaikka hänet elämäkerrassa kohotetaan eheyttäjäksi ja ideologiksi, niin pitää koko ajan muistaa, että kyllä hän kirjailijana oli ennen kaikkea kuitenkin vapaa intellektuelli. Mutta hänen kehityskaarensa – niin

kuin *Tehtaan varjossa* osoittaa – kertoo hyvin paljon työväenliikkeen kehityksestä ja suomalaisen yhteiskunnan kehityksestä 1920-, 1930- ja 1940-luvulla.

Keskusteluista Pekka Valveen kanssa näkyy eräänlainen alter ego. Pekka Valve oli kommunisti, mutta idealisti, ja siinä käytiin aatteellista kamppailua, joka päättyi 1930-luvun alussa siihen, että kommunistit hävisivät. 1920-luvullahan kommunistit ja vasemmistososialistit olivat hyvinkin vahvoja työväenliikkeessä. Ammattiyhdistysliike se oli, niin kuin sitä on kuvattu, tuohon aikaan eräänlainen leiri, muusta yhteiskunnasta eristäytynyt. Se oli luonnollinen reaktio kansalaissodan jälkeen. Mutta siihen kuului tietynlainen umpikujaan ajautuminen, epätietoisuus siitä, miten yhteiskuntaa loppujen lopuksi kyetään muuttamaan. Ja niinpä ammatillinen keskusjärjestö lakkautettiin.

SAK:n synty vuonna 1930 oli eräänlainen kulminaatiokohhta. Se oli tietysti silläkin tavalla kulminaatiovaihe, että 1930-luvun alun maailmanlaajuinen lama oli meillä juuri niinä vuosina pahimmillaan. Meillä oli 90 000 työtöntä vielä vuonna 1932. Tämä on sinänsä meillä vähän erikoinen historia.

Sitten Suomi koki todellisen nousun, ja mielestäni Hannu Raittila erinomaisen hienosti kuvasi sitä, mitä Suomi on saavuttanut. On aivan totta, että Suomi on 100 vuoden ajalta Euroopan ykkösnousija. 1930-luvulla talous kasvoi hurjaa vauhtia. Esimerkiksi metsäteollisuuden kasvuvauhti oli 15 % vuodessa. Ja yhteiskunnallisesti kävi niin, että tulot kasvoivat kaikkein eniten maataloudessa. Tuli 100 000 uutta tilaa, jotka olivat pientiloja. Maatalouteen investoitiin, maataloutta suosittiin talous- ja elinkeinopolitiikassa, ja olot paranivat dramaattisesti. Sen sijaan eliitti, joka Suomessa oli kapea, ja keskiluokka, joka myöskin oli suhteellisen kapea, tosin kasvava, eivät juurikaan nostaneet elintasoaan. Itse asiassa niiden elintaso oli vielä 1930-luvun lopulla suhteellisesti ottaen maailmansotaa edeltäneen tason alapuolel-

la. Eli tuolloin nousivat maatalousväestö ja työväestö, siis työväestönkin elintaso nousi.

Oli myös työttömyyttä. Naisten palkat olivat dramaattisesti pienemmät kuin miesten. Mutta kaiken kaikkiaan työväestön elinolot paranivat, esimerkiksi asumisolot paranivat todella merkittävästi. Helsingissä, tietyllä kaupunkialueella, oli 1930-luvun lopulla 90 prosentissa asunnoista vesijohtovesi. Se oli näitä 1930-luvun saavutuksia, ja siihen liittyy muuten myös suomalaisen arkkitehtuurin nousu, joka on näkyvissä Kotkassakin. Funktionalisminhan kuului selvä sosiaalinen ohjelma, josta Alvar Aalto on parhaana esimerkkinä.

Joka tapauksessa 1930-luvulla suomalainen yhteiskunta muuttui, ja siitä oli seurauksena se mistä Mauno Koivisto on puhunut: että talvisota ei ollut välttämätön. Hän tarkoittaa sitä, että kun talvisotaan mentiin, oli mitä puolustaa, ja että tietynlainen eheytyminen oli tapahtunut jo sitä ennen. Kyseessä oli nimenomaan kansalaissodassa vastakkain olleiden talonpoikien ja työväestön keskinäinen sovinto, se oli taustalla. Ja näin meillä muodostui jo silloin myös poliittisesti sentyyppinen rakennelma, että varsinainen oikeisto ei koskaan päässyt kehittymään kovin vahvaksi. Taustalla on keskiluokan tietynlainen heikkous, kansallistisestikin ottaen. Mutta tietysti pitää muistaa se, että yhteiskuntaa veivät eteenpäin työväenliike, jossa reformistinen suunta oli voittanut, ja uudistuspolitiikka, jota keskusta ja vasemmisto yhdessä harjoittivat. Sen ohella teollisuus kehittyi voimakkaasti.

Ja Toivo Pekkanen sitten. *Isänmaan rantahan* on kirja, jossa hän kuvaa tätä suurta ratkaisua työväenliikkeen piirissä. Pekkanenhan ei saanut mitään kiitosta äärivasemmalta. Mitenkäs se nyt oli tässä elämäkerrassa – ”vasemmistoränkkääminen”, vasemmistointellektit ränkkäsivät. Minä olen tätä ränkkäämistä kuullut sen jälkeenkin, puhetta työväenliikkeen ja työväenluo-

kan pettureista jne. Nykyisin sitä kuulee tosin vähemmän. Mutta tämä kaikki kyllä näkyy Pekkasen kirjoissa.

Nyt on syytä katsoa tämänkin päivän näkökulmasta Pekkasen merkitystä ja sitä, mitä hänestä kenties voimme oppia, ajattelun tämän päivän yhteiskuntaa.

Hannu Raittila analysoi sitä, miksi suomalainen yhteiskunta ei ollut eikä tänäkään päivänä ole sillä tavalla kerrostunut kuin vanhat eurooppalaiset maat. Minä lukisin näihin maihin myös Ruotsin. Vaikka Ruotsi on niinkin tasa-arvoinen kuin se on, niin siellä on edelleen paljon Suomea enemmän luokkayhteiskunnan piirteitä näkyvissä. Mistä tämä sitten johtuu? Minusta perustava tekijä on ollut se, että Suomi ei aikanaan joutunut feodalismin piiriin, meillä feodalisminia ei esiintynyt. Me olimme osa Länsi-Eurooppaa, emme koskaan kuuluneet Itä-Eurooppaan kuten Baltian maat, ja Itä-Euroopan eräänlainen nyrkki tavallaan oli Preussi, tuo oikeistolaisuuden ja taantumuksen pimeyden ydin. Josta sitten Hitler sai tuen, niin että pääsi valtaan puoli-ilmaiseksi. Tässä meillä on ollut todella onnea.

Mitä sitten tulee yhteiskunnalliseen kerrostumiseen, niin Ruotsissa on Lundin yliopistossa tehty jo monta kymmentä vuotta pitkittäistutkimusta, jossa on tutkittu eliittiä. Eliitti on tässä tutkimuksessa määritelty sillä tavoin, että siihen kuuluu joitakin satoja tuhansia – esimerkiksi akateemisesti koulutettuja, yrittäjiä jne. Tutkimuksen aiheena on se, täydentääkö eliitti itse itseään. Ja tulokset ovat sen kaltaisia, että näin tapahtuu. Eli elii tin jälkeläiset päätyvät eliittiin.

Suomessa ei vastaavanlaista tutkimusta ole tällä perusteellisuudella tehty, mutta minä uskon, että sama ilmiö kyllä täälläkin esiintyy, ei kuitenkaan niin vahvana kuin Ruotsissa. Ruotsi on käsittääkseni paljon vahvempi luokkayhteiskunta. Meillä koulutusjärjestelmästä ja monista muista historiallisista tekijöistä johdun ei ole sellaista jakoa. Mutta nykyään varmasti on yhä suu-

remppi riski, että kehitys kulkee vähitellen meilläkin samaan suuntaan.

Suomalainen yhteiskunta ei ole jakautunut kahtia, vaikka tätä jatkuvasti toivotetaan medioissa. Ei pidä paikkaansa sekään, että Suomi olisi jakautunut kaupunkeihin ja maaseutuun. Kysymys on paljon monimutkaisemmasta asiasta. Kun Pekkasesta puhutaan, niin silloin tietysti palataan hänen lapsuuteensa ja yhteiskuntaan kansalaissodan päättyessä, aikaan jolloin esiintyi äärimmäistä köyhyyttä ja kurjuutta. Ja mukaan tulee vielä se kokemus, että perhe putosi jopa työväenluokan jonkinlaisesta toimeentulosta, mikä sentään merkitsi, että sosiaalisesti kuuluttiin johonkin. Pudottiin siis vielä työväenluokankin alapuolelle ja oltiin työväestön väheksynnän kohteena.

Ja tämä on tietysti riski, joka meillä nytkin yhteiskunnassa on – että muodostuu pudonneiden luokka tai yhteiskuntakerros, miksi sitä nyt sanotaankin. Suurtyöttömyys on tällaista kehitystä edistänyt.

Ja tähän kuvaan tulee ulkomaalaiskysymys. Pekkasen kuvaama elämä on todella ankeata ja siihen kuuluu tietynlaista armottomuutta. Ja nyt on riski, mikä on koettu muuallakin maailmassa, että tällaiseen yhteiskunnalliseen tilanteeseen tulee ulkomailta lisää väestöä, jonka koetaan polkevan meidän kaikkein pohjimmaisinta väestöä. Nämä ongelmat on minun mielestäni syytä tiedostaa. Mutta ei ole syytä tehdä vääriä johtopäätöksiä. Ainoa oikea johtopäätöshän on se, että – niin kuin hienolla termillä sanotaan – me kotoutamme ne, jotka Suomeen ovat tulleet. Mutta meidän pitää kotouttaa myös ne, jotka ovat meillä pudonneet yhteiskunnan kelkasta.

Tässä on joitakin reunamerkintöjä Toivo Pekkasesta. Hän oli suuri kirjailija siinä mielessä, että hänen parhaimmat kirjansa vievät mukanaan, kun niitä lukee. Mutta hän on vielä merkittävämpi aikansa ja luokkansa edustajana ja ajattelijana. Hän oli

todella leveäharteinen ajattelija, mikä tarkoittaa myös sitä, että hän oli hyvin terävä ajattelija ja intellektuellina täysin aikansa intellektuellien tasolla.

Kun olen täällä savolaisten Amerikassa, haluan aivan lopuksi heittää seuraavan kysymyksen. Kuinka paljon on mietitty tai kirjoitettu – enhän minä ole kaikkea lukenut mitä viisaat kotkalaiset ovat kirjoittaneet –, mikä oli 1920-luvun alun Kotka, mikä se oli 1930-luvun lopulla ja mikä se on nyt? Eli mitä kenties on saatavissa irti?

Minulla on sellainen käsitys, että Kotka oli hyvin voimakkaan luokkavastakohtaisuuden kaupunki, jossa työväenliike oli aika tavalla eristäytynyt, mutta nousi sitten vahvoihin asemiin. Toisella puolella oli patruunavalta. Mutta sehän on kaiken kaikkiaan tuottanut merkittävää kulttuuria, esimerkiksi arkkitehtuurin alalla. Tässä mielessä tietynlainen symbioosi on ollut tulossa Kotkaan. Mutta se mihin huomio Kotkassa kiinnittyy – ja kuopiolaisena en voi todellakaan sanoa, että tulisin sen kummallisemmasta kaupungista – on tietynlainen sisäänpäin kääntyneisyys.

Työväenliike ja sen poliittinen kulttuuri alkaa helposti pyöriä hyvin pienessä ympyrässä ja tulla henkisesti ahdistavaksi. Siihen kun on vielä kuulunut – en puhu nyt vain sosialidemokratien sisäisistä asioista – tietynlainen vanhakantaisuus tuolla kommunistien puolella. Tämä voi tuottaa sellaista henkistä ilmapiiriä, joka ei vie kehitystä eteenpäin. Ja minä näen kyllä, että historian kulku on huomattavasti auttanut siinä, että tästä voidaan päästä eteenpäin ja Kotka avautuu. Se on menestymisen ehto, ja työväenliike voi tässäkin olla kehityksen kärjessä.

Ja Toivo Pekkanen on minusta hyvä esimerkki siitä, miten tullaan ulos ahtaasta ympyrästä avaraan maailmaan ja huomataan, että mehän sen valloitimme.

Toivo Pekkanen keskusteluissa kunnallisneuvos Kustaa Rudolf Lindgrenin ja toimitusjohtaja Leo Anttilan kanssa. (Kuva: Kovalakka, Kotka. Kymenlaakson Maakuntamuseon kokoelmat.)

*Näinä aikoina olin tullut lähemmäksi äitiä kuin isää. Joskus iltaisin, kun isä palasi kotiin työstä, minut saattoi vielä vallata kadonneen maailman ikävä ja kiipesin isän syliin keinutuoliin. Mutta entistä isää ei enää ollut olemassa, hän oli uinut pois minun luotani, kauas meren tuolle puolen. Tämän nykyisenkin isäni sylissä sai keinua kauniisti, mutta kun hän ei koskaan selittänyt mitään näkymättömistä maista, kyllästyin häneen aina pian. Hyppäsin takaisin lattialle, kiipesin oman hevoseni selkään ja ajoin hyvää vauhtia sinne mihin mielikuvi-
tukseni minut milloinkin vei.*

(Lapsuuteni 1953)

Jorma Savikko

Syväryyden ääniä
Toivo Pekkasen kuumassa kesässä

Toivo Pekkasen tuotannossa kulkee rinnakkain kaksi toisistaan erottuvaa johtoteemaa. Siinä missä vaikkapa romaanit *Isänmaan ranta* (*Jumalan myllyt*) 1937 ja *Kotka*-eepoksen kolme osaa (1948) uhkuvat yhteiskunnallista ja psykologista realismia, esittäytyy niiden rinnalla jo tuotannon alkutahdeista lähtien pelkistetty, surrealismiin viritetty yksilön näkökulma – kuten muun muassa novellissa ”Ääni syvyydestä” vuodelta 1929 – ja kasvaa realismista poikkeavaksi äänenpainoiksi, sellaiseksi kuin pienoisromaanissa *Musta hurmio* (1939), näytelmissä *Demoni* (1939) ja *Täyttyneiden toiveiden maa* sekä novellikokoelmissa *Elämän ja kuoleman pidot* (1945) ja *Mies ja Punapartaiset Herrat* (1950). Keijo Ahdin väitöskirjassaan (*Toivo Pekkasen kirjailijantie I*) lanseeraama ”pekkasmainen näkökulma” sisältää piirteen, missä sanoman luonnetta heijastellaan yhdellä ainoalla painokkaalla sanalla tai kerrontaan liittyvällä erityisellä yksityiskohdalla.

Paljonpuhuva pullo

Tähän seikkaan joutuu välttämättä törmäämään jokainen, joka pyrkii siirtämään Pekkasen teoksia televisioon tai teatteriin. Visaisiin ongelma syntyy puheen hahmottamisesta. Pekkanenhan käyttää vuoropuhelua hyvin niukasti ja tämän päivän näkökulmista arvioiden kömpelösti. Hänen tuotantonsa sisältää kuitenkin laidastaan niin vahvoja dramaattisia aiheita, että se houkuttelee nostamaan niitä estradille. Se on vaikea juttu, jota kirjailija itsekään ei ole näytelmissään kyennyt kunnolla ratkaisemaan. Perusluonteeltaan Pekkanen on nimittäin eepikko, olkoon että näkeekin näytelmän. Hän kertoo repliikit.

Esimerkiksi käy novelli ”Huhtikuussa” kokoelmasta *Levottomuus* (1939). Se on realistinen kuvaus kahden nuoren ”satamajätkän” huhtikuisesta päivästä sen jälkeen, kun he ovat saaneet yli neljä päivää kestäneen lastausurakkansa valmiiksi ja tilipussin käteensä. He lähtivät ottamaan ravintolasta olutkolpakon, ja kun edessä oli aurinkoinen päivä ilman mitään tekemistä, heidän räytyi keksiä jotain mukavaa, kyyristely ahtaassa alivuokralaiskämpässä ei heitä huvittanut. Toinen poika ajatteli uusien kenkien ostamista, mutta toisella oli toisenlainen tuuma: ”Mitähän jo hakisimme pullon?”

He siis hakevat pullon ja asettautuvat kuusen juurelle aurinkoa ottamaan.

”Heidän keskustelunsa vilkastuu nopeasti. He kertoivat toisilleen menneisyydestään, lapsuudestaan, seikkailuistaan, kerskahtelevaan ja liioittelevaan sävyyn. Ja kaikista näistä pienistä ja vähäpätöisistä tapahtumista tuli nyt suuria ja inhimillisiä, jännittäviä, värikkäitä...”, kertoo Pekkanen, mutta ainoan repliikin, jonka hän tämän käsinkosketeltavan päivän tapahtumista ja siinä yhteydessä viinan vähäosaiselle ihmiselle tarjoamista iloista lukijallepaljastaa, on tuo: ”Mitähän jos hakisimme pullon?”

Voidaan kuvitella, että jo toinen repliikki olisi ollut liikaa ja pilannut tämän novellin. Pekkanen maalaa tunnelman ja yhden sen pääaiheen. (Kotkalaisista kuvataiteilijoista lähinnä Pekkasta oleva, nykyisin Raisiossa asuva Päiviö Pyöttiälä edustaa huomiota herättäneillä surrealistilla maalauksilla tätä yhden repliikin novellimallia. Pyöttiälän teoksien nimet ovat sellaisia kuin Laituri, Silakoita, Ruisleipä, Vaihde, Veturi jne. Onpa jossakin pelkkä pullokin saanut nimiosan.)

Pekkasen tavassa lähestyä uutta kertomustaan on monia semmoisia yksityiskohtia, että sujuvaan pikalukuun keskittynyt kirjallisuuden selailija voi kaikessa kiireessä liukua niiden ohi. Pekkasen ymmärtämisen nimenomaisena ehtona on kuitenkin, ettei hänen teoksiaan lueta liian nopeasti. Sellaisia neuvoja jakeli jo aikoinaan Kauko Kare Pekkasen kirjailijakuvaa hahmotellessaan.

Keijo Ahti selvittää mainitussa väitöskirjatyössään Pekkasen tyypillistä työskentelytapaa, missä ensin syntyneen realistisen kerronnan jälkivaiheessa esitetään idea, pekkasmainen näkökulma eli varsinainen sanoma. Siinä älyllisiin ja psykologisiin aineksiin liittyvät metafysiset ja puhtaasti runolliset piirteet synnyttävät ylirealistisen vaikutelman.

Kaksi outoa teosta

Juuri näin. Kun älyllisiin ja psykologisiin aineksiin on liitetty metafysiset ja runolliset piirteet, ovat suomalaisen kirjallisuuden syntyneet sellaiset vieläkin oudoilta tuntuvat teokset kuin muun muassa *Täyttyneiden toiveiden maa* ja *Musta hurmio*. Minulla on molemmista hankalia kokemuksia, kun olen pyrkinyt sovittamaan niiden tekstiä teatterille. En puutu edelliseen, missä eräs Runoilija hirtetään Kurjuuden laaksossa, vaan jälkimmäi-

seen, missä toinen (vai liekö sama?) Runoilija on ilmestynyt tekemään maatöitä pieneen saareen ja karkotetaan sieltä pelon ja pahennuksen herättäjänä koirien ulvonnin ja virrenveisuun saattamana.

Musta hurmio on moniselitteinen allegoria. Muutama vuosi sitten Saara Vesikansa tarkasteli erinomaisessa gradu-tutkielmasaan ("Meriruoho ja omenankukka") sen alitajunnan ja seksuaalisuuden symboliikkaa. Kauniisti hän sanoo: "Luonnonsymbolien välittämä tarina kertoo luonnon syklistyydestä ja tietoisuuden ja tiedostamattoman dialogin jatkumisesta; meriruohon ja omenankukan loputtomasta vuoropuhelusta."

Oma näkemykseni *Mustaan hurmioon* on muotoutunut vuosien myötä ja näen sen kirjailijan – yleensä taiteilijan – minuuden sisäistä kamppailua käsittelevänä teoksena. Salaperäinen mies, Joel, edustaa siinä maanraivaajaa ja runoilijaa, kauppias rahan valtaa, käsipuoli-puuhamies yhteiskunnallista toimeliaisuutta ja hänen hyljätty vaimonsa runoilijaa rakastavaa ihmisistä. Draaman taustalta kuuluvat kuin konsanaan merkkeinä luonnon alkukantaisista lähtökohdista koirien öinen ulvonta ja suutarin johtaman maallikkoseurakunnan yltyvä virrenveisuus.

Kyse on siis Pekkasen omasta sisäisestä kamppailusta, joka samalla saa yhteiskunnallista ulottuvuutta. Kirjailijalla oli jo *Mustan hurmion* syntyvuosina 1930-luvulla vakiintunut nimi, häntä pidettiin merkittävänä yhteiskunnallisena julistajana. Työväen piiristä nousseena runoilijana hänelle sälytettiin erilaisia ja eriasteisia vaatimuksia, jotka koskettivat häntä kipeästi. Kuten tiedämme taiteilijan vaatimukset ihmisessä ovat ehdottomia ja kulkevat tämän tästä eri tahtia niiden vaatimusten kanssa, jotka edellyttäisivät jotain muuta, esimerkiksi jokapäiväisen toimeentulon turvaamista tai yhteiskunnallista tehtävää. Onko ihme, jos tavaksi olisikin tullut nostaa itseämme piinaava runoilija köyden jatkoksi tai ainakin karkottaa hänet häirikkönä lähitienoilta?

Muutamasta aikaisemmasta novellissa kehkeytynyt *Musta hurmio* osallistui vuonna 1937 ”Lumottu saari” -nimisenä WSOY:n pienoisromaanikilpailuun, mutta ei päässyt edes lunnastettujen teosten joukkoon. Elettiin sitä aikaa, jolloin Mika Waltarin *Vieras mies* tuli taloon ja herätti isäntäväessä hämminkiä. Pekkasen mystinen satu saaresta ei sopinut ajan henkisiin kuvioihin, ja se havainto masensi Pekkasen muutenkin pessimismiin pitäytyvää mielenlaatua

Hän oli saanut valmiiksi yhden keskeisen teoksensa *Isänmaan ranta* ja kirjoitti sille jatkoksi romaania *Ne menneet vuodet*. Sen sisältöön kustantaja (WSOY, Jalmari Jäntti) vaati kuitenkin siinä määrin olennaisia muutoksia, ettei Pekkanen sulattanut niitä ja välit olivat katkeamassa. Erityisesti Pekkanen loukkaantui sen johdosta, että Jäntti oli moittinut hänen asennettaan poliittishakuisiksi, vaikka – Pekkanen tähdentää – : ”Olen yrittänyt selittää itselleni ja muille minkälaisia he todella ovat ja ennen kaikkea, miksi he ovat sellaisia. Käsitykseni on, ettei tämä kansa voi koskaan saavuttaa kaipaamaansa eheyttä elleivät sen eri osat opi tuntemaan ja ymmärtämään toisiaan, elleivät eri ryhmäkunnat kykene näkemään vastustajansa hyviä puolia ja omia virheitään.”

Kuuma kesä Kuokkalassa

Pekkanen oli tuolloin 37-vuotias ja sodan uhkaamana kriisivuonna 1939 hän eli kiihkeää luomiskautta. Sananvaihto Jäntin kanssa oli hänelle ankara kokemus ja niin hän jätti tämän teoksensa tarkastelut taka-alalle ja ryhtyi kirjoittamaan ”kohtalonäytelmäänsä” *Demonia* sekä samanaikaisesti sen rinnalla viimeistelemään pienoisromaanin *Musta hurmio*. Perimmältään näissä molemmissa käydään taiteilijan, ihmisyyden, Sisäfos-kamppai-

lua. ”Ja tällainen epätoivokin, joka hakee lohdutusta mielikuvituksen maailmasta, puhuu jostakin suuresta tappiostaankin ylevästi ja vertauskuvallisesti”, huomauttaa Pekkanen myöhemmin.

Demonin kirjoittamisen Pekkanen aloitti toukokuussa Kotkassa, ja kesäkuussa hän lähti jatkamaan töitään Kannakselle Kuokkalaan, missä hän perheineen oli ystävänsä Pekka Häklin vieraana. Lukuunottamatta muutamaa kiertomatkaa Karjalassa Pekkanen kirjoittaa täältä itärajan tuntumasta kaiken kesää kuin valtavassa paineessa. Sää on helteinen, hiostava, uhkaava.

Juhannuksen alla Pekkanen kirjoittaa muusalleen neiti Ester Kankkuselle Kotkaan: ”Kuokkala on hyvin vihreä kylä. Vielä pari päivää sitten kukkivat omenapuut joka puolella, mutta nyt ovat kukat jo karisseet. Kronstadtissa jyrisyttelevät tykkejään miltei joka päivä ja vapaaehtoiset vallityöläiset laulavat isänmaallisia lauluja ajellessaan kuorma-autoillaan kylämme läpi rajalle päin. Mutta nämä paikalliset asukkaat eivät näytä huolehtivan, puuhailevat vain rauhassa askareitaan ja nuoriso tanssii kasinolla kaksi kertaa viikossa.”

Ja elokuussa Pekkanen jatkaa: ”Sodasta ja linnoitustöistä ei täällä tiedetä enempää kuin että linnoittajat kulkevat tästä ohitse ja —. Kronstadt ampuu sangen usein niin, että talo tärisee, mutta siihen on jo niin tottunut, ettei sitä huomaakaan. Iltapäivällä saamme ihailla heidän mahtavia valonheittäjiään, kun he pyyhkivät niillä taivaita. Muuten on rajalla rauhallista, rauhallisempaa kuin monessa muussa paikassa.”

Näiden kirjeiden arkipäiväiset havainnot siirtyvät välittömästi *Suomen Kuvalehdessä* julkaistuun novelliin ”Onnelliset”, joka sitten uudelleen muokattuna ilmestyy kokoelmassa *Mies ja Punapartaiset Herrat* nimellä ”Kuulun tuolla puolen”. Sen on sanottu herkimmin vanginneen vuoden 1939 kesän ilmapiirin Suomessa. Novellissa nousukas liikemies on nainut parhaat päi-

vänsä eläneen naisartistin ja vienyt hänet viettämään kesää Terijoelle. Siellä naiseen intohimoisesti rakastuneesta nuorukaisesta muodostuu hämmentävä, pelkoa ja turvattomuutta herättävä salaperäinen varjo onnellisena itseään pitävän pariskunnan, eritoten naisen elämään.

”Ikkunat helähtelivät hiljaa ja lattipalkit värähtelivät tykkien etäisestä jyrinästä. Lähin patteri oli nyt ääneti. Yhtäkkiä kohosi taivaalle viisi kuusi jätti mäistä valosuihkua, jotka yhtyivät jossakin hirvittävän korkealla, valaisivat avaruutta kattavan pilvikerroksen tummanpuhuvalla ja rikinkeltaisella hohteella... Miksi ikkunoiden takana oleva pimeys tuntui niin oudolta kuin sinne ei olisi kätkeytyntytkään se turvallinen, käsinkosketeltava maailma, jonka hän päivisin oli omin silmin nähnyt, vaan jokin salaperäinen, tuntematon ilmiö.” Naisen mielessä ”tykkien jyri-näkin oli äkkiä saanut uhkaavan luonteen, ikään kuin se olisi ennustanut tuhon lähenevän”.

Eroottisesti latautunut kehyskertomus laajenee aivan huomaamatta kattamaan yksilölliseltä tasolta ajankohdan elämänmenon yleisemmätkin piirteet. Syntyy tyypillisesti pekkasmai-nen viesti, jota tässä tapauksessa säestää ”kuilun tuolta puolelta” tykkien jyri-nä ja pimeää taivasta leikkaavat valonheittäjien kiilat.

Samanaikaisesti, kun Pekkanen tätä novelliaan muovaa, syntyy myös *Mustan hurmion* viimeistely versio. Sen vertauskuvia ei ”kuilun tuolta puolelta” säestä tykkien jyri-nä, mutta sen sijaan kyllä – kuten sanottu – koirien öinen ulvonta ja hurmoksellinen virrenveisuu. Eli Pekkanen kasvattaa teostensa yleispätevää sisältöä täydentämällä sitä irrationaalisella kokemuksella, konkreettisen merkityksen ohii viittaavalla ilmaisulla.

Elämän ja kuoleman pidot

Asiasta kiinnostunut hidas lukija voi löytää muitakin esimerkkejä pekkasmaisista viesteistä. Novellissa ”Voittaja” kerrotaan naisesta, joka sairaan siskonsa takia hylkää oman elämänsä, häntä kosiskelevan miehen houkutuksen. Se on kuin kaukaa, jostain näköpiirin ulkopuolelta kuuluva hanurinsoitto, joka ”kiiri sisään vaimentuneena, etäisyyden sulostuttamana” kylän nuorison kerääntyessä viettämään juhannusiltaa ikivanhalle juhlapaikalle. Elikkä taas kerran: elämän kutsu samastuu tässä novellissa tanssipaikan hanurin haikeisiin säveliin.

”Voittaja” kuuluu Pekkasen kypsimpänä pidettyyn novellikoelmaan *Elämät ja kuoleman pidot* (1945). Nämä pidot on järjestetty Hannu-sedän 60-vuotisjuhlapäiväksi.

”Kattokruunun kaikki lamput paloivat ja niiden lisäksi oli sytytetty lukemattomia kynttilöitä eri puolille huonetta. Vieressä olevaan pienempään huoneeseen johtava leveä kaksoisovi oli auki ja siitä näkyi uhkea kahvipöytä välkkyyvine lasineen ja kokonaisine kaaku-, leivos- ja hedelmä-vuorineen. Pienemmällä sivupöydällä oli pitkä rivi erivärisillä koreilla etiketeillä varustettuja pulloja. Salissa oleva Hannu-sedän suurennettu valokuva oli koristettu Suomen värein.”

Säädyltään Pekkanen määrittelee nämä ihmiset pikkuporvareiksi ja kuvaa juhlien menoja. Syödään, juodaan ja pannaan gramofoni soimaan tanssimusiikkia.

Ja sitten:

”Silloin tällöin tunkeutui iloisen puheensorinan ja meluisan musiikin lävitse omituinen soraääni, kuin jostain kaukaa monen seiniän takaa tai maan alta kuuluva valitus. Naisen valitus.”

Jälleen siis tämä ”jostain kaukaa” kuuluva ääni, jolla on päärooli novellin yllättävässä näytelmässä. Pitojen emäntä, Hannu-sedän vaimo, kuolee kesken tanssinsa sydänkohtaukseen ja samaan aikaan talon toisella puolella naapurissa lakkaa naisen valitus kun syntyy lapsi. Siispä sananmukaisesti elämän ja kuoleman pidot.

Pekkasen fantasiamaailmassa ”ääni syvyydestä” (samanniminen novelli on kokoelmassa *Satama ja meri* vuodelta 1929) kuuluu alkutuotannosta saakka, muuttuu esineestä ajatukseksi, hokuttelevaksi haturinsoitoksi, ja sodan kynnyksellä kuumen ke-sän kiihkeässä luomisvaiheessa Kuokkalassa se varioituu koirien ulvonnaksi, virrenveisuiksi, lasta synnyttävän naisen vaikeroin-niksi ja vihdoin ikkunoita helisyttäväksi tykkien jyrinäksi.

Musta hurmio, eräs kirjallisuutemme pienoistaiteen helmi, julkaistaan lokakuussa, ja marraskuun 30. päivänä 1939 teatteri valmistautuu Kotkassa *Demonin* ensi-iltaan, kun pommikoneet ’kuilun tuolta puolelta’ ilmestyvät kaupungin taivaalle ja muut-tavat kirjailijan hahmottamia mielikuvia todellisuudeksi. Ihmi- sessä kohtalonsa rajoituksia vastaan kapinoiva demoni kuuntelee ääniä syvyydestä ja jatkaa kamppailuaan.

*Öinen Kotkan satama, valokuva Toivo Pekkasen albumista.
(Kotkan kaupunginkirjaston Toivo Pekkasen huone.)*

Olin nähnyt, että viha synnytti vain toista vihaa eikä koskaan oikeutta. Olin nähnyt voittajia ja voitettuja ja olin nähnyt senkin, etteivät he voineet tulla toimeen ilman toisiaan. Voittajien luoma valtiokaan ei voinut panna käyntiin tehdasta ilman voitettuja. Ja omassa ruumiissani minä olin kokenut sen, ettei kärsimys kukistu vihasta. Vihasta se päinvastoin kasvaa, leviää, muuttuu yhä hallitsevammaksi.

Siellä säkkiteltassamme minä ajattelin, että ensimmäiseksi täytyisi opettaa hävittämään juuri viha.

(Lapsuuteni 1953)

Eila Nieminen

Kolme katkelmaa monologista
Esterin kirjat

Silloin näin ensimmäisen kerran virallisesti Toivon äidin siinä keittiössä, hän avasi oven kamariin ja sanoi, että Toivolle on tullut vieras. Toivo istui siellä keinutuolissa... hän näytti jotenkin hullunkuriselta, myös liikuttavalta, avuttomalta. Siitäkin huolimatta, että hän oli – miten nyt sanoisin, neliskanttinen, jyrävä, harteikas... ja sitten paljaat jalat. Ensimmäisen kerran näin Toivon... läheltä. Kun hän nousi ja kääntyi siirtämään keinutuolia, katseeni pysähtyi hänen voimakkaaseen niskaansa ja selkäänsä...

Siitä alkoi ystävyys. Toivon ja minun.

Vai alkoiko se kirjojen lainaamisesta? Vai keskusteluista? Toivo tuli iltaa istumaan, palautti kirjoja ja otti samalla uusia luettavaakseen. Hurja lukija se mies oli. Ja kirjat synnyttivät väittelyitä. Luoja!... Ne olivat kyllä kiivaita. Tulisista. Kumpikin piti kiinni periaatteistaan. Istuimme huoneessani, kerran tai kaksi viikossa. Toivo sanoi palanneensa meiltä kotiinsa aivan huumaantuneena. Usein hän joutui pukeutumaan suoraan työvaatteisiinsa ja lähtemään nokisiin töihinsä nukkumatta hetkeäkään. Hän ih-

metteli myöhemmin, mihin hän olisi joutunutkaan ilman noita iltoja ja öitä. Keskustelimme filosofiasta, uskonnosta, taiteesta, runoudesta, historiasta, politiikasta, ja ainakin Toivo alkoi luottaa minuun esteettisissä kysymyksissä. Hän alkoi tuoda minulle käsikirjoituksiaan. Olin iloinen hänen luottamuksestaan.

”Isä, minä en voi ymmärtää sinua. Sinähän melkein käännät pääsi pois, kun Toivo tulee meille. Ja lähdet ulos huoneesta. Sanomatta mitään. Miksi? Mitä pahaa hän on sinulle tehnyt? Tai yleensä kenellekään. Hän on kiltein tuntemistani ihmisistä. Ja ujoin. Ethän sinä tuolla tavoin käyttäydy ketään muutakaan minun ystävääni kohtaan.”

Minä en ole koskaan antanut isälle anteeksi. Tai, ehkä nyt sentään olen antanut anteeksi, mutta en ole unohtanut.

Miksi isä ei pitänyt Toivosta? Siksikö että Toivo oli seppä kaupungin pajalla ja isä itsekin oli tehtaalainen. Tehtaan varjossa meidänkin perheemme oli elänyt. Työn perässä isä oli muuttanut Kuopiosta tänne Kotkaan. Oliko koneenhoitaja niin paljon parempi kuin seppä? Vai halusiko isä varjella minut omalta kohdaltaan.

Mutta minä pidin pääni. Asuimme niin lähellä toisiamme, kotiemme ikkunat avautuivat saman kadun varrelle. Kadun toista puolta reunusti vihreä nurmi ja siitä vähän kauempana alkoi puistomaisen harva metsä. Katu jatkui meidän asuintalojemme jälkeen kapeana polkuna eteenpäin, kunnes seuraava poikkikatu luikerteli kallioisen mäen alle merta kohti myllylle, venevalkamaan ja uimalaitokselle.

Siellä uimalaitoksella pojat olivat tavanneetkin toisensa. Minun veljeni Eero ja Pekkasen pojista ainakin Toivo ja Kalle. Kalle oli siihen aikaan jo kuuluisa uimahyppääjä. Minua eivät uimahyppääjät kiinnostaneet. Minä olin kirjanpitäjä, konttorinhoitaja. Ja sitten minua kiinnosti – jo nuoresta alkaen – kirjallisuus. Kirjanpitäjä ja kirjanlukija! Ja siinä sivussa opiskelin sanomal-

ehtikirjoittamista Jyväskylän kesäyliopistossa. Vähitellen otinkin teatteri- ja kirjallisuusarvostelut meidän lehdessä hoitooni.

”Se meidän Toivo, se täyttää huoneemme kirjoittamillaan paperiliuskoilla.”

Niin oli Kalle, Toivon nuorempi veli, kertonut minun veljelleni Eerolle. Eerossa syttyi heti myötätunto Toivoa kohtaan. Hän harrasti itsekin kirjoittamista – eikä ollenkaan hullummin, Eerolla oli tyylitajua – myös ystävien valinnassa...

”Katsopas, mitä tässä on. Katso! NVL:n lehdessä on meidän naapurin, Pekkasen Toivon novelli. Tuhannen markan viikkopalkka. Sellainen on otsikko! Tämä tässä, lue!”

Eero oli tulta ja tappuraa, kun hän esitteli minulle lehteä. Niin minäkin sitten sytyin, kun Eero niin hartaasti toivoi: ”Eikö meidän pitäisi auttaa köyhää poikaa!”

En minä häntä osannut pitää minään ”köyhänä poikana”, vaikka hän kertoikin köyhistä ihmisistä.

Aloin olla tiiviisti mukana Toivon luomistyössä, ja hän tuotti jatkuvasti uusia kirjoituksia. Olin onnellinen kuunnellessani hänen hiljaista ääntään, kun hän luki kirjoittamaansa.

Aluksi kiinnitin huomiota hänen kielioppivirheisiinsä. Ne olivat... aika näkyviä. Aloitimme järjestelmälliset harjoitukset, vaikka Toivo monta kertaa oli sitä mieltä, että asia on tärkeämpi kuin kielioppi. Me todellakin väittelimme jatkuvasti, minä tarkistin käsikirjoitukset aina ennen kustantamoon lähettämistä... aina.. .aina. Onhan joku viisaskin sanonut; ”Luonto ei ikinä lähetä suurta miestä elämään, uskomatta samalla sitä jollekin toiselle sielulle.”

*

Toivo... se kosketus silloin kerran... varmaan hetken mieli-
johteesta... tartuit käsivarteeni... käännyin puoleesi... Sinä irroi-
tit kätesi... Siihen se jäi... Sinulla oli jo Aino.

Se tapahtui Vihdissä Toivon mökillä. Siellä vietettiin Riitan,
meidän pikku Riitan, syntymäpäiviä ja uuden verannan valmis-
tujaisia. Meitä oli paljon vieraita. Aino, sellainen kun olikin, oli
vieraanvarainen... omalla tavallaan Aino halusi Toivon olevan
onnellinen, mutta... minusta tuntuu, että Ainon rakkaus Toivoa
kohtaan oli liian... niin...

”Hän on samalla tavalla hermoherkkä kuin minäkin”, Toivo
on sanonut. Ehkä. Toisaalta kaksi hermoherkkää yhdessä... Toi-
sen pitää olla luja, järkkymätön, sitkeä, vaativa... Niin kuin mi-
nä?

Toivo oli tehnyt pitkän päivätyön sinäkin päivänä. Niin kuin
aina. Aamusta hän asettui kirjoituskoneen ääreen. Kotka-eepok-
sen kolmas osa... Aino apulaisineen puuhaili keittiössä. Lapset,
Antero ja Riitta ja muut, juoksentelivat saunapolkua edestakai-
sin. Minä lueskelin uuden kirjan valmiita sivuja.

”Minä olen viime aikoina ahkeroinut lujasti. Työtaakka on
valtava. Kaiken lisäksi on paljon muutakin...” Toivo valittaa.
Hän pyyhkii hikeä otsaltaan ja huokailee... Minä aion lähteä il-
lansuussa kaupunkiin, mutta muut todistavat yhdestä suusta:
”Et lähde minnekään. Mekin lähdemme huomenna kaupunkiin
ja silloin sopii linjuriinkin paremmin kuin tänään.”

Ja minä jään. Mökin isäntä puurtaa vielä pikku puutarhas-
saan. Kääntää kiviä, kivityömiehen poika. Lapset menevät nuk-
kumaan päivän leikkien raukaisemina.

Myöhemmin Toivo lukee Oskar Wilden balladia ”Readingin
vankilasta”:

”Sillä rakkaimpansa surmaa mies
jok’ ainoa päällä maan
Joku sanoin kavalin tekee sen,
joku myrkkyä katseessaan,
sen pelkuri tekee suudelmin,
mies uljas miekallaan.

Joku raivossa liian rakkauden,
joku, jonk’ ei rakkaus riitä,
joku itkien murhan suorittaa,
joku hetyttä siitä:
niin rakkaansa surmaa joka mies
mut ei jokainen kuole siitä.”

Ainon silmät painuvat kiinni...

Kaikki lähtevät nukkumaan hyviä öitä toivotellen. Minä seisson huoneen avoimen ikkunan ääressä, sisään virtaa hämärästä kesäyöstä viileää ilmaa. Mitä ihmettä! Korppi tai joku musta lintu hyökkää saunan ikkunaa vastaan. Onkohan se joku enne?

Minä olen nukahtanut ja herään, kun Aino tulee huoneeseen. ”Toivo on sairas. Sen päätä särkee, haen aspiriinia.”

Tunnin päästä herään uudelleen Ainon tuloon. ”Minäkin olen sairas, mutta Toivon tuska yltyy. Minä annoin hänelle jo kaksi aspiriinia”, hän valittaa.

Menen Ainon mukana avuksi. Toivo voihtii ääneen, yrittää mennä keittiöön ja oksentaa. Tuskin jaksamme raahata hänet takaisin sänkyyn.

”Minä lähden Karhumäelle soittamaan lääkärin”, sanon Ainnolle päättäväisesti.

”Ei, minä lähden. En uskalla jäädä yksin tänne sairaan luo”, Aino väittää vastaan.

Hiki virtaa Toivon otsalta. Yritän vilvoittaa sitä kääreellä, mutta hän heittelehtii puolelta toiselle eikä mikään auta. Pelkään lasten heräävän. Alan keräillä hänen vaatteitaan kokoon ja sanon, että pian lähdemme sairaalaan. Pitkäksi aikaa hänen viimeisiksi sanoikseen jäävät: ”En jaksa istua autossa.”

”Hänen kärsimyksensä hirmuisen,
joka pusertui huutohon,
koin kauhuna omassa sielussain,
olin melkein tiedoton –
ken elää monta elämää,
hänen monesti kuoltava on.”

Toivo ei huutanut. Minusta vain tuntui siltä – kuulin sydämesäni hänen huutonsa.

Hän on menettänyt tajunsa, silmät tuijottavat avoinna jonnekin ja oikea käsi on pudonnut sängyn laidalta alas. Kohotan sitä, mutta se hervahtaa kuin kuolleen käsi takaisin. Suusta tulee vaahtoa ja kuuluu kolme korahdusta... Siinä makaa minulle niin tärkeä... Tähänkö kaikki päättyy?

Eihän se siihen päättynyt. Ihmettelen vieläkin, miksi Toivo valitsi Wilden balladin sairastumisiltansa lukemiseksi. ”Ken elää monta elämää, hänen monesti kuoltava on.” Hän kävi virran toisella puolella silloin sinä yönä, halvaannuttuaan.

*

(Ester liuskapino käsissään.) Akateemikoksi Toivo... siitä en ole uskaltanut unelmoidakaan. Ja Waltariahan pienissä nuorvoimailaispiireissä tunnuttiin kannatettavan Koskenniemen seuraajaksi. Nämä Suomen kirjallisuuspiirit ovat olleet niin ahtaita... Työläiskirjailija... Ennakkoavistus valtaa mieleni.. Millaiseen anka-

raan myrskyyn hän joutuukaan, vaikkapa asetettaisiin vain ehdolle. Miten hän jaksaa... Akateemikoksi... Toivo!

Myrskyhän siitä nousi. Sanomalehtien yleisönosastot jauhoivat juttua päivästä toiseen. ”Vajaasivistyneisyys pistää tavan takaa esiin sekä tyylistä että ajatustavasta.” Joku kirjoitti, että koulunkäyntikin kun on niin vähäinen, että se viittaa kansankirjailijoihin, mutta että akateemikon nimen kantajalta vaaditaan kulttuurinäkemystä ja riittävää tietopuolista sivistystä. Suomalainen kulttuuritaso madaltuu, jos Pekkasesta tulee akateemikko.

”Ihmisestä voi tulla erinomainen filosofi, historioitsija ja lakimies ja mitä tahansa olematta päivääkään yliopistossa”, sanoo Stefan Zweig... Aivan.

Meillä Etelä-Suomessa oli heinäkuussa uutinen akateemikon nimityksestä. Olisi kyllä saanut olla isommalla otsikko... vain kolme palstaa: ”Toivo Pekkanen nimitetty Suomen Akatemian jäseneksi.” Itse juttu oli neljällä palstalla ja meidän omana tietonamme lisä uutinen: ”Uusi runokokoelma ilmestyy syksyllä.” Unto Kupiainen kirjoitti runokoelman ilmestymisen aikoihin: ”Kauniimpaa käyntikorttia ei kirjailijoidemme ensimmäiseksi valittu voisi tullessaan ojentaa.”

Runoteoksen nimeksi tuli ”Lähtö matkalle.” Tiesikö hän, että matka oli jo alkanut?

*Jäätyvä meri, valokuva Toivo Pekkasen albumista. (Kotkan kaupungin-
kirjaston Toivo Pekkasen huone.)*

JÄÄHYVÄISET

*Olet saapunut ikuisesti kumisevan meren rannalle,
metsien ja kumpujen väsymätön vaeltaja.
Riisu kuluneet matkasaappaasi, huuhtelee jalkasi meressä
ja odota sydän raudaksi taottuna.
Kaukaisten soutajien äänetön laiva lähenee sinua.*

*Ilman kutsua, ilman rohkaisevaa sanomaa,
aseenasi vain oma uskosi,
panssarinasi vain ajatusten ahjoissa poltettu teräs,
saat pian sanoa jäähyväiset pettymyksen maalle
ja aloittaa viimeisen matkasi taivaan tulien valossa.*

(Lähtö matkalle 1955)

Aarne Laurila

Miten ihmisten käy?

Mitä yhteistä on Toivo Pekkasen Samuel Oinolla, Väinö Linnan Koskelan Jussilla, Akselilla ja Vilholla ja Anni Blomqvistin Myrskyluodon Maijalla? Kaikista heistä on aikoinaan tullut kansakunnan omaisuutta. Ne suomalaiset, jotka haluavat ja viitsivät miettiä maamme ja kansamme olemusta, tuntevat tai ainakin tietävät heidät: eteenpäin työläästi pyrkivän ja pääsevän tehtailaisen, sitkeän ja äreän torpparin, punakapinallisen ja sitten työllä vapautensa hankkivan maanviljelijän, reiluudessaan legendaarisen sotilaan sekä uljaan saaristolaisvaimon. He ovat tietyn tyyppin ja jopa yhteiskuntaluokan edustajia. Muutamia heidän ominaisuuksiaan tulkitsemme kansallisiksi; Maija tosin on Ahvenanmaalta ja ruotsinkielinen, mutta ei se haittaa. Koskelan Villeä armeija on tiemmä käyttänyt koulutuksessa esimerkkinä taitavasta johtajasta. Moni meistä on tunnistanut Samuelissa, Koskelan miehissä ja Maijassa omiakin piirteitään. On ollut samanlaisia kokemuksia ja kamppailuja.

Henkilökohtaista läheisyyden tunnetta, juhlallisesti sanottuna suorastaan kohtalonyhteyttä, lie useimmin synnyttänyt *Teh-taan varjossa* -romaanin Samuel. Sieltä 30-luvulta saakka ovat yhteensä tuhannet työläisnuoret tunteneet samalla tavalla ponnistelevansa selvyYTEEN itsestään, yhteiskunnasta ja asemastaan siinä. Samuelin tavoin hekin ovat tajunneet, että sinänsä välttämätön aineellinen toimeentulo on vasta osa siitä, mikä ihmisen on saavutettava. Syntyperäkään ei ole ratkaiseva: Pekkasta kaksi vuotta vanhempi isäni oli keskikokoisen hämäläistalon poika, mutta tultuaan Helsinkiin töihin vailla kaupunkilaisammattien taitoa hän muuttui saman yhteiskuntaluokan jäseneksi kuin Samuel ja alkuaan Pekkanenkin. Tiedän Pekkasan ensimmäisen romaanin nousseen hänelle läheiseksi. Luultavasti hän luki sen sellaisena ruskeakantisena niteenä, jollaiseksi Helsingin kaupunginkirjasto kirjoja sitoi. Hän luki päivittäin vajaan puolen tunnin junamatkoilla kodin ja työmaan välillä ja luki kotona ja valitteli päivän menneen vähän hukkaan, jos ei ollut lukenut mitään. Eiköhän Pekkanen ajatellut samoin?

Kauppiaiden lapsissa rouva Savolaisen liikkeen myyjättäret esittelivät palvelijattarille, nuorille tehtaantytöille ja isän perunakuorman päällä kaupunkiin saapuneille maalaistytöille ”värillisiä, hienoja uutuuksiaan: rintaliivejä, lanneliivejä, kudottuja, silkille kiiluvia paitoja ja nimettömiä, joita he vetivät esille tuoksuvista pahvilaatikoista”. Asiakkaat ujostelevat, hypistelevät, kiherättävät, kunnes ostavat. Raskas vaiva, jolla palkka oli hankittu, unohtuu. Pieni vaatekappale verhosi sittemmin ”heidän hielle tuoksuvia ruumiitaan jossain tanssipaikassa”. Kuvaus on jo historiaa samoin kuin ovat Pekkasan kirjoissa kuvat hattupäisistä nuorukaisista ja tuokiot kahviloissa, tansseissa, kotkalaisten saarimatkoilla ja Helsingin Vallilan kaduilla ja vaatimattomissa asunnoissa. *Nuorimmassa veljessä* talon isoisa makaa vainajana vanhassa aitassa. Arkku viedään hautaan omalla hevosella. ”He-

vosilla ajoivat myöskin useimmat tuttavat. Mutta oli hevosettomiaakin saattajia, ja he olivat vuokranneet jostakin kuorma-auton, jonka lavalle kyhättiin karkeista lankuista muutamia penkkirivejä istuimiksi. Tämä auto kulki saattajien rivissä viimeisenä. Se kulki juhlaallisen arvokkaasti ja yhtä hitaasti kuin hevosetkin, surisi vain hiljaa ja levitti ympärilleen kaasuttimesta vuotavaa häkää.” Tämä on 40-luvun kulttuurihistoriaa.

Tällaiset havainnot sytyttävät tuttuuden tunteen lukijoissa, joilla on samanlaisia muistikuvia ja kokemuksia – niinhän se oli-kin! Vielä merkittävämpiä ovat Pekkasen kuvaukset sahoista, tehtaista, pajoista, valimoista ja satamista sekä kuvaukset työsuhteista. Kun Pekkanen kirjoitti koneista, ei hän hehkunut tulenkantajakumppaniensa koneromantiikkaa, vaan arvioi koneiden käytännöllistä merkitystä ja merkitystä ihmisen arvolle; Pekkanen tiesi, mitä arki on. Pekkanen kuvaili, miten miehet jonottivat töitä ja jäivät ilman niitä Kotkan menneisyydessä sekä satamien syksyllä sulkeutuessa. Ajat ovat nyt työttömienkin kannalta sentään paremmat, mutta miehistä, jotka työmaan portilla odottivat pomon ehkä sattumanvaraista tai mielivaltaista päätöstä, satamien huutohuoneista ja katuja kuukausikaupalla tal-laavista työttömistä on vedettävissä yhteyksiä nykyisiin työvoimatoimistoihin. Silloin oli ja nytkin on kyse ihmisen asemasta. Haastattelin akateemikoksi nimitettyä Pekkasta heinäkuussa 1955. ”Täytyy saada selville, miten ihminen mistäkin ilmiöstä hyötyy tai kärsii ja itse asiain, itse probleemien on puhuttava”, hän mietiskeli.

Tuon selvittämisen Toivo Pekkanen otti vaivalloiseksi tehtäväkseen. Hänelle ei riittänyt kuvaaminen. Huhtikuussa 1957 hän Uudessa Suomessa mittaili silloista uutta romaanitaidetta pintapuoliseksi, katsoi sen olevan ”vailla syvyyssuuntauksia”. ”Romaanien henkilöistä saa sen vaikutelman, että tällaisilta he näyttävät ja näin he puhuvat, mutta ilman kysymystä, miksi he

ovat sellaisia ja miksi he puhuvat niin.” Tuollainen kirjallisuus tuntui Pekkasesta paluulta ”siihen menneisyyteen, jolloin ihmisestä ei tunnettu vielä enempää kuin hänen ulkokuorensa ja sanansa”. Minulle Pekkanen tuolloin vuonna 1955 mainitsi hänen huomionsa kiinnittäneinä nuorina kirjailijoina Jorma Korpelan ja Eeva Joenpellon. Kummastakin tuli vahvasti eettinen pohdiskelija. Pekkanen valitsi hänelle tyypillisellä tavalla.

Toivo Pekkanen avasi pitkiä perspektiivejä. *Jumalan myllyissä* ja *Kotka*-eepoksessa kuluu aikaa vuosikymmeniä ja *Inkerin romanissakin* kymmenkunta vuotta vallankumouksesta 1920-luvun lopulle nep-talouden murskaamiseen. Mutta myös *Tehtaan varjossa*, *Kauppiaiden lapset*, *Musta hurmio* ja *Nuorin veli* kertovat ihmisten kehityksestä. *Hämärtyvässä horisontissa* talvisodan rintamaupseeri palaa rauhan tultua työpaikkaansa ja oman vaimonsa sivuuttaen päättyy kiihkeään suhteeseen työtoverinsa kanssa, ja tekee romaanin loppuratkaisun. Kaikki tapahtuu muutamassa viikossa ja silti *Hämärtyvä horisonttikin* on kirja päähenkilön olennaisesta muuttumisesta.

Myös monissa novelleissa seisoo vähässä paljon. Se paljo saattaa olla jokunen tuokio, jona kaikki muuttuu – näin käy *Kaukaisessa saarella*. *Ihmisten kevään* noin 40 sivulle mahtuu kokonainen prosessi: kaksi nuorta ihmistä tähyilee toista sukupuolta, ihastuu, rakastuu, kiintyy, joutuu kriisiin tytön alkaessa odottaa lasta ja läpäisee kriisin. Herkästä eläytymisestä novelliin nousee viehätysvoima. Me lumoudumme, vaikka arki on kaiken aikaa läsnä. Kysymyksen, miten ihmisten käy, Pekkanen asettaa kaikkina ikäkausinaan. Silloin, kun hän ei nimenomaisesti mieti tuota kysymystä, se väreilee lukijan pääteltäväksi tapahtumista ja henkilöistä.

Yhteiskuntamme arvioimisen kannalta merkitsi paljon se, että Pekkanen kuvasi suuria kokonaisuuksia. Isotkin asiat, kuten demokratia, luokkien näkemykset ja rahan valta, mahtuvat käsi-

teltäväksi kunnolla. Pekkaselle oli pohtiminen niin välttämätöntä, että hän käyttää siihen usein myös henkilöittensä repliikkejä, vaikka varmasti tietäkin, ettei tuo ihminen puhu noin; kirjailija on itsekin tunnustanut tämän taipumuksensa. Lukija, joka ei innostu Pekkasesta, pääsee niin halutessaan moittimaan kirjailijaa vuorosanojen paperinmausta, vaikka kyse ei ole kirjailijan taitamattomuudesta eikä teoreettisuudesta.

”Ehkäpä maailma tarvitsisi vain hiukan enemmän ystävällisyyttä, hiukan enemmän hyviä ihmisiä, hiukan enemmän rakkautta.” Näin Pekkanen kirjoitti *Tehtaan varjossa* -romaanissa ja jatkoi kysymällä, keneltä ihmiset voivat odottaa näitä lahjoja. Ihmisiltäkö? Jumalaltako? 12 vuotta myöhemmin *Hämärtyvässä horisontissa* Pekkanen vakuutti, ettei ole muuta kehityksen voimaa kuin se, mikä on kätkeyty ihmisen omaan rintaan. Maan päällä vaeltavista olennoista ainoastaan ihminen on saanut kyvyn tajuta oikeuden suuremmaksi kuin vääräys, totuuden ikuisemmaksi kuin valhe, kyvyn tajuta kauneuden, viisauden, hyvyyden ja mielenylevyyden arvot. Viimeisinä vuosinaan Pekkanen kulki kristillistä Jumalaa kohti. Hiljaisuus ja rakkaus kirkastuivat ratkaiseviksi voimiksi.

Mutta entä todelliset tilanteet ja se kirjava elämä, mitä elämme? Muutamat Pekkasen henkilöt pysyvät vakaumuksessaan loppuun saakka, pysyvät siinä, minkä tuntevat oikeaksi. *Jumalan myllyjen* Helmisen johtama lakko murtuu ja Helminen syrjäytetään, mutta uskostaan kansanvaltaisen työväenliikkeen välttämättömyyteen ja oikeutukseen hän ei luovu. Oikeistolaiset kiihkoilijat murhaavat Helmisen. *Inkerin romaanissa* on kristillisessä uskossaan horjumattomia isäntiä, jotka ovat valmiita marttyyriyteen. *Demonissa* näyttelijä Markus Honka haluaa ja uskaltaa taiteilijana heittäytyä johonkin tuntemattomaan, haluaa ja uskaltaa, vaikka murtuukin.

Entä sitten uneksijat? Pekkasen kirjoja on väitetty harmaiksi, mutta väite on väärä – Pekkasen teoksissa leiskuu punaista ja keltaista, hohtaa valoisaa vihreää, jos täysin mustaakin. *Kauppiaiden lapsissa* arvostetun kello- ja kultasepän tytär Aino uskoo pystyvänsä pelastamaan ryhdittömän Johannes Savolaisen. Usko on romanttista, mutta Ainokin liittyy tuohon tinkimättömien ryhmään. *Täyttyneiden toiveiden maassa* runoilija hirtetään, mutta hänen julistamansa usko kauneuteen ja hyvyyteen nousee nopeasti uudestaan. Sen harmaan Pekkanen peittää *Mustassa hurmiossa* salaperäisen Joelin mystisellä lumolla. Sellainenkin mies kuin *Kotka*-eepoksen levoton, neuvokas ja laista piittaamaton Pietola on sisimmältään uneksija. Muutaman uneksijan kohtalo täyttyy, muutamien ei. Vilho, se nuorin veli, huuliharpun vaitonainen soittaja, lähtee kulkemaan. Maanviljelijäksi hänestä ei ole, mutta mikä hänestä on tuleva?

Pekkanen sanoi itse pyrkivänsä kuvaamaan kutakin yhteiskuntaluokkaa siitä itsestään käsin. *Jumalan myllyissä* Helmisen lanko ja tämän poika, oikeistolaiset, ovat valmiita rikkureiksi. Kirjailija ei puolustele heitä, mutta käsittää heidän toimivan omien näkemystensä ja taloudellisen etunsa mukaan. Pekkasella on työväestöä pinnareista äärimmäisen vastuuntuntoisiin miehiin ja naisiin saakka, työnantajille kuuliaisista ahertajista itenäisesti ajatteleviin ja toimiviin asti. *Tehtaan varjossa* ilmestyi vahvojen oikeistovoimien yrittäessä valtaan, mutta Pekkanen käsitteli Pekka Valveessa kommunismia miettien, pyrkien oikeudenmukaisuuteen.

Pekkanen tiesi totuuksien muuttuvan. Tämä tieto ilmenee hänen ihmisistään. Romaani Samuel Oinosta päättyy siihen, että nuori mies näkee tehtävänsä tässä maailmassa, mutta aavis-tamme, ettei tämä ole mitään lopullista lepoa, ei voi olla. *Inkerin romaania* lukiessani jäin miettimään, mitä ovelasti taktikoivalle talonpojalle Savolaiselle kertomuksen päätyttyä tapahtui. Entä

millaiseksi muodostuu *Ihmisten kevään* Aunen ja Jaakon avioliitto? Novelli päättyy Jaakon aavistukseen, miten hän ja Aune elävät sukupolvien pitkästä sadusta omaa osuuttaan. Heille oli syntynyt lapsi. Kohtaus on tavattoman kaunis. Jääköön se väreilemään, mutta silti nousee kysymys: miten satu jatkuisi, satu ja todellisuus? *Inkerin romaanin* päähenkilö Juhana Korpolaisten tuntee vetoa vallankumoukseen, jonka syyt hän tietää, ja vielä raskaiden pettymysten keskellä hän näkee näkyjä jostakin täysin uudesta. Romaanin lopulla Juhana joutuu vankeuteen ja pakko-työhön ja hänestä on kehityksessä niitä Pekkasen tinkimättömiä. Mutta Pekkanen lähestyy nykyistä lukijaa juuri etsijöiden kuvaajana, joka kertoo sekä hapuilusta että löytämisestä, sekä pettymyksistä että kirkkaista välähdyksistä.

Tulin toimittajaksi Suomen Sosialidemokraattiin 1951. Ennen sitä olin opiskeluvuosiinani arvostellut kirjoja samassa lehdessä. Kirjoitin sitten joistakin Pekkasen 50-luvun teoksista, *Lapsuudestani*. En tohdi sanoa olleeni Toivo Pekkasen läheinen henkilökohtainen ystävä – ikäeroakin oli 27 vuotta – mutta kun tapasimme hänen luonaan Helsingissä ja kerran Vihdissä, puhelimme avoimesti sillä lailla kuin kaksi toisiaan arvostavaa ihmistä puhelee. Olin kasvanut työläiskodissa punavoittoisella Malmilla, ulkonaisesti erilaisessa, mutta henkisesti monessa suhteessa samanlaisessa ympäristössä kuin Kotka ja vaikka minä pääsin akateemiselle tielle, niin varsinkin *Tehtaan varjossa* oli ollut minullekin iso asia. Varmaan kerroin Pekkaselle vaiheistani, mutta minulle oli tietysti pääasia nähdä ja kuulla, mitä toipuva kirjailija ajatteli.

Kuten Matti Mäkelä *Leveäharteisessa ajattelijassa* kertoo, vastusti V. Artin nimeä käyttävä Kaarlo Väinö Valve lehtikirjoituksessa kesäkuussa 1955 Pekkasen nimittämistä akateemikoksi. Pekkasella oli Artin mielestä varsin heikko opillinen sivistys ja koko mies ”vajaasivistynyt”. V. Arti itse oli kirjoitellut seikkailu-

kertomuksia, käyttäytymisoppaita ja runoanalyysyjä ja muistaakseni myös suomentanut jotakin. Ei hänen töitään kukaan lie suuresti arvostanut. Joku toinen Pekkasen kokoinen kirjailija ei olisi hätkähtänyt V. Artin kirjoituksesta, mutta Pekkasta se jäi vaivaamaan. Kun hän kysyi mielipidettäni ja kun keskustelimme asiasta, sain sen vaikutelman, että Pekkanen todella punnitsi ansioitaan ja sopivuuttaan akateemikoksi. Hän oli omantunnon mies eikä omantunnon seuraaminen ole vaivatonta.

Jumalan myllyissä on kohta, missä Helminen keskustelee poikansa Yrjön kanssa. Isä ymmärtää, ettei poika enää kuulu samaan joukkoon isänsä kanssa ja Yrjö, ettei hän ole kummallakaan puolella. Häviö lakossa on jo tosiasia, ja Helminen, sen johtaja väsynyt. ”Ihmiset taistelivat keskenään, koska heidän täytyi, koska heidän ratkaistavakseen oli pantu kysymyksiä, jotka saattoivat olla kokonaan toisia kuin ne, joita he itse olivat ajavinaan takaa. Heidät oli pantu rakentamaan tästä maailmasta jotakin, jonka lopullisia piirustuksia ei kukaan heistä vielä ollut nähnyt.” Isä ja poika keskustelevat ikkunan tykönä, isä enimmäkseen selkä huoneeseen päin.

Tuo romaanin tilanne tuo mieleeni Toivo Pekkasen katselemissa kotinsa ikkunasta yli Töölöntorin länteen. Torin toisella puolella on kirkko, vasemmalla asuintaloja ja kirkon takana suuri sairaala-alue ja sen takana leveän kadun toisella puolella meri, joka tässä kohtaa rajoittuu Helsingin länsireunan saariin. Ikkunasta katsellen Helminen puhui taistelun jatkumisesta. Häviö tai voitto ovat molemmat vain yksi vaihe. Taistelun jatkuminen todistaa, että kasvua on yhä olemassa, sanoo Helminen. Toivo Pekkanen nosti lukijoittensa tietoon liikkeen arvon, saman, minkä Mauno Koivisto sitten toi puheenaiheeksi.

Jos joku meistä nyt puhelisi Toivo Pekkasen kanssa hänen Töölön kodissaan ja Pekkanen katselisi ikkunasta, niin mitä kirjailija nyt sanoisi? Luulen, että hän Helmisen lailla puhuisi taas

liikkeestä, puhuisi kehityksestä ja siitä, miten usein me kuljemme eksesissä ja miten rakennamme, vaikka lopullisia piirustuksia ei olekaan.

Mitä Pekkanen sanoisi maailmasta, jossa armeijoita varustetaan monta kertaa suuremmilla summilla kuin ennen toista maailmansotaa, varustetaan vakuutellen itselle ja muille, että tässä vain varmistetaan turvallisuutta? Rahalla oli mahtava valta jo Pekkasen elinaikana ja Pekkanenkin kertoi, miten New Yorkin pörssin romahdus lamautti Suomen, mutta Suomessa kapitalismi oli vielä kuin kotikutoista. Vielä toisen maailmansodan jälkeen Juuso Waldén, Kalkki-Petteri ja Wärtsilän Vikkelä-Ville olivat todellisia miehiä, joiden johtamissa tehtaissa tehtiin tavaroita. Eivät he olleet mitään sisällöntuottajia. Nyt pääomat, joilla ihmisiä säädellään, ovat kansainvälisiä ja niiden liikuttajat kasvottomia ja isänmaattomia. Entä mitä Pekkanen sanoisi itsekkyydestä, jolla vaiennetaan keskustelu satojen miljoonien ihmisten hädän todellisista syistä, ja mitä fanaatikoista, joita nyt pelätään? Yhdestä asiasta olen varma: siitä, että patriootti Toivo Pekkanen nyt katselisi kaikkeen maailmaan. Jaksaisiko Pekkanen uskoa niihin tasa-arvon, oikeuden ja inhimillisyyden vilpittömiin etsijöihin, joita myöskin on? Jaksaisiko hän uskoa runoilijoiden ja näkijäin voittavan? Kun Toivo Pekkasen syntymästä on sata vuotta, voimme miettiä, miten soveltaa hänen ajatuksiaan omaan aikaamme, omaan osaamme, omiin mahdollisuuksiimme.